

У віснику висвітлені актуальні питання теорії і практики природничої географії, суспільної географії та картографії.
Для науковців, викладачів, аспірантів і студентів.

В вестнике освещены актуальные вопросы теории и практики естественных географии, общественной географии и картографии.

Для научных работников, преподавателей, аспирантов и студентов.

In this bulletin the actual problems of theory and practice of natural geography, public geography and cartography are lighted up.

For scientists, professors, aspirants and students.

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ РЕДАКТОР РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ	Я.Б. Олійник, д-р екон. наук, проф., чл.-кор. НАПН України С.Ю. Бортник, д-р геогр. наук, проф.; М.Д. Гродзинський, д-р геогр. наук, проф., чл.-кор. НАН України; Л.М. Даценко, д-р геогр. наук, проф.; С.Ю. Дмитрук, д-р геогр. наук, проф.; П.О. Масляк, д-р геогр. наук, проф.; К.В. Мезенцев, д-р геогр. наук, проф.; А.М. Молочко, канд. геогр. наук, проф.; О.Г. Ободовський, д-р геогр. наук, проф.; В.М. Самойленко, д-р геогр. наук, проф.; С.І. Сніжко, д-р геогр. наук, проф.; В.К. Хільчевський, д-р геогр. наук, проф.; П.Г. Шищенко, д-р геогр. наук, проф., чл.-кор. НАПН України; С.П. Запотоцький, д-р геогр. наук, доц. (відп. секр.) (Київський національний університет імені Тараса Шевченка); М.В. Багров, д-р геогр. наук, проф., акад. НАН України (Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського); Г.І. Денисик, д-р геогр. наук, проф. (Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського); Л.В. Ільїн, д-р геогр. наук, проф. (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки); В.П. Руденко, д-р геогр. наук, проф. (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича); Р.І. Сосса, д-р геогр. наук, проф. (ДНВП "Картографія"); О.Г. Топчієв, д-р геогр. наук, проф. (Одеський національний університет імені І.І. Мечнікова); О.І. Шаблій, д-р геогр. наук, проф. (Львівський національний університет імені Івана Франка). МІЖНАРОДНА РЕДКОЛЕГІЯ А. Анохин, д-р геогр. наук, проф. (Санкт-Петербургский государственный университет – г.Санкт-Петербург, Россия); А. Бредикин, д-р геогр. наук, проф.(Московский государственный университет имени М.В. Ломоносова – г. Москва, Россия); А. Даниленко, д-р геогр. наук, проф. (университет Нью-Йорка, США); Н. Касимов, д-р геогр. наук, проф.(Московский государственный университет имени М.В. Ломоносова – г.Москва, Россия); О. Мороз, д-р економ. наук, проф. (США); А. Петин, д-р геогр. наук, проф.(Белгородский государственный университет – г.Белгород, Россия); И. Пирожник, д-р геогр. наук, проф. (Белорусский государственный университет – г.Минск, Беларусь); В. Плюснин, д-р геогр. наук, проф. (Институт географии им. В.Б. Сочавы – г. Иркутск, Россия); И. Стебельский, д-р геогр. наук, проф. (Виндзорский университет, Канада); В. Федотов, д-р геогр. наук, проф. (Воронежский государственный университет – г.Воронеж, Россия); Д. Штогрин, д-р геогр. наук, проф. (Иллинойский университет, США)
Адреса редколегії	ГСП-680, Київ-127, просп. акад. Глушкова, 2, географічний факультет ☎ (044) 521 32 70
Затверджено	Вченою радою географічного факультету 16.01.13 (протокол № 1)
Атестовано	Вищою атестаційною комісією України. Постанова Президії ВАК України № 1-05/2 від 10.03.10
Зареєстровано	Міністерством юстиції України. Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 15821-4293Р від 20.10.09
Засновник та видавець	Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Свідоцтво внесено до Державного реєстру ДК № 1103 від 31.10.02
Адреса видавця	01601, Київ-601, 6-р Т.Шевченка, 14, кімн. 43 ☎ (38044) 239 31 72, 239 32 22; факс 239 31 28

ЗМІСТ

I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Олійник Я. Нич Т. Розвиток географічної науки в Україні в першій половині XX століття	5
Смирнов І. Логістичні особливості кейтерингу	8
Коковський Л. Економічна безпека як об'єкт економіко-географічного дослідження	12
Яворська В. Методологічні принципи дослідження геодемографічних процесів	16

II. ПРИРОДНИЧО-ГЕОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Голубчиков С. Ландшафтно-гідроекологіческие последствия многовекового лесопользования	21
Філоненко Ю. Особливості фітогенного рельєфу Ніжинщини	25

III. СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Мезенцева Н., Кривець О. Гендерні аспекти ринку праці України	28
Мезенцев К. Тренди розвитку міських поселень в Україні: стійкі та вразливі міста	31
Гладкий О. Система міського розселення України як чинник формування промислових агломерацій	36
Запотоцький С., Запотоцька В., Екззлі А. Суспільно-географічні трансформації ринку житла в Україні	41
Трусій О. Територіальна організація аспірантської підготовки в Україні	45

IV. КАРТОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Бондаренко Е., Ішук А. Загальногеографічні карти на Західноукраїнські території періоду 1919-1939 років: напрями, особливості та результати картографування	47
---	----

V. РЕГІОНАЛЬНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Матвієнко Н. Тенденції розвитку туризму Туреччини	53
Глибовець В., Сахарчук Н. Розвиток туристичної сфери у прикордонних містах на прикладі Страсбурга	56

VI. МОЛОДІ НАУКОВЦІ

Гнатюк О. Компонентна структура територіальної ідентичності населення	59
Костюк О. Геолого-геоморфологічні особливості басейну річки Серет	61
Клюйко Т. Сучасні особливості процесів субурбанізації	63
Сизенко О. Ландшафтна структура територій Орільсько-Самарської низовинної області, проєктованих для заповідання	67
Стеблецька Ю. Просторові відмінності у якості міського середовища м. Києва	70
Шелемеха Д. Територіально-галузеві трансформації сфери обслуговування населення міста Києва (на прикладі Старого міста)	73

VII. ЮВІЛЕЇ

Миколі Даниловичу Пістуну – 80!	76
Анатолію Миколайовичу Молочку – 65!	77
Петру Олексійовичу Масляку – 65!	77
Віктору Миколайовичу Савицькому – 65!	78
Валерію Петровичу Михайленку – 65!	78
Ользі Олександрівні Любіцевій – 60!	79
Наталії Петрівні Герасименко – 60!	79
Валентину Кириловичу Хільчевському – 60!	80
Олександру Олексійовичу Бейдику – 60!	81
Володимиру Івановичу Гетьману – 60!	82
Валерію Миколайовичу Пересекіну – 60!	82
Олександру Григоровичу Ободовському – 55!	82
Сергію Івановичу Сніжку – 55!	83

VIII. ПАМ'ЯТАЄМО

Ткаченко Анатолій Григорович	84
Щур Юрій Володимирович	85
Ромась Микола Іванович	85
Гуцал Віктор Олександрович	86
Інформація про XI з'їзд Українського географічного товариства	87

СОДЕРЖАНИЕ

I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

Олийнык Я. Ныч Т. Развитие географической науки в Украине в первой половине XX века.....	5
Смирнов И.Г. Геологистические особенности кейтеринга	8
Коковский Л. Экономическая безопасность как объект экономико-географического исследования.....	12
Яворска В. Методологические принципы исследования геодемографических процессов.....	16

II. ЕСТЕСТВЕННО-ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

Голубчиков С. Ландшафтно-гидроэкологические последствия многовекового лесопользования.....	21
Филоненко Ю. Особенности фитогенного рельефа Нижнечены.....	25

III. ОБЩЕСТВЕННО-ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

Мезенцева Н., Кривец О. Гендерные аспекты рынка труда Украины	28
Мезенцев К. Тренды развития городских населенных пунктов в Украине: устойчивые и уязвимые города	31
Гладкий О. Система городского расселения Украины как фактор формирования промышленных агломераций.....	36
Запотоцкий С., Запотоцкая В., Экезели А. Общественно – географические трансформации рынка жилья в Украине	41
Трусий О.Н. Территориальная организация аспирантской подготовки в Украине.....	45

IV. КАРТОГРАФИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

Бондаренко Э., Ищук А. Общегеографические карты на западноукраинские территории периода 1919–1939 годов: направления, особенности и результаты картографирования	47
---	----

V. РЕГИОНАЛЬНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

Матвиенко Н. Тенденции развития туризма Турции	53
Глибовец В., Сахарчук Н. Развитие туристической сферы в приграничных городах на примере Страсбурга	56

VI. МОЛОДЫЕ УЧЕНЫЕ

Гнатюк А. Компонентная структура территориальной идентичности населения.....	59
Костюк Е. Геолого-геоморфологические особенности бассейна реки Серет.....	61
Клюйко Т. Современные особенности процессов субурбанизации	63
Сизенко О. Ландшафтная структура территорий Орельско-Самарской низменной области, проектированных для заповедания	67
Стеблецкая Ю. Пространственные различия в качестве городской среды г. Киева	70
Шелемеха Д. Территориально-отраслевые трансформации сферы обслуживания населения города Киева (на примере Старого города)	73

VII. ЮБИЛЕИ

Николаю Даниловичу Пистуну – 80!	76
Анатолию Николаевич Молочку – 65!	77
Петру Алексеевичу Масляку – 65!	77
Виктору Николаевичу Савицкому – 65!	78
Валерию Петровичу Михайленку – 65!	78
Ольге Александровне Любичевой – 60!	79
Наталье Петровне Герасименко – 60!	79
Валентину Кирилловичу Хильчевскому – 60!	80
Александру Алексеевичу Бейдику – 60!	81
Владимиру Ивановичу Гетьману – 60!	82
Валерию Николаевичу Пересекину – 60!	82
Александру Григорьевичу Ободовскому – 55!	82
Сергею Ивановичу Снежку – 55!	83

VIII. ПОМНИМ

Ткаченко Анатолий Григорьевич	84
Шур Юрий Владимирович	85
Ромась Николай Иванович	85
Гуцал Виктор Александрович	86
Информация по XI съезду Украинского географического общества	87

CONTENTS

I. THEORETICAL AND METHODOLOGICAL INVESTIGATION

Oliynyk Ya., Nych T. Development of geographical science in Ukraine in the first half of the twentieth century	5
Smyrnov I. Geological features catering	8
Kokovsky L. Economic security as an object of economic-geographical research.....	12
Yavorska V. Methodological principles of investigation of geodemographic processes.....	16

II. NATURAL-GEOGRAPHIC INVESTIGATION

Golubchikov S. Landscape-hydroecological consequences long-time forestry.....	21
Filonenko Y. The features of phytoenous relief in the Nizhyn area.....	25

III. SOCIO-GEOGRAPHIC INVESTIGATION

Mezentseva N., Kryvets O. Gender aspects of the labor market in Ukraine	28
Mezentsev K. Trends in urban settlements development in Ukraine: strong and vulnerable cities	31
Gladkey A. The urban settlement system in Ukraine as a factor of industrial agglomerations development	36
Zapotoskiy S., Zapotoska V., Ekezi A. Socio – geographic transformation of the housing market in Ukraine.....	41
Trusij O. Territorial organization of graduate training in Ukraine	45

IV. CARTOGRAPHIC INVESTIGATION

Bondarenko E., Ischuk A. General geographical maps on the territory of western Ukrainian lands during the period of 1919-1939: directions, peculiarities and results of mapping.....	47
---	----

V. REGIONAL INVESTIGATION

Matviyenko N. Trends in the development of tourism in Turkey	53
Glybovets V., Saharchuk N. The development of tourism industry in the border towns on the example of Strasbourg	56

VI. YOUNG SCIENTISTS

Gnatjuk O. The component structure of the territorial identity of population	59
Kostiuk O. Geological and geomorphological peculiarities in the Seret River Basin	61
Kliuiko T. Modern features of suburbanization processes	63
Syzenko O. Landscape structure of projected for conservation areas of Oril-Samara low-lying area.....	67
Stebletska I. Spatial variation in the quality of the urban environment of Kyiv	70
Shelemekha D. Territorial-branch transformation of the service sector of the population of Kyiv (on the example of the Old Siti).....	73

VI. JOBILEE:

Nicholay Pistun – 80!	76
Anatoliy Molochko – 65!	77
Petro Maslyak – 65!	77
Viktor Savitskiy – 65!	78
Valeriy Mykhaylenky – 65!	78
Olga Lyubitseva – 60!	79
Natalya Gerasimenko – 60!	79
Valentin Khilchevskiy – 60!	80
Alexandr Beydyk – 60!	81
Vladimir Hetman – 60!	82
Valeriy Peresyekin – 60!	82
Alexandr Obodovski – 55!	82
Sergei Snizhko – 55!	83

VII. WE REMEMBER

Tkachenko Anatoliy	84
Schur Yuriy	85
Romas Nikolai	85
Gutsal Viktor	86
Information about XI congress of Ukrainian geographical community	87

І. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 911.3

Я. Олійник, член-кор. НАПН України, д-р екон. наук, проф.,
Т. Нич, асп.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

РОЗВИТОК ГЕОГРАФІЧНОЇ НАУКИ В УКРАЇНІ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ

Розкриті особливості зародження і розвитку географічної науки в Україні в першій половині ХХ століття. Проведена періодизація розвитку географічної науки. Дана оцінка соціально-економічних умов кожного періоду, що визначає характер і рівень розвитку географічної науки. Досліджено характер накопичення фактичного матеріалу та його географічної значимості. Вивчена творча діяльність видатних учених, досвід роботи провідних наукових колективів, шкіл.

Ключові слова: географічна наука, періодизація розвитку географічної науки, наукові школи.

Постановка проблеми. Географія за багатовікову історію свого розвитку пережила часи розквіту, застою, спадів; її історія багата іменами, фактами, подіями. Тому для зручності дослідження розвитку історії географічної науки виникає потреба зробити періодизацію.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Про необхідність дослідження особливостей розвитку географічної науки йдеться в працях С.Л. Рудницького, В.М. Жекуліна [2, с.25], Г.М. Максимова, М.М. Голубчика [1, с.36], А.Г. Ісаченка, М.Д. Пістун [5, с.33], О.В. Краснопольського [4, с.6], Я.І. Жупанського [3, с.3], О.І. Шаблія [7, с.44].

Метою роботи є вивчення стану розвитку географічної науки в Україні в першій половині ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. Професор Я.І. Жупанський [3, с.4] пропонує досліджувати розвиток географічних знань і географічної науки в Україні в хронологічному порядку та мотивує це кількома обставинами: по-перше, що розвиток географічної науки має певні часові зрізи; по-друге, розгляд матеріалів лише за галузями науки спричинив би повторення розповіді про ті ж самі історичні періоди; по-третє, процес формування методики дослідження у галузях географії відрізняється як у часі, так і за обсягом, оскільки одні галузі виникли давно, а інші – недавно.

У генералізованому вигляді, узагальнюючи праці І.М. Забеліна (1968), Д.М. Анучина (1972), А.Г. Ісаченка (1971, 1975), В.К. Кузнецова (1961, 1972), М.М. Голубчика, Г.М. Максимова (1998 р.), можна виділити чотири етапи: 1) етап – із древніх часів до сер. XVII ст. (у кінці етапу з'являються перші праці, які узагальнюють нагромаджені за цей час матеріали і певною мірою носять теоретичний характер); 2) із сер. XVII ст. до сер. XIX ст. (зростання продуктивних сил і розширення промислового виробництва сприяло активному вивченню природних умов і ресурсів. У географії на міцні позиції стає історичний підхід); 3) із сер. XIX ст. до 20-х років ХХ ст. (географія нового часу. Формується геокомпонентна й антропо-екологічна парадигма); 4) із ХХ ст. до сьогоднішнього дня (новітня географія). Простежується інтерес до питань єдності і цілісності науки, комплексних проблем і досліджень, відбувається становлення геокомпонентної парадигми, характерна "кількісна революція" (із 60-х років), яка проявилась у застосуванні математичних і статистичних методів).

За роки незалежності України одну з перших періодизацій розвитку географічної науки було запропоновано Я.І. Жупанським. Ним у праці "Історія географії в Україні" (Л., 1997) виділено п'ять періодів:

1) стародавні часи; 2) часи Київської держави; 3) період середньовіччя (до кін. XVII ст.); 4) нові часи (до поч. ХХ ст.); 5) новітні часи.

На думку професора О.І. Шаблія, у процесі періодизації історії будь-якої національної географії важливо простежити, як окремі періодизації розвитку зіставля-

ються з відповідними періодами у розвитку світової, європейської географії чи географії країн-сусідів.

Становлення географії в Україні відбулось у XIX – на початку ХХ століття. Створено кафедри географії, які стали осередками розвитку географії, формуванням наукових напрямів, ідей та шкіл.

Підготовку географів в Україні до 1917 року здійснювали кафедри географії Київського, Харківського, Новоросійського університетів. Серед професорів були три доктори географії – О.А. Івановський, Г.І. Танфільєв і П.А. Тутковський, а також професори Й.Й. Косоногов (Київ), Д.М. Соболев (Харків), В.Д. Ласкарев, О.Г. Набоких (Одеса). Звання професорів мали також К.Г. Воблий, Г.О. Кривченко (Київ) та Г.Г. Швіттау (Одеса), але вони тільки підходили до географії і скоріше були статистами, ніж географами.

У 1917 році у Російській імперії відбулася низка важливих історичних подій, які корінним чином змінили розвиток громадського суспільства. Пройшов жовтневий переворот, було створено ряд незалежних держав, у т. ч. Українську народну республіку (УНР). У подальшому більшовицька влада зупинила демократичний розвиток революції, придушила незалежність новостворених держав, у тому числі й УНР. У цей час в Україні пройшло ряд подій у науковому житті, які вплинули на розвиток географічної науки.

Тому детальний аналіз становлення і розвитку української географії ми розпочали з 1917 року.

З метою більш ширшого й об'єктивного аналізу розвитку географічної науки ми зробили періодизацію сучасної географії, виділивши чотири етапи:

- перший етап (1917–1940 роки);
- другий етап (1945–1969 роки);
- третій етап (1970–1990 роки);
- четвертий етап (з 1991 року).

При цьому ми враховували такі фактори:

- оцінка соціально-економічних умов даного періоду, що визначає характер і рівень розвитку географічної науки;
- визначення характеру накопичення фактичного матеріалу та його географічної значимості;
- методологічний і конкретно-науковий аналіз головних досягнень періоду зі встановленням передумов для подальшого розвитку наукових ідей, концепцій, напрямів;
- поява і функціонування наукових ідей, напрямів, осередків науки, наукових центрів тощо у часовому зрізі;
- вивчення творчої діяльності видатних учених, які є "віхами в історії науки", досвіду роботи провідних наукових колективів, шкіл, стилю їх роботи, наукового підходу, організаторського таланту тощо. Вивчення діалектики таких відносин дає змогу простежити розвиток географічної науки.

Перший етап (1917–1940 роки). У 1917 році почався набір студентів на географічну спеціальність у Херсонському педагогічному інституті.

У 1918 році створено Кримський університет, який діяв у співдружності з Київським університетом, де зібралося чимало фахівців вищого класу. Серед них були вчені, близькі до географічних наук (В.І. Вернадський, В.О. Обручев, М.І. Кузнецов, Г.Ф. Морозов, М.І. Андрусов, К.Г. Воблий та ін). Але відкриття географічної спеціальності тут не відбулося. Із захопленням Криму більшовиками цих учених звідси вислано, а зв'язок з українською наукою надовго втрачено.

Академіком В.І. Вернадським і його соратниками у 1918 році в час правління гетьмана Скоропадського створено Українську академію наук (пізніше ВУАН, АН УРСР, НАН України). Серед перших академіків УАН були В.І. Вернадський (президент), М.І. Андрусов, К.Г. Воблий, В.І. Липський, П.А. Тутковський, М.Ф. Сумцов та інші.

У 1926 році в Харкові засновано Інститут географії і картографії, для організації і керівництва якого запрошено із Праги С.Л. Рудницького. У 1928 році вийшов з друку перший випуск "Записок науково-дослідного Інституту географії і картографії".

Важливими стали експедиційні геоморфологічні дослідження в басейні Дніпра Б.Л. Личкова і Д.М. Соболева, проведення В.І. Лучицьким та Д.М. Соболевим стратегічного розчленування докембрію Українського щита, петрографічний опис кристалічних порід Приазов'я. Вони розробили перші схеми природно-географічного районування України.

У 1930–1940 роках в Україні виникло чимало наукових закладів, де велися географічні та близькі до географічних дослідження. Було створено Інститут зоології АН УРСР (1931), Харківський гідрометеорологічний інститут (1932), геолого-географічні факультети Київського та Харківського університетів (1933), Інститут ботаніки АН УРСР, Раду по вивченню продуктивних сил України і геолого-географічний факультет Одеського університету (1934), геолого-географічний факультет та кафедру фізичної та економічної географії Дніпропетровського університету (1937), Інститут гідробіології АН УРСР (1939), природничо-географічний факультет Кременецького учительського інституту (1940), кафедру географії Луцького учительського інституту (1940).

К.Г. Воблий заснував першу в Україні кафедру економічної географії в Київському університеті (1933), згуртував молодих географів у Секторі географії Інституту економіки АН УРСР, підготував із ними до друку "Нариси економічної географії України", виховав ряд аспірантів, серед яких були М.М. Паламарчук, Л.М. Корецький та ін.

У 1930 році участь в експедиції В.Л. Самойловича на Землю Франца-Йосифа взяв перший український полярник М.М. Іваничук. У числі четвірки дрейфуючої станції "Північний Полюс" було двоє вихідців з України – І.Д. Папанін та П.П. Ширшов (1937–1938). Але надалі їх наукова і практична діяльність з Україною не пересікалась.

Звання професора в Україні одержали В.І. Талієв, Р.А. Педаєв, Г.Я.Точидловський, Г.М.Висоцький, Є.Є.Опоков, О.О.Браунер, Й.К. Пачоський, Є.В. Вульф, В.О. Геринович, О.О. Сухов. В.І. Талієв незабаром вибув в Москву. В 1920 році переїхав в Україну доктор метеорології та географії, володар Золотої медалі імені П.П. Семенова РГТ – Б.І.Срезневський, який працював в Україні до кінця свого життя.

У 1934 році було відновлено вчені звання і ступені. Перший доктор географічних наук в Україні з'явився лише у 1938 році. Ним став професор Харківського уні-

верситету М.І. Дмитрієв, який провів перше геоморфологічне районування України (1934).

Перші довоєнні кандидати географічних наук в Україні – О.Т. Діброва (1936), П.Т. Ващенко (1939), П.М. Цись (1939) та інші – відіграли значну роль в розвитку української географії і стали провідними вченими післявоєнного періоду.

Стали академіками українські географи Й.Й. Косоногов (1922), Є.В. Опоков, С.Л. Рудницький (1929); етнограф А.М. Лобода (1922); геологи і ґрунтознавці В.В. Різниченко та О.Н. Соколовський (1929); членом-кореспондентом АН УРСР – В.А. Поггенполь (1927).

Кращі досягнення географів України одержали нагороди РГТ, які були відновлені в 1924 році. Вперше (і єдиний раз в історії) Вищою нагородою РГТ відзначено представника України, професора Одеського інституту народної освіти Г.І. Танфільєва (1926). Золотими медалями РГТ були нагороджені Й.К. Пачоський (1924), (медаль імені Ф.П. Літке), П.П. Сушкін (1924) і А.Л. Рейнгард (1927), (медаль імені П.П. Семенова). Срібну медаль імені П.П. Семенова вручено С.Р. Зуберу (1924).

Серед найбільш визнаних наукових робіт із географічної науки протягом даного періоду можна назвати "Економічну географію України" (1919) К.Г. Воблого, в якій учений зробив спробу визначити предмет економічної географії, дав детальну галузево-статистичну характеристику України (гірничозаводської, обробної, торгівлі, шляхів сполучення), але ще не був зроблений порайонний огляд. Професор А.С. Синявський (1928) відзначав, що праця К.Г. Воблого набагато цінніша, ніж книги А.К. Фещенка-Чопівського, В.В. Садовського та С.М. Остапенка, які вийшли в один час з останньою і до 1928 року ще не застаріли [129].

В.І. Липський зіграв значну роль у формуванні української ботаніки ботанічної географії. Він здійснив чисельні подорожі й експедиції в Середню Азію, Україну, Молдавію, зібрав великий фактичний матеріал і дав широкі описи ландшафтів цих регіонів, очолював Академію наук УРСР (1922–1928).

Праця "Основания учения о лесе" Г.Ф. Морозова вийшла з друку в 1920 році, вже після смерті автора. Г.Ф. Морозов – засновник сучасного вчення про ліс як географічне й історичне явище; він показав складний взаємозв'язок живих та інших компонентів лісу, які утворюють єдиний природний комплекс, обґрунтував теорію рубки і лісозаготівлі лісу, розробив методи та прийоми лісорозведення.

До однієї з найбільш вагомих книг цього етапу слід віднести наукову працю С.Л. Рудницького "Проблеми географії України". В ній закладено методологічні, теоретичні і методичні основи української географії та географії України як навчальної дисципліни.

Важливими публікаціями були "Курс географии растений. Ч.1. Растительность земного шара в ее историческом развитии со времен мелового периода" М.І. Кузнецова та "Основы фитоценологии" (1921) Й.К. Пачоського, в якій автори сформулювали принципи і завдання фітоценології, ввели у науку поняття про фітоклімат та екстразональний розподіл рослинності.

Схвалення наукової громадськості одержали праці українських учених: "Естественные районы Украины и классификация районов на основ их генезиса" Б.Л. Личкова, в якій автор виділив природні області УРСР за геоморфологічними принципами; "Природне районування України" "Загальне землезнавство" П.А. Тутковського (1922, 1927). В цій праці охоплено весь "простір" географічної науки; стверджується, що "обличчя Землі" вивчається з "погляду і розподілу сучасних фактів та явищ у просторі і їхньої генези", що було, на його думку

"предметом географії" [9]. Також цінною є наукова розвідка "Учение о лесе" Г.Ф. Морозова; "Главнейшие физико-географические районы Одесской губернии" Г.І. Танфілєва (1924), в якій автор виділив сім фізико-географічних районів на підставі ландшафтно-типологічного підходу; публікації С.Л. Рудницького "Основи землезнавства України. Фізична географія України" (1924); "Історія землезнавства. Ч.1." (1925); "Історія землезнавства України. Антропогеографія" (1926). В цих роботах покладено початок систематичного вивчення в українській географії, історії географічної думки. С.Л. Рудницький стверджує, що в історії географічного пізнання слід розрізняти два виміри – в ширину і глибину; що з самого початку розвитку наукової географії у ній виявилось два напрями – природничий і суспільний (соціальний та гуманістичний).

Серед найбільш відомих праць цього етапу слід відзначити "Учение о влиянии леса на изменение среды его произрастания и на окружающее пространство (учение о лесной партиненции)" Г.М. Висоцького (1930), "Нариси історії російсько-української цукровобурякової промисловості". Т. 3. К.Г. Воблого (1931), "Рельєф УРСР, геоморфологічний нарис" (1936) М.І. Дмитрієва, в якій автор розробив схему геоморфологічного районування України на основі даних про рельєф і геологічну будову.

У цей період видано праці під керівництвом та за активною участю В.М. Кубійовича: "Атлас України і суміжних земель" (1937), "Географія України і суміжних земель. Ч.1. Загальна географія" (1939). Автор поставив завдання подати і своїй суспільності, і закордонній громадці відомості про життя на всіх українських землях, без огляду на політичні кордони. Таку мету має атлас, який дає змогу огорнути оком усю нашу національну територію і з допомогою мап та діаграм пізнати найважливіші явища нашого життя в їх географічному розміщенні [8, с. 508].

У цей період українська наука понесла значні втрати. Пішли з життя Й.І. Косоногов (1922), Г.І. Танфілєв (1928).

У воєнні роки вищі навчальні заклади України працювали в евакуації. Багато вчених, особливо молодих, узяли участь у Великій Вітчизняній війні. На оборонних підприємствах працював А.М. Оліферов, нагороджені високими бойовими орденами П.В. Ковальов, О.М. Раєвський, М.І. Щербань, був важко поранений О.М. Маринич.

Окремим центром української наукової думки в міжвоєнний період була Західна діаспора в Чехословаччи-

ні. В 1921–1945 роках у Празі працював Український вільний університет із філософським та правничим факультетами. У числі його ректорів були люди, близькі до географії: Ф.А. Щербина (1924–1925) – у празький період, а серед професорів – географи С.Л. Рудницький, В.М.Кубійович, історик – Н.Д. Полонська-Василенко, етнографи – З.Ф. Кузеля, В.П.Петров, економісти – С.П.Тимошенко, О.К. Мицюк, Є.К. Гловінський. У 1922–1933 роках у Подєбрадах працювала Українська господарська академія, де в тому числі готували інженерів-лісовиків, гідротехніків, економістів і статистів. Серед ректорів цієї академії були люди, близькі до географії – І.О. Шовгенів (1922–1925 роки і 1926–1927 роки), Б.Г. Іваницький (1925–1926 роки і 1928–1935 роки) та професори О.К. Мицюк, В.В. Садовський, С.П. Тимошенко, Ф.А. Щербина. Після перетворення академії в Український техніко-господарський інститут (1922–1945), який з 1945 року працював в Регенсбурзі (Баварія), у числі його ректорів був Б.Г. Іваницький (1932–1936 роки, 1947–1919 роки).

У 1923–1933 роках у Празі працював Український високий педагогічний інститут імені Михайла Драгоманова, який було відкрито заходами Українського Громадського Комітету при фінансовій допомозі чехословацького уряду як дворічну школу учителів для нижчих шкіл і позашкільної освіти. Він мав відділи: літературно-історичний, математично-природничий, від 1924 року також музично-педагогічний.

Список використаних джерел

1. Гохман В.М., Минц А.А., Преображенский В.С. Системный подход в географии // Теоретическая геогр. – М.: Мысль, 1971. – С. 67–75.
2. Жекулин В.С. Введение в географию. – Л.: Изд-во. ЛГУ, 1989. – 272 с.
3. Жупанський Я.І. Історія географії в Україні. – Л.: Світ, 1997. – 262 с.
4. Краснопольская Н.В., Аппоева Л.И. Влияние школы В.Э. Дена на развитие экономической географии бывшего СССР // Тр. Междунар. науч. конф. – Майкоп: РГО. – 1999. – С. 52–54.
5. Очерки истории исторической науки в СССР. – М.: Изд-во АН СССР, 1963. – Т. 3. – 832 с.
6. Руденко В.П. Професор Антін Синявський – подвижник української географії. – К.: Вид-дім "KM Akademia", 1996. – 404 с.
7. Семевский Б.Н. Введение в экономическую географию. – Л.: Изд-во. МГУ, 1976. – 230 с.
8. Шаблій О.І. Основи загальної суспільної географії: Підручник. – Л.: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – 444 с.
9. Шаблій О.І. Львівська суспільно-географічна школа. – Л.: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2004. – 167 с.

Надійшла до редколегії 29.10.13

Я. Олійник, член-кор. НАПН України, д-р екон. наук, проф.,
Т. Нич, асп.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

РАЗВИТИЕ ГЕОГРАФИЧЕСКОЙ НАУКИ В УКРАИНЕ В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XX ВЕКА

Раскрыты особенности зарождения и развития географической науки в Украине в первой половине XX века. Проведена периодизация развития географической науки. Дана оценка социально-экономических условий каждого периода, что определяет характер и уровень развития географической науки. Исследован характер накопления фактического материала и его географической значимости. Изучена творческая деятельность выдающихся ученых, опыт работы ведущих научных коллективов, школ.

Ключевые слова: географическая наука, периодизация развития географической науки, научные школы.

Ya. Oliynyk, Corr. NAPS of Ukraine Doctor, Professor,
T. Nych, graduate
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

DEVELOPMENT OF GEOGRAPHICAL SCIENCE IN UKRAINE IN THE FIRST HALF OF THE TWENTIETH CENTURY

The features of the origin and development of geographical science in Ukraine in the first half of the twentieth century. An periodization of geography. The evaluation of the socio-economic conditions of each period, which determines the nature and level of geography. The character of the accumulation of factual material and its geographical importance. Studied creative work of outstanding scientists, experience of leading research teams, schools.

Keywords: geographical science, periods of geography, scientific schools.

ГЕОЛОГІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КЕЙТЕРИНГУ

Розглянуто логістичні особливості кейтерингу – новітньої форми виїзного ресторанного обслуговування. Особливу увагу приділено логістичному забезпеченню кейтерингу на значній відстані від виробничої бази (або т.зв. "гастролюючого" кейтерингу). Запропоновано в якості логістичної підстави кейтерингу комплекс заходів "економне виробництво+ шість сігма", який охоплює системи "Кайдзен" та "Гемба кайдзен", включаючи підсистему 5S, а також Канбан, ERP, TPM, SMED, VMI, SCM, та ISO 9000. Відображено сутність соціального кейтерингу та специфіку його логістичного забезпечення.

Ключові слова: кейтеринг, логістика, шість сігма, Канбан, Кайдзен.

Постановка наукової проблеми. Логістика у ресторанному бізнесі, яку ще кілька років тому називали "terra incognita", нині охоплює практично усі його напрямки, зокрема, це відноситься і до кейтерингу – виїзної форми ресторанного обслуговування. Якщо в традиційному ресторані чи ресторані швидкого обслуговування збут продукції, тобто її продаж і споживання, відбуваються, як правило, у клієнтській зоні, яка розміщується в одній споруді або на сусідньому майданчику і часто під одним дахом з виробничою зоною (кухнею), то визначальною особливістю кейтерингу є значна територіальна віддаленість місця збуту продукції від виробничої бази кейтерингової компанії. Отже, є закономірним, що на перший план у кейтеринговому бізнесі висувуються питання його транспортної та логістичної організації. Логістика кейтерингу відрізняється не тільки важливим, часто критичним, її значенням для успіху бізнесових проєктів, але й підвищеною складністю та відповідальністю, особливо це відноситься до значно віддалених від виробничої бази заходів. Свою логістичну специфіку також має один із новітніх напрямків кейтерингу – соціальний, спрямований на виїзне обслуговування організованих колективів, приміром освітніх, медичних, військових, виправних тощо закладів.

Усі наведені питання поки що недостатньо розкриті в літературі, тому використані **публікації та джерела** не є численними і належать передусім таким авторам, як Кизим А. [5; 6], Смирнов І. [1, 465-485; 2; 3; 4], Погодін К. [7], Никифоров А. [8] та інші. Разом із тим, логістичні особливості кейтерингу розкриті ще далеко не повністю та потребують подальшої науково-практичної розробки, зокрема в умовах України.

Метою статті є охарактеризувати логістичні особливості кейтерингу, як форми виїзного ресторанного обслуговування, зокрема, логістичне забезпечення кейтерингу на значній відстані від виробничої бази (тобто

віддаленого ресторанного обслуговування), а також розкрити сутність соціального кейтерингу та специфіку його логістичного забезпечення.

Виклад основного матеріалу. Одним із способів сучасної організації підприємств харчування є **кейтеринг**, тобто виїзне обслуговування. Кейтеринговий бізнес у світі нині за значимістю дорівнює традиційному ресторанному бізнесу, поступово він стає популярним і в Україні. Основними напрямками розвитку кейтерингу є виїзне обслуговування та стаціонарне обслуговування. Ці два напрямки мають свою логістичну специфіку, а їхня подібність пов'язана з необхідністю наявності виробничої бази. У загальному вигляді структура підприємства з кейтерингу та логістична схема його діяльності представлена на рис. 1. Отже, структура кейтерингового підприємства передбачає наявність: офісу, в якому розміщується персонал, що займається продажем та організацією заходів; зали до дегустацій (за можливістю); виробничого цеху (для підприємств, які займаються стаціонарним обслуговуванням в офісних центрах, при цьому устаткування може надаватися замовником); складів до зберігання продуктів, інвентарю, спеціального устаткування; автотранспорту (за необхідності регулярних виїздів).

Штат кейтерингового підприємства залежить від виду обслуговування, що надається. Узгодження усіх деталей майбутнього заходу разом із замовниками займається менеджер, який пропонує варіанти оформлення залу та столів, узгоджує меню тощо. Штат кухарів може складатися або з кухаря-універсала (до невеликих заходів), або з групи фахівців з харчування – це залежить від рівня заходу. Підприємство може мати в своєму штаті або найняти обслуговуючий персонал (офіціантів, барменів, мийників посуду тощо). За необхідністю може бути запрошена (або створена власна) студія декораторів, флористів, аніматорів.

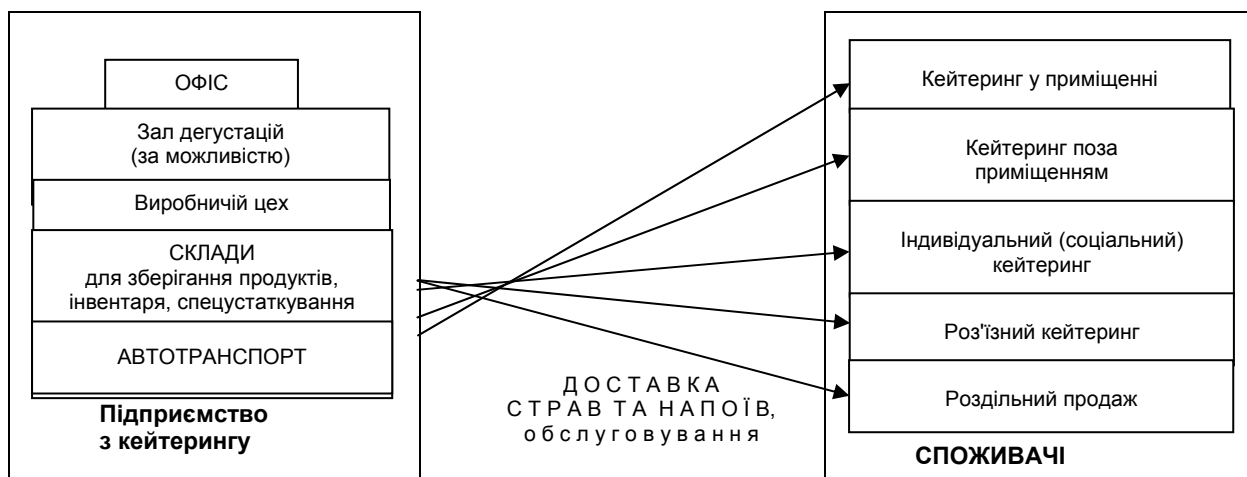

Рис. 1. Логістична схема кейтерингового бізнесу

У світовій практиці виділяють такі види кейтерингу:

1. Кейтеринг у приміщенні (стаціонарне обслуговування) – передбачає, що підприємець володіє або орендує приміщення. Цей вид бізнесу застосовується при організації щоденного харчування підприємств, компаній, офісних центрів. Якщо кейтерингова фірма запрошується підприємством, що займає цілий будинок, на базі якого й організується харчування для співробітників, то в цьому випадку оператор їдальні не платить за оренду, а харчування надається на пільгових умовах. За умови, коли кейтеринг організують на базі офісного центру, оператор їдальні платить і за оренду, і за комунальні послуги, тому важливо досягти взаємопорозуміння з власником будинку та отримати більш вигідні умови. До обслуговування в приміщеннях відносять й організацію заходів (банкетів, презентацій тощо) на базі підприємства харчування, яке на відміну від звичайного ресторану, що працює протягом певних годин, відкрите тільки на час банкетів. Значні накладні витрати зумовлюють досить високі ціни на цей вид кейтерингу, однак наявність приміщень до зберігання продуктів та інвентарю є його перевагою порівняно з іншими видами.

2. Кейтеринг поза приміщенням, що відноситься до найдинамічніших видів громадського харчування, передбачає, що у підприємства є окремі пункти з приготування харчових продуктів, звідки приготовлена їжа доставляється в місце, яке визначає клієнт. Отже, за такого випадку, з одного боку немає необхідності у приміщеннях для обслуговування клієнтів, але з іншого – необхідне спеціальне устаткування та транспортні засоби до перевезення їжі. Прикладами цього виду кейтерингу є доставка обідів у офіси, організація барбек'ю, вишуканих вечерів, шкільних випускних вечорів тощо. Цим звичайно займаються невеликі фірми, які доставляють їжу або в одноразовому посуді з поліпропілену, або в термобоксах. Доготовочні операції в цьому випадку зводяться до мінімуму. Подібним чином здійснюється й обслуговування різноманітних заходів (банкетний кейтеринг) – в цьому випадку фірма може пропонувати, крім певного асортименту страв та напоїв, оздоблення залу, обслуговування офіціантами, організацію розважальних програм.

3. Індивідуальний (соціальний) кейтеринг – належить до найпростіших його видів, коли приготування страв виконується в приміщенні замовника та під його контролем, включаючи прибирання приміщення. В цьому сегменті кейтерингу фірми працюють, не витрачаючи фінансові засоби на будівництво чи оренду приміщень та придбання устаткування, що важливо для підприємств – початківців у цьому бізнесі.

4. Роз'їзний кейтеринг – у багатьох випадках це частина більш значного підприємницького проекту в громадському харчуванні. За цієї форми обслуговування напівфабрикати, що доставляються з підприємства, проходять на місці кінцеву обробку та продаються. Прикладом подібного виду кейтерингу є торгівля з автомобілю.

5. Роздрібний продаж – це продаж продуктів на стаціонар, у кінотеатрах та інших приміщеннях з великим скупченням людей. Цей вид кейтерингу, як й інші, також передбачає поєднання його виробничої (виготовлення продукції) транспортної (доставка в місця продажу) та торгівельної (реалізація) складників. Кейтеринг в Україні тільки починає розвиватися і знаходить вираз, приміром, у доставці піци замовникам (це приклад кейтерингу поза приміщенням). Разом із цим, кейтерингом зацікавилися традиційні ресторани, для яких це вигідно, оскільки в обідній залі звільнюються місця. Додому до клієнта для святкування, приміром, дня народження можна замовити повара, офіціанта, які органі-

зують свято не гірше, ніж у ресторані. Обійдеться такий банкет на третину дешевше, оскільки в ресторані платять ще й за інтер'єр. Отже, виїзне обслуговування вигідне і клієнту, і ресторану.

У системі кейтерингу активно використовуються різноманітні інновації, у т.ч. аутсорсинг аутстафринг, маркетинг, франчайзинг, нарешті, логістика, яка відіграє особливо важливу роль на підприємствах ресторанної галузі, куди належить і кейтеринг. У сфері масового харчування, як і в ресторанному бізнесі, існують свої специфічні особливості функціональних видів логістики у діяльності підприємства. особливо це стосується логістики постачання та логістики збуту. Щодо першого напрямку, то необхідно обирати не тільки якісну сировину, але й постачальників, здатних забезпечити потрібну сировиною у потрібний час та у потрібних обсягах. У роботі з отриманою сировиною важливо зрозуміти, що в основному – це продукти, які швидко псуються, напівфабрикати, тому слід планувати необхідну кількість сировини з мінімізацією втрат у випадку її нереалізації. Вищевикладене зумовлює необхідність більш жорстоких вимог до вибору постачальників, отже, є передумовою до впровадження в діяльність ресторанних та кейтерингових підприємств логістичних концепцій та методів у сфері постачання.

Один із шляхів підвищення якості послуг та зниження витрат у ресторанно-кейтеринговому бізнесі є використання логістичної концепції вибору постачальників. Метод вибору та управління постачальниками є необхідним в умовах більш високих ринкових вимог, що пред'являються нині до сучасного ресторанного бізнесу (детальніше про це – у навчальному посібнику та статтях автора [1,465-485;2; 3; 4]). Діяльність постачальників здійснює величезний вплив на продуктивність праці, якість послуг та конкурентоспроможність підприємств у галузі масового харчування. Сучасні тенденції до закупівлі усього необхідного на ринку замість створення власного виробництва, зниження обсягів запасів, інтеграції в єдину систему постачальників та виробників тощо, визначають потребу у постійному контролі з боку ресторану ефективності постачальників. Однак, при організації постачання підприємства масового харчування дуже часто зіштовхуються з різноманітними проблемами, як-то: непоставка, недопоставка або поставка із запізненням; низька якість продукції, що поставлена, тощо. Подібні порушення процесів постачання в ресторанному бізнесі призводять, як правило, до економічних втрат організацій (неотримана вигода).

Як показали дослідження, що були здійснені серед російських підприємств, ресторанного бізнесу 50% резервів для скорочення їхніх витрат знаходиться у сфері закупівель; решта – в управлінні та організації виробництва, логістиці та інших сферах діяльності [5]. Це свідчить про наявність величезних можливостей для оптимізації процесу закупівель, у т.ч. у ресторанно-кейтеринговому бізнесі.

Дійсно, чим масштабнішим є захід з кейтерингу, чим складніша його організаційна структура, тим складнішою є логістика і уся підготовча робота. Особливо це стосується проектів, що передбачають виїзд на великі відстані. Кейтерингові заклади (або відповідні підрозділи ресторанів) можуть виїжджати на обслуговування заходів не тільки у межах рідного міста. Так, трапляються замовлення, що вимагають виїздів різної дальності – від найближчого передмістя відстанню 10-30 км до інших регіонів на відстань понад 100 км. Такі далекі заходи можуть включати усі формати: коктейлі, буфети, банкети – як у приміщеннях, так і на відкритому повітрі. Іноді замовник прагне привнести щось індивідуальне у

формат обслуговування, тим більше побажань та вимог належить враховувати та брати до уваги кейтеринговій компанії. Звісно, кожний захід, а особливо той, що організується на значній віддаленості від виробничої бази виїзного ресторану, обов'язково передбачає ускладнену логістику проекту незалежно від формату та масштабу. При цьому через велику відстань будь-яка помилка може загрожувати зривом заходу. Полегшення завдання для кейтерингової компанії у даній ситуації може бути досягнуте лише за можливості використання необхідного устаткування на місці, якщо майданчик надає такі умови, що трапляється не завжди.

Основні труднощі полягають не стільки в обслуговуванні, скільки у логістичній підготовці проекту. З метою його якісної реалізації співробітники кейтерингової компанії обов'язково виїжджають на технічну підготовку, хоча в умовах праці на віддалених майданчиках така інспекція є не завжди можливою через її затратність. Брак або недостатня інформація про майданчик, неточні домовленості з представниками замовника на місцях, перешкоди у комунікації можуть потенційно створити великі складнощі у праці під час логістичного обслуговування самого кейтерингового проекту. Ще одна проблема виїзного ресторанного обслуговування полягає в тому, що не всюди можливо знайти постачальників дійсно високоякісних продуктів у достатньо широкому асортименті для приготування високоякісних страв, адже виїзд до іншого міста чи регіону може означати, що деякі страви не можуть бути приготовані в межах власного виробництва. Крім цього, виникає проблема залучення стороннього персоналу до обслуговування заходу на істотній віддаленості. Найчастіше використання місцевого найманого персоналу є неминучим при здійсненні значних віддалених проектів з кейтерингу, адже перевезення персоналу у значній кількості та супутні великі витрати здатні перетворити такий проект у недоцільний з комерційної точки зору. Таким чином, ключовим чинником успішної реалізації кейтерингового проекту на значній віддаленості є вміння банкетних менеджерів організувати чітку взаємодію із залученим персоналом, здійснити якісний інструктаж та контроль їхньої праці.

При підготовці значно віддалених заходів із використанням місцевих продуктів неминуче зростають ризики відповідальності кейтерингової компанії за кінцеву якість приготованих страв. З найменшим ризиком для успішного здійснення проекту на віддаленому майданчику "гастролюючий" кейтеринг може ефективно залучити на місці лише підсобний персонал, що не потребує особливих навичок та вмінь. Наймані кухарі та офіціанти, навіть під ретельним керівництвом штатних виїзних співпрацівників кейтерингових компаній, вимагають величезної уваги та відповідальності. Логістичні витрати з доставки необхідного інвентарю та персоналу, а також з проживання останнього, звісно, бере на себе замовник, при цьому застосовується стандартний алгоритм розрахунку вартості заходу. Безумовно, що подібний досвід у кейтеринговому бізнесі є завжди розвинутим, тому що кожний складний проект допомагає кейтеринговій компанії стати краще та вдосконалювати роботу. Будь-які проекти підвищеної складності, до яких належать і значно віддалені від виробничої бази заходи, є корисними для виїзного ресторану в якості додаткової перевірки узгодженості в праці усіх служб кейтерингу.

За думкою К.Погодіна [7], реалізація таких проектів розширює межі зони послуг, що надаються кейтеринговою компанією, збагачує її клієнтську базу, отже веде до успіху основної діяльності компанії, допомагає їй зарекомендувати себе з найкращого боку серед клієн-

тів. Часто буває, що такі замовники ставлять незвичні завдання, вирішувати які корисно і цікаво. І саме тоді, коли це доводиться робити в складних умовах далекого виїзду, коли під рукою немає нічого додаткового, народжуються нові технологічні та організаційні рішення.

Можна підтримати пропозицію А.Кизима та В.Бабак [6], що в систему кейтерингових послуг слід активніше впроваджувати передові логістичні концепції, зокрема, концепцію економічного виробництва, що може призвести до оптимізації видатків виробництва у цілому. Мова йде про комплекс заходів під назвою "економічне виробництво + концепція 6 сігма" (англ. Lean Six Sigma). Серед основних інструментів "економічного виробництва" виділяють:

1. Система Kaizen та Gemba Kaizen (Кайдзен та Гемба кайдзен (яп.) – теорія і практика "економічного виробництва", у т.ч. на робочому місці) [детальніше див. 1,523].

2. Система 5S (основа Кайдзен, 5S – це (у перекладі з англ.) – сортування, раціональне розміщення, чистота робочого місця, стандартизація, удосконалення) [див. 1, 514].

3. Система KANBAN (Канбан (яп.), система організації виробництва та постачання за принципом "точно вчасно").

4. Система ERP (Enterprise Resource Planning – англ., ефективне управління ресурсами підприємства).

5. Система TPM (Total Productive Maintenance – англ., загальна виробнича експлуатаційна система).

6. Система швидкої переналадки SMED (Single-Minute Exchange or Die – англ., переналадка устаткування у лічені хвилини – менше 10).

7. Система менеджменту якості ISO 9000.

8. Система VMI (Vendor Managed Inventory – англ., коли запасами підприємства управляє постачальник).

9. Система SCM (Supply Chain Management – англ., управління ланцюжком поставок).

Застосування наведених інструментів у системі кейтерингу сприятиме більш ефективній та якісній (тобто успішній) діяльності організацій виїзного ресторанного обслуговування.

Майже 20 років пройшло з тих пір, як в Україні з'явився кейтеринг. Серед його найдинамічніших проявів – подієве виїзне обслуговування та корпоративне харчування, індустріальний кейтеринг, обслуговування на транспорті та на віддалених об'єктах. Нещодавно з'явився в Україні і соціальний кейтеринг, який передбачає організацію харчування у навчальних, медичних, військових та виправних закладах. За усіх різниць у економічному статусі, стані здоров'я та традиціях харчування алгоритм забезпечення соціально орієнтованого харчування (школярів, військовослужбовців, робітників, співробітників офісного центру тощо) полягає в його індустріалізації та впровадженні прогресивних технологій. Провідні фахівці галузі підкреслюють необхідність її технічного переозброєння.

Досвід розвинутих країн це повністю підтверджує та наводить фантастичні, за нашими мірками, приклади, коли 5-6 кухарів можуть щоденно забезпечити гарячим харчуванням 25-30 тис. осіб. Держава серйозно стурбована станом здоров'я дітей та підлітків. Існуюча система шкільного харчування не забезпечує якісний збалансований раціон. Як наслідок, виникає цілий "букет" шкільних хвороб (зростання надмірної ваги, анемія тощо) у значного відсотка школярів (дані по Росії – 30% [6]). Однак у більшості випадків бізнес не може собі дозволити організувати якісну послугу за ті гроші, що пропонує держава. Одна з проблем полягає у тому, що замовники – бюджетні організації – закономірно ставлять вимоги щодо наповненості харчування. "З одного

боку, жорсткий набір продуктів, вартість яких на ринку може змінюватись, з іншого – обмеження цін самих раціонів", – скаржаться директори мереж харчування [8]. Згідно законів України оператори харчування можуть співпрацювати з соціальними закладами тільки у випадку перемоги на тендері, який організує профільне міністерство (чи служба) або департамент Мінохорони здоров'я. При цьому основним критерієм є ціна продуктів. Окрім вартості продуктів оператор харчування також витрачається на персонал та устаткування, яке, не секрет, у держустановах є часто застарілим.

Загальновідомо, що основним "двигуном" соціального сегменту (або комплексу) є держава, яка у будь-якій країні і в усьому світі допускає в цей сегмент приватний бізнес, надаючи йому певні гарантії. Приміром, у Франції приватні інвестиції у створення центральної кухні, що необхідна для обслуговування школи, війська або в'язниці, окупляються приблизно через 5-10 років. В Україні такої системи поки що немає. Щодо нашого північного сусіда, то соціальний кейтеринг уже дістав певний розвиток у сфері харчування в освіті та у закладах охорони здоров'я м. Москви, де на аутсорсинг припадає відповідно 6,2 та 4,9% цих величезних ринків масового харчування з обсягами відповідно 2,8 та 1,5 млрд. євро [10].

Одним із світових лідерів у галузі кейтерингу є компанія "Sodexo", яка має значний досвід у соціальній сфері обслуговування. У світовому мірілі ця компанія застосовує дві моделі діяльності. Перша – через центральну кухню, коли на соціальному об'єкті виконується лише підігрів страв та, можливо, приготування салатів. За другою моделлю, яка успішно виправдала себе в Україні, кухня одного соціального об'єкту готує їжу на декілька інших, приміром, 5-6 найближчих закладів. Компанія "Sodexo" нещодавно поширила сферу своєї діяльності на Росію: уже понад рік вона працює в одному з найбільших та найсучасніших шпиталів Москви. На кожному поверсі цієї лікарні є кімната прийому їжі, де формується підніс, і ті з пацієнтів, хто може дійти до цього приміщення, забирають їжу самостійно. Решті розвозяться укомплектовані підноси. При цьому компанія працює за 5 спеціальними дієтами, які були попередньо узгоджені з керівництвом шпиталю. У тендерах, які проводяться для російських навчальних закладів, "Sodexo" не бере участі, оскільки компанія не може собі дозволити організувати якісну послугу за ті кошти, що пропонує держава.

Тим часом, обслуговування шкіл декількох московських округ (усього 261 навчальний заклад) узяла на себе російська компанія "Конкорд", яка збудувала з нуля нову фабрику-кухню в одному з сіл Підмосков'я і одразу ознайомила з технологічними особливостями шкільного харчування директорів шкіл, батьків учнів та журналістів. Загальна засада є доволі простою: усі страви у максимальному ступені готуються на фабриці та розвозяться по школах, де розігріваються, а в шкільного кухаря ще залишається час на салати, компоти, випічку. Не всім одразу сподобалася така "глобалізація", багато хто запідозрив у новій системі організації шкільного харчування "фаст-фуд" або "бортове харчування" літакового типу, відбулася навіть жорстка полеміка у пресі. Щоправда, і сама компанія на початковому етапі не справлялася, і десятки шкіл залишилися у вересні 2011 р. без сніданків та обідів. До того ж, не вдалося вчасно налагодити процес поставок, власне логістику, і до логістичних операцій з навантаження-розвантаження та сортування довелося навіть залучити безкоштовну працю солдат, враховуючи те, що "Конкорд" забезпечує харчування і для війська [11].

Одним з нових напрямків експансії послуг кейтерингу нині стало обслуговування шкільних випускних вечо-

рів. З кожним роком випускники шкіл все частіше звертаються по дану послугу. Якщо у 2007 р. за кейтерингом зверталися 15% шкіл, то в 2011 р. – 42%, а у 2012 р. – 65%. За даними експертів, цей напрямок нині приносить кейтеринговим та івент-компаніям десятки, а то й сотні мільйонів гривень, враховуючи, що вартість "випускних паті супер" в елітних київських, донецьких, харківських тощо школах вимірюється 5-6-значними цифрами (у гривнях).

У сфері соціального кейтерингу одне з найважливіших місць у діяльності підприємства займає логістика. Соціальний кейтеринг, який передбачає обслуговування у закладах соціальної сфери, де добове харчування поділяється на раціони від 3 до 5 разів на день, потребує постійного транспортування продукції протягом усього дня, на відміну від усіх інших видів кейтерингу, де продукція доставляється один раз перед початком заходу. У зв'язку з цим, основною статтею витрат, особливо для невеликих компаній, є транспорт та уся логістика з доставки замовлень. Така логістика іноді буває настільки складною, що деяким кейтеринговим компаніям, зокрема, дрібним, доводиться відмовлятися від замовлень.

Зазначимо, що на сьогоднішній день соціальний кейтеринг в Україні майже не освоєний великими логістичними гравцями, і хоча багато компаній зацікавлені у даному сегменті ринку масового харчування, справі перешкоджає законодавство, а також низькі тарифи, за якими кейтеринговим фірмам довелося б постачати харчування до закладів соціальної сфери. Приміром, держава призначає менше 20 гривень на добу на харчування однієї особи у медичних закладах, а щоб бізнес був у цьому сегменті рентабельним, необхідно хоча б 30-40 гривень на добу. Крім того, згідно норм, розроблених ще в радянські часи, кожна середня школа зобов'язана мати свою власну кухню повного циклу, штат працівників та приготувати харчування самостійно, тому кейтерингові компанії дістають відмови від міських влад і не можуть постачати харчування до навчальних закладів. Отже, зміна законодавства може вплинути позитивно на вирішення багатьох проблем, що перешкоджають розвитку соціального кейтерингу в Україні.

Висновки. Кейтеринг, або виїзне ресторанне обслуговування, нині є одним із найбільш динамічних секторів ресторанного бізнесу в Україні. У системі послуг кейтерингу надзвичайно важливе місце займають транспортно-логістичні питання. Зокрема, це стосується постачальницької та збутової логістики, адже сам кейтеринг – це той вид ресторанної справи, де збут (споживання послуг) є значно віддаленим від місця їх виробництва (тобто бази кейтерингової компанії). Відповідно зростає важливість справної логістичної організації кейтерингової послуги, особливо у випадку віддаленого обслуговування. Кейтеринг нині має багато різновидів, одним із найновітніших є соціальний кейтеринг, тобто забезпечення харчування об'єктів соціальної сфери – навчальних та медичних закладів, війська, виправних структур тощо. Тут є свої складнощі, пов'язані з законодавчими та ціновими обмеженнями в бюджетній сфері, але світовий досвід доводить доцільність впровадження кейтерингу в діяльність галузей соціальної сфери. Значну роль при цьому відіграє логістика, яка у випадку соціального кейтерингу буває дуже ускладненою. Ознайомлення та використання світових здобутків з логістики кейтерингових послуг, без сумніву, є корисним та цікавим в умовах ресторанного бізнесу України, де кейтеринговий сегмент нині є одним із найдинамічніших.

Список використаних джерелі

1. Олійник Я.Б., Смирнов І.Г. Міжнародна логістика: Навч.пос. / Я.Б.Олійник, І.Г. Смирнов. – К.: Обрії, 2011. – 544 с.

2. Смирнов І.Г. Ресторанна логістика : міжнародний та український аспекти/ І.Г.Смирнов// Зовнішня торгівля: право та економіка. – 2009. – №4(45). – С.4-18.
3. Смирнов І.Г. Інформаційна логістика у складі ресторанної логістики / І.Г. Смирнов // Nauka: teoria i praktyka: Materiały IX Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji. – Volume 3. Ekonomiczne nauki. – Przewysl, 2013. – S. 37-44.
4. Смирнов І.Г. Ресторанна логістика : інформаційна складова / І.Г. Смирнов// Географія та туризм. – 2013. – Вип. 25. – С.42-50.
5. Кизим А.А. Логистика в системе кейтеринга как ключевой составляющей ресторанного бизнеса / А.А. Кизим, В.А. Бабак // Логистика. – 2012. – №12. – С.28-31.
6. Кизим А.А. Социальный кейтеринг как доминантная составляющая общественного питания, А.А. Кизим, В.А. Бабак//теория и практика общественного развития. – 2012. – №11. – С.35-40.

И. Смирнов, д-р геогр. наук, проф.
КНУ имени Тараса Шевченко, Киев

7. Погодин К. Ресторан выездного обслуживания (кейтеринг) / К. Погодин. – СПб.: Питер. 2012. – 220 с.
8. Никифоров А. Социальный кейтеринг. Кто накормит организованные коллективы? [электронный ресурс].- Режим доступа : www.tour.ru/food/articles.
9. Возможен ли в России социальный кейтеринг? [электронный ресурс]. – Режим доступа: www.vedomosti.ru
10. Социальное питание: прокормить и прокормиться//HORECA Magazine. – 2011. – №11. – С.10-12.
11. Фридманн А. Российский рынок кейтеринга – начало и достигнутый прогресс/А. Фридманн// The Russia Corporate Word. – 2012. – №16. – p.18-19.

Надійшла до редколегії 29.10.13

ГЕОЛОГИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ КЕЙТЕРИНГА

Рассмотрены логистические особенности кейтеринга – новейшей формы выездного ресторанного обслуживания. Особое внимание уделено логистическому обеспечению кейтеринга на значительном расстоянии от производственной базы (или т.наз. "гастролирующего" кейтеринга). В качестве логистического основы предложено комплекс мероприятий "экономное производство + шесть сигма", который охватывает подсистему 5S, а также Канбан, ERP, TPM, SMED, VMI, SCM, и ICO 9000. Отображена сущность социального кейтеринга и специфика его логистического обеспечения.

Ключевые слова: кейтеринг, логистика, шесть сигма, Канбан, Кайдзен.

I. Smyrnov, Doctor, Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

GEOLOGISTICAL FEATURES CATERING

Considered logistic features of catering – contemporary forms of restaurant services. Particular attention is paid to providing catering logistics far from production facilities (or so-called "touring" catering). Proposed as a logistics base of catering package of measures "economical production + six sigma", which covers the system of Kaizen and Gemba Kaizen, (including subsystem 5S), Kanban, ERP, TPM, SMED, VMI, SCM, as well as ICO 9000. Displace essence of social catering and specificity of its logistics.

Keywords: catering, logistics, Six Sigma, Kanban, Kaizen.

УДК 911.3: 343.9 (477.83)

Л. Коковський, канд. геогр. наук, зав. НДЛ
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ЯК ОБ'ЄКТ ЕКОНОМІКО-ГЕОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

В статті проаналізовано теоретичні основи географічного виміру економічної безпеки. Систематизовано основні поняття безпеки, розкрито відмінності між термінами "регіональна економічна безпека" та "економічна безпека регіонів". Виділено рівні економічної безпеки: міжнародна, національна, регіональна, галузева, підприємства та громадянина, відповідно до яких трактується саме поняття безпеки. Запропоновано суспільно-географічний підхід до формування системи показників дослідження економічної безпеки та підкреслено важливість розробки порогових значень індикаторів на регіональному рівні.

Ключові слова: економічна безпека, географічний вимір, регіон, критерії, показники.

Постановка проблеми. Активізація низки негативних факторів розвитку національної економіки нині актуалізує наукові дослідження проблем економічної безпеки держави, адже саме економічна сфера є джерелом найсуттєвіших загроз безпеки. Причини виникнення більшості загроз мають яскраво виражений регіональний характер, що обумовлює необхідність дослідження економічної безпеки в географічному вимірі. У сучасній науковій літературі пропонуються різні підходи до дослідження економічної безпеки залежно від мети і завдань досліджень. Дійсно, економічна безпека є багатоплановим, багатовимірним об'єктом наукового аналізу, проблемами розроблення теоретичних засад її забезпечення займаються різні науки – економіка, технічні науки, менеджмент, юридичні науки та багато інших. Залежність економічної безпеки держави від низки територіальних, галузевих, геоekonomічних аспектів робить її дослідження актуальною проблемою і для суспільної географії. Дійсно, роль суспільної географії у вирішенні проблем суспільства, взаємодії природи і суспільства, соціально-економічного розвитку відзначається в багатьох наукових дослідженнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні вже існують численні напрацювання щодо проблем

економічної безпеки та управління нею, окремі аспекти яких висвітлені в працях зарубіжних та вітчизняних вчених, зокрема Т. Агапової, К. Мезенцева, Є. Олейніков, В. Сенчагов, А. Степаненка, А. Татаркіна, О. Толчієва та інші. Проте дослідження проблем економічної безпеки, з позицій регіонального аспекту, у контексті світових стандартів, зокрема у нових економічних умовах, не можна назвати вичерпаними: наявні наукові розробки у більшості випадків розв'язують окремі завдання вивчення сутності економічної безпеки, а також окремі аспекти розробки стратегії її забезпечення.

Постановка завдання. Метою дослідження є обґрунтування теоретико-методологічних положень економічної безпеки у географічному вимірі. Суспільно-географічне дослідження дозволяє охопити аналізом локальний, регіональний та державний рівні економічної безпеки. Власне економічна географія зосереджується на просторових вимірах економічної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Економічна безпека держави забезпечується відповідно до національних економічних інтересів, а "економічні інтереси будь-якої країни об'єктивно обумовлені її історією і географією" [3, с. 21]. Таким чином, економічна безпека повинна входити в коло досліджень географії, а особливо в коло

супільної географії. Супільно-географічне дослідження інноваційної безпеки держави та її регіонів полягає у вивченні просторових вимірів інноваційної діяльності, географічних факторів інноваційного розвитку, розміщення і територіальної організації об'єктів інноваційної сфери та інфраструктури, регіональних аспектів інноваційної активності суб'єктів економіки, здатності суспільства до генерації нових знань та впровадження інноваційних розробок у практику.

В українській географії протягом тривалого часу проводилась значна робота щодо вивчення особливостей та закономірностей просторової диференціації природного середовища, населення і господарства та їх поєднань у вигляді комплексів і систем. Ці дослідження повинні стати фундаментом для подальшого розвитку супільно-географічних досліджень та розробки засад регіональної політики держави та забезпечення регіональної економічної безпеки.

Економіко-географічне вивчення проблем економічної безпеки держави має враховувати дві основні групи факторів, що визначають його можливості – зовнішні і внутрішні. Тому система економічної безпеки суспільства будується на декількох рівнях.

Пропонується виділення кількох рівнів економічної безпеки за територіальною ознакою: міжнародна, національна, регіональна, галузева, підприємства та громадянина.

Міжнародна економічна безпека розуміється як такий комплекс міжнародних умов здійснення домовленостей і інституційних структур, при яких кожній державі – члену світового співтовариства забезпечується можливість вільно вибирати і здійснювати свою стратегію економічного розвитку, не піддаючись зовнішньому тиску і в розрахунку на не втручання, розуміння, взаємоприйнятність, і взаємовигідне співробітництво із сторони інших держав [4, с. 14].

Зв'язок між рівнями економічної безпеки фірми і регіону, фірми і держави неоднозначна. Можлива ситуація, коли при низьких показниках економічної безпеки держави чи регіону, окремі фірми можуть орієнтуватися на зовнішній ринок, експлуатуючи місцеві ресурси, а розвиток і стан безпеки економіки регіону чи держави на нижчому рівні.

Всі рівні вивчення є ієрархічно пов'язані між собою і розглядаються як ланки єдиної системи економіко-географічного вивчення проблем економічної безпеки. Неможливо забезпечити економічну безпеку держави, якщо не забезпечити економічну безпеку мешканцям цієї держави. Безпека людини є складовою частиною безпеки держави, яка, в свою чергу, є складовою частиною міжнародної безпеки. Тож держава має дбати про забезпечення економічної безпеки своїх громадян, собі та світовому співтовариству. Тому перед нею стоїть надзвичайно важке завдання – пов'язати та погодити інтереси кожного громадянина з інтересами держави, а також з інтересами світового співтовариства [7, с. 27]. Так само можна сказати і про економічну безпеку підприємства, тому що кожне окреме підприємство вступає в економічні та інші стосунки не тільки з власним персоналом і іншими підприємствами, але і з суспільством в цілому, державними органами влади на регіональному і національному рівнях, іноземними фірмами і державами на міжнародному рівні. Система економічної безпеки підприємницької діяльності повинна гармонійно сполучати як власне підприємницькі, так і державні механізми забезпечення економічної безпеки. У цій системі кожен вищий рівень управління зобов'язаний забезпечувати нижчому рівню відповідну економічну безпеку, що є гарантією забезпечення її для всієї соці-

льно-економічної системи. Слід наголосити на взаємозалежності і взаємозв'язок між цими рівнями. Людина є рушійною силою будь-якої організації, регіону чи країни, тому безпека громадянина в умовах глобалізації є складовою частиною і національної, і міжнародної безпеки.

Таким чином, досягнення економічної безпеки системи кожного наступного рівня є необхідною, але не достатньою умовою забезпечення економічної безпеки системи наступних вищих рівнів [4, с. 16].

Економічна безпека держави значною мірою залежить від розвитку та безпеки регіонів цієї держави. Економічна географія зосереджується саме на просторових аспектах економічної безпеки.

На сучасному етапі розвитку країн регіональний аспект набирає все більшого значення, а саме поняття "region" ототожнюється з основною формою територіальної організації продуктивних сил.

Вирішення проблем регіонів має здійснюватися відповідно до регіональних та місцевих потреб, але жодним чином не повинно суперечити загальнодержавним інтересам. Назріла необхідність формування ефективної просторової структури економіки, яка б забезпечувала баланс інтересів усіх регіонів України. Зокрема, слід передбачити: формування регіональних механізмів регулювання соціально-економічного розвитку; реконструкцію територіально-виробничих комплексів з урахуванням ємності локальних екосистем; розробку комплексних міжрегіональних схем, які охоплюють території кількох регіонів [2, с. 16].

Загальноприйняте визначення економічної безпеки регіону поки що відсутнє. Т. Агапова вважає, що економічна безпека регіону – "це, з одної сторони, ступінь інтеграції регіональної економіки з економікою держави, з іншої – регіональна незалежність" [1, с. 45].

Н. Чернова виділяє економічну безпеку регіону як підсистему національної економіки та як відносно самостійну економічну безпеку. "Під економічною безпекою регіону як підсистеми національної економіки розуміється сукупність його властивостей, що забезпечують досягнення максимального внеску регіону в розвиток національної економіки й у забезпечення економічної безпеки країни в цілому.

Під економічною безпекою регіону як відносно самостійної економічної системи розуміється сукупність його властивостей, що забезпечують його прогресивний розвиток в умовах дестабілізуючого впливу різноманітного виду загроз" [9, с. 6].

Російські автори В. Сенчагов, Б. Губін, В. Павлов, Е. Іванов, О. Рогова під регіональною економічною безпекою розуміють – здатність суб'єктів держави протистояти кризовим ситуаціям, забезпечувати достойні умови життя населення, соціально-економічну стабільність суспільства [10, с. 624].

Автор під економічною безпекою регіону розуміє стан економіки регіону, який дозволяє зберегти стійкість до зовнішніх і внутрішніх загроз та забезпечити сталий соціально-економічний розвиток регіону. Проте безпеку регіону розглядаємо із двох точок зору, як підсистему національної безпеки і як відносно самостійну економічну систему.

У цьому аспекті, важливим є виділення відмінностей між поняттями регіональна економічна безпека та економічна безпека регіонів.

Регіональна економічна безпека – це стан економіки регіонів, за якого здійснюється максимальний внесок регіонів у забезпечення національної економічної безпеки економіку. Тобто безпека регіону, в цьому розумінні розглядається як підсистема національної економічної безпеки.

Економічна безпека регіонів – це стан економіки регіонів, за якого забезпечується їх відносна самостійність, сталий соціально-економічний розвиток та стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз. В даному випадку економічна безпека регіону розглядається як самостійна економічна система.

Кожний регіон займає своє місце в об'єктивно обумовленій і достатньо стійкій системі факторів регіонального розвитку – від вузько направленої економіко-географічного положення до інтегрального типу (рівня) соціально-економічного розвитку. Кожний регіон включає в себе як позитивні, так і негативні з точки зору адаптації до нових умов риси, оцінка яких до того ж може мінятися в залежності від розвитку загальної ситуації в країні. Тому навряд чи можна і потрібно ділити регіони на групи з однозначно несприятливими і сприятливими передумовами для подолання кризових процесів.

Регіональний аспект національної безпеки необхідно розглядати в плані реалізації цілей і задач державної регіональної політики, в якій повинні бути відображені роль і місце окремих регіонів держави, враховуючи, що регіональні особливості визначають всю сукупність загроз і небезпек, які впливають на безпеку як окремого регіону, так і країни в цілому.

Практична ефективна державна регіональна політика в сучасних умовах – основа і гарант позитивного впливу держави на регіони для забезпечення національних інтересів в області економіки. В умовах посилення глобалізації в економічних відносинах взаємопроникнення форм і умов існування людей в різних регіонах відображається у прагненні соціально-економічної системи надати своєму середовищу і її окремим частинам (в даному випадку – регіонам) характер соціально-економічної однорідності і врівноваженості, що практично є захисною реакцією суспільства і вміщає в себе функції життєзабезпечення, стійкості і безпеки.

О. Бандурка зазначає, що головними об'єктами галузевої і регіональної безпеки є:

- економічні ресурси галузі або регіону;
- фактори виробництва (основні та обігові фонди тощо);
- технологічна і економічна інфраструктура галузі, регіону;
- науково-технічний потенціал галузі, регіону;
- фінансові ресурси;
- людські ресурси;
- та інше [6, с. 144].

Якщо розглядати з точки зору економічної безпеки будь-яку проблему держави – зайнятість, спад виробництва, розподіл бюджету, то можна побачити чітко визначені регіональні особливості їх прояву. Тому в сучасних умовах дослідження регіонального розвитку повинні проводитися на державному і регіональному рівнях. При цьому аналітичні дослідження націлені на обслуговування поточних потреб державних і регіональних органів управління, на виявлення довгострокових тенденцій регіонального розвитку і гострих регіональних проблем, на обґрунтування регіональних прогнозів і цільових програм, на створення інформаційної бази для відпрацювання стратегії територіального розвитку і регіональної політики.

Важливим аспектом дослідження економічної безпеки є виявлення рівня економічної безпеки регіонів та диференціацію соціально-економічного розвитку регіонів, регіональних економічних, соціальних, природних та інших відмінностей. Відповідно до цього потрібно провести районування з виділенням "кризових" територій і шляхів виходу їх з "кризи". Економіко-географічне районування, з точки зору економічної безпеки, здійс-

нюється з метою визначення регіонів для пріоритетної державної підтримки.

Економічна безпека регіону є складовою частиною національної безпеки і безпосередньо впливає на її стан. Тому кризові ситуації окремих галузей економіки і регіонів безпосередньо послаблюють стан економічної безпеки держави.

Кризові ситуації – головне джерело загроз економічній безпеці регіонів. При враженні кризовими процесами профільюючих галузей господарства скорочується не тільки конкурентоздатність економіки регіону, але й всієї країни. Якщо ж глибокою кризою вражені основні райони зосередження науково-технічного і виробничого потенціалу, то появляється загроза стратегічним інтересам країни.

Згідно із Е. Олейніковим регіон характеризується прийнятним рівнем економічної безпеки, якщо:

- регіональні управлінські структури в стані проводити власну економічну політику в рамках загальнодержавної політики;
- регіональна соціально-економічна система характеризується високим ступенем диверсифікації і здатна гнучко реагувати на різкі геополітичні зміни в рамках держави;
- запас ресурсів дозволяє регіону самостійно здійснювати великі економічні заходи по невідкладним соціально вибухових ситуаціях в регіоні, зв'язаними з локальними економічними проблемами без очікування допомоги зі сторони держави;
- ресурсна база дозволяє регіону давати допомогу деяким територіям, де існуюча незбалансована економічна ситуація може негативно відобразитися на регіональних економічних ситуаціях;
- рівень життя населення регіону не нижче середнього по країні в цілому [11, с. 185].

Важливими географічними аспектами економічної безпеки є територіальний поділ праці та територіальна та галузева структура економіки. Розвиток економіки супроводжується все більш інтенсивним розподілом праці взагалі і територіальним розподілом праці зокрема, закріплюючи різноманітні виробництва за окремими районами країни. Взаємозв'язок і взаємодія різних видів господарської діяльності створюють структуру господарства країни. Поділ праці зумовлює послідовне й неперервне зростання продуктивності праці, і саме в цьому полягає його економічна мета. У світогосподарській практиці склалася така своєрідна "норма": чим глибшою є національна система поділу праці, тим більш високим є розвиток продуктивних сил даної країни, і навпаки [8, с. 94].

Об'єктивну основу територіального поділу праці створюють територіальна диференціація і нерівномірний розподіл по території природних, економічних, демографічних та інших господарсько-використовуваних ресурсів, умов і факторів розвитку, їх неповторне поєднання і взаємозв'язок на окремих частинах економічного простору. Окремі види господарської діяльності, виробництво окремих продуктів не отримують повсюдного поширення, концентруються в обмеженому числі районів, обслуговуючих більш ширші ринки. Ці види діяльності визначають господарську спеціалізацію районів, їх економічний профіль. Спеціалізація районів поєднується з інтеграцією господарської діяльності на території, забезпечуючи систему впорядкованість відтворювальних процесів у складі регіональних господарських комплексів. Регіональна та галузева безпека поєднуються у спеціалізації регіонів, чим вищий рівень безпеки галузі, тим вища безпека регіону. І ті регіони, які спеціалізуються на продукції галузей, яких рівень безпеки високий, відповідно мають високий рівень безпеки та розвитку.

Важливим елементом структури господарства країни є територіальна структура. Вона не тільки результат

створеного розвитку і розміщення продуктивних сил. Це – важлива передумова подальшого розвитку економіки і рівня життя населення, забезпечення національної безпеки, а також економічні райони, представляють собою історичні соціально-економічні територіальні утворення, об'єднуючи декілька регіонів держави взаємопов'язаних спільністю виробничої спеціалізації і інтересів комплексного розвитку.

Важливим завданням є визначення основних загроз економіці регіону, і лише після цього формування системи показників, на основі яких оцінюватиметься стан безпеки. Кожний показник повинен відображати рівень відповідної загрози. Моніторинг показників економічної безпеки повинен відбуватися на регіональному рівні, тому і загрози повинні мати регіональний характер (табл. 1.1).

Проте слід наголосити ще на таких поняттях як "пороговий індикатор" і "фактичний індикатор", тому що для економічної безпеки мають значення не самі показники, а їх порогові значення та структура, тобто граничні величини. Пороговий індикатор – це числове вираження якісно-кількісної характеристики економічної безпеки регіону, що відображає їх гранично допустимі значення, недотримання яких перешкоджає соціально-економічному розвитку регіону.

Показники дозволяють завчасно сигналізувати про небезпеку і вжити заходи на її попередження. Важливо підкреслити, що економічна безпека досягається тоді, коли весь комплекс показників знаходиться у межах допустимих порогових значень. Відхилення показників від порогових значень призводить до порушення нормального перебігу відтворювальних процесів, виникнення або посилення негативних тенденцій суспільного розвитку.

Суть суспільно-географічного підходу до визначення показників і критеріїв економічної безпеки полягає в тому, що він, по-перше дозволяє комплексно провести діагностику економічної безпеки будь-якого регіону, галузі чи населеного пункту, по-друге враховує індивідуальні особливості розвитку кожного регіонального об'єкту дослідження, по-третє дотриматись стандартних вимог центрального органу економічної країни. Внаслідок чого, можна ідентифікувати причини які дестабілізують безпеку регіону, несучи в собі певні загрози. Таким чином, на рівні держави формується основа системи показників оцінки економічної безпеки регіону, яка буде складати 70-90% всіх параметрів аналізу. Решта показників формується із врахування особливостей розвитку окремого регіону.

Порогові значення – важливий інструмент системного аналізу, прогнозування і соціально-економічне планування. Теорія безпеки має практичне значення, тільки якщо вона включає в свою структуру комплекс характеристик, описуючих обмежувальний стан об'єкта. Про у

більшості дослідженнях не враховуються особливості кожного окремого об'єкту, а підхід носить загальний характер, стандартний характер. Економіка кожного регіону має специфіку, яка повинна знайти відображення як у переліку, так і в кількісних параметрах порогових значень економічної безпеки. Ці порогові значення повинні розроблятися і затверджуватися регіонами у відповідності до вимог центрального органу економіки держави.

Висновки. Таким чином, сутність суспільно-географічного підходу до забезпечення економічної безпеки реалізується в системі критеріїв і показників географічного виміру, які враховують як загальнодержавні вимоги до стану економіки, так і індивідуальні особливості кожного регіону. Система показників, що одержали кількісне вираження, дозволяє завчасно сигналізувати про небезпеку, що загрожує, і вживати заходів щодо їх попередження. Але для економічної безпеки вирішальне значення мають не так визначення та врахування самих показників, як їх співставлення з так званими граничними (пороговими) значеннями, за межами яких економіка регіону втрачає здатність до динамічного саморозвитку та конкурентоспроможність на зовнішніх і внутрішніх ринках. Граничні значення для більшості показників повинні розроблятися на рівні центрального органу управління економікою з урахуванням вітчизняного та міжнародного досвіду, причому частина показників повинна враховувати індивідуальні параметри регіону, такі як суспільно-географічне положення, розвиток пріоритетних галузей економіки, специфіку освітньо-наукового комплексу, транспортну систему тощо.

Список використаних джерел

1. Агапова Т.Н. Методика и инструментарий для мониторинга экономической безопасности региона // Вопросы статистики. – 2001. – №2. – С. 44-48.
2. Губський Б.В. Економічна безпека України: методологія виміру, стан і стратегія забезпечення. – К., 2001.
3. Захарченко В. Обґрунтування територіальної концепції економічної безпеки // Регіональна економіка. – 2000. – №2. – С. 120-127.
4. Клебанова Т.С., Раєвнева Е.В. Теория экономического риска: учеб. Пособие / За ред. Т.С. Клебановой – Х., 2007.
5. Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України / За ред. А.І. Сухорукова. – К., 2003.
6. Основи економічної безпеки: Підручник / О.М. Бандурка, В.Є. Духов, К.Л. Петрова, І.М. Черванов; за ред. О.М. Бандурки. – Х., 2003.
7. Пастернак-Таранущенко Г.А. Економічна безпека держави. Статистика процесу забезпечення: Підруч. – К., 2002.
8. Толчів О.Г. Основи суспільної географії. – О., 2001.
9. Чернова Н.Л. Адаптивні моделі оцінки та аналізу економічної безпеки регіону: Автореф. дис... канд. екон. наук. – Х., 2003.
10. Экономическая безопасность России: Учебник / В.К. Сенчагов, Б.В. Губин, В.И. Павлов и др. / Под ред. В.К. Сенчагова. – М.: Дело, 2005.
11. Экономическая и национальная безопасность: Учебник / Е.А. Олейников, С.А. Филин, В.И. Видяпин В.И. и др. / Под ред. Е.А. Олейникова. – М.: 2004.

Надійшла до редколегії 22.10.13

Л. Коковский, канд. геогр. наук, зав. НИЛ
КНУ имени Тараса Шевченко, Киев

ЕКОНОМІЧЕСЬКА БЕЗОПАСНОСТЬ КАК ОБЪЕКТ ЭКОНОМИКО-ГЕОГРАФИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ.

В статье проанализированы теоретические основы географического измерения экономической безопасности. Систематизированы основные понятия безопасности, раскрыто различия между терминами "региональная экономическая безопасность" и "экономическая безопасность регионов". Выделены уровни экономической безопасности: международная, национальная, региональная, отраслевая, предприятия и гражданина, согласно которым трактуется само понятие безопасности. Предложено общественно-географический подход к формированию системы показателей исследования экономической безопасности и подчеркнута важность разработки пороговых значений индикаторов на региональном уровне.

Ключевые слова: экономическая безопасность, географическое измерение, регион, критерии, показатели.

L. Kokovsky, PhD
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

ECONOMIC SECURITY AS AN OBJECT OF ECONOMIC-GEOGRAPHICAL RESEARCH.

This paper analyzes the theoretical basis of the geographical dimension of economic security. It is systematized the basic concepts of security, revealed differences between the terms "regional economic security" and "economic security of the region". It is highlighted levels of economic security: international, national, regional, sectoral, enterprise and citizen under which interpreted the concept of security. A socio-geographical approach to identifying system of indicators is proposed and stressed the importance of developing thresholds indicators at the regional level.

Keywords: economic security, geographic dimension, region, criteria, indicators.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕОДЕМОГРАФІЧНИХ ПРОЦЕСІВ

В роботі розглядаються методологічні принципи дослідження геодемографічних процесів. В соціально-економіко-географічному аспекті геодемографічний процес є функцією багатьох аргументів – населення, виробництва, соціальної та культурної сфери, природного середовища. В роботі акцентується на вивчення регіональних геодемографічних процесів. Одна з головних цільових настанов геодемографічних досліджень полягає у розробленні державної регіональної геодемографічної політики. Розроблена загальна методологічна схема досліджень регіональних геодемографічних процесів.

Ключові слова: геодемографічний процес, регіональна геодемографічна політика, регіональна геодемографічна ситуація, геодемографічна ситуація, розселення населення, статеві-вікові групи.

Постановка проблеми. Нині існує гостра потреба у розробленні методологічної схеми досліджень регіональних геодемографічних процесів (ГДП), обґрунтуванні нових підходів, алгоритмів, методів комплексного аналізу стану демографічних процесів регіону. На наш погляд, важливою складовою у проведенні досліджень сучасного стану регіональних ГДП є застосування комплексного підходу. Тут головна увага повинна звертатися на вивчення геодемографічних процесів – розвиток поселень і динаміку кількості населення на певній території, його якісні і кількісні зміни, спрямованість і характерні риси трансформаційних процесів, питання міграційного руху тощо.

Процеси відтворення та рух населення називають демографічними процесами (ДП). Демографи аналізують залежність демографічних процесів для різних соціумів – від окремих родин до країн, різних соціальних груп, вікових когорт тощо. Рух населення вивчають залежно від кількісних і якісних характеристик соціумів, від демографічних ситуацій, від соціально-економічних станів. У більшості випадків демографічні процеси мають певну територіальну прив'язку, яку розглядають як зовнішню і формальну ознаку, що безпосередньо не впливає на особливості відтворення населення.

Мета дослідження: розглянути методологічні засади дослідження геодемографічних процесів та розробити загальну методологічну схему досліджень регіональних геодемографічних процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітний вклад в розробку проблеми, який був зроблений в попередні періоди вітчизняними та зарубіжними дослідниками. В наукових працях М.П.Демченко, В.О.Джамана, І.М. Дудника, Ф.Д.Заставного, Е.М. Лібанової, Т.М.Палій, Т.В. Панасенко, В.П.Піскунова, І.М. Прибіткової, Ю.І. Пітюренко, І.П. Рябова, Г.Г. Старостенко, В.С.Штещенко, Л.М. Тарангул, М.І.Фавецького, О.У.Хомри, Л.В.Чуйко та багатьох інших вітчизняних науковців детально аналізуються особливості сучасного геодемографічного розвитку України в цілому та окремих її регіонів, обґрунтовуються можливі варіанти подальшої трансформації демографічних процесів. Значний вклад в розробку теоретичних і методичних проблем геодемографічної науки внесли такі відомі російські демографи і економіко-географи як Д.І.Валентей, А.Г.Вишневський, А.Г. Волков, Н.В. Зверева, С.В.Соболева, Б.Н.Урланіс, Б.С.Хорев, В.М. Федоров і багато інших. В наукових працях зазначених авторів основні зусилля були спрямовані, головним чином, на вивчення особливостей геодемографічної проблематики в її статичному стані – аналіз населення і розселення як фіксованих явищ. Недостатня увага приділялась вивченню динаміки, змін, розвитку дослідженого геодемографічного процесу.

Виклад основного матеріалу. Нове для вітчизняної географії населення поняття "геодемографічний

процес" (ГДП) позначає новий підхід до вивчення демографічних процесів співставно з територією, в межах якої вони формуються і протікають. Демографічні процеси представляють закономірності руху населення в залежності від складу населення та демографічних ситуацій, геодемографічні процеси показують особливості відтворення і розвитку народонаселення залежно від комплексу історико-цивілізаційних, природно-географічних, соціально-економічних, етнокультурних, політичних передумов і чинників конкретних територій – країн і регіонів. У геодемографічних дослідженнях територіальні особливості руху населення стають головною ознакою для подальшої систематики, класифікації і типізації демографічних процесів, які у такому контексті тепер називають геодемографічними.

ГДП як нове поняття потребує методологічної розробки свого концептуально-термінологічного апарату та визначення методичних можливостей. В першу чергу, необхідно змістовно і функціонально розмежувати ДП та ГДП. Надалі потрібно визначити евристичний потенціал ГДП як базового поняття геодемографії і встановити головні напрямки і предметні області його застосування як методичного інструменту.

Не зважаючи на численні розробки у методології демографічних досліджень, зокрема демографічних процесів, залишаються невирішеними багато питань теоретичного і практичного характеру. Сучасна депопуляція населення України, негативні тенденції демографічного розвитку, що охопили більшість її регіонів гостро потребують розробки нових теоретичних і науково-методичних підходів до вивчення особливостей демографічних процесів в країні в цілому і окремих її регіонах. На нашу думку, чи не найслабкішою ланкою географії населення залишаються динамічні й часові аспекти. Демографи традиційно користуються поняттям "руху населення", його кількісними і якісними змінами. Звичайним став аналіз демографічної обстановки чи ситуації в певному регіоні – геодемографічної ситуації. Методом порівняння основних демографічних характеристик на різний час або ж співставленням різночасових геодемографічних ситуацій встановлюють певні зміни й тенденції розвитку населення. Географи впритул підійшли до введення принципово-нового поняття – геодемографічний процес та його практичного використання.

Демографи визначають закономірність руху населення та демографічних процесів у залежності від складу населення та умов його проживання і життєдіяльності. У багатьох випадках демографічні процеси мають політико-адміністративну та адміністративно-територіальну прив'язку, але територіальна приналежність не слугує визначальною ознакою і головною передумовою демографічного розвитку. Її звичайно розглядають як зовнішню ознаку для порівняння різних демографічних ситуацій демографічних процесів.

Демографічна ситуація – сукупність умов і чинників, що визначають особливості руху населення, демографічного процесу для даної групи населення (населення даної адміністративно-територіальної одиниці, соціальної групи, статеві-вікової групи – когорти, етнічної групи, конфесійної групи та ін.).

Географія населення – визначає свою предметну область як розміщення населення – розселення населення, екістику. Предметом дослідження за таким підходом виступають поселення – міські та сільські, а також системи розселення (територіальні системи розселення) різних рівнів – національного, регіонального, субрегіонального, локального. За цим напрямом існує гостра предметна колізія географії населення. Системи розселення являють собою об'єктивні історико-географічні формування, що мають глибоку регіональну вкоріненість і багаторівневу територіальну організацію. На даний час лише два рівні систем розселення мають такі ознаки – національна система розселення, визначена державними кордонами, та локальні системи розселення, представлені окремими поселеннями. Територіальні системи розселення регіонального і субрегіонального рівня на даний час чіткої історико-географічної прив'язки не мають. Вони структуровані за адміністративно-територіальним поділом на системи розселення області (регіональні), міжрайонні та районні. Чинний адміністративно-територіальний устрій практично не враховує історико-географічну регіоналізацію країни. Одне із актуальних завдань становлення регіональної політики в Україні полягає саме в адміністративно-територіальній реформі, яка стикне новий АТУ країни з її історико-географічною регіоналізацією.

На стику демографії, географії та регіональної економіки формується новий науковий напрям – геодемографія. Демографія вивчає соціально-демографічні закономірності руху населення, геодемографія визначає предметну область як територіальні, зокрема регіональні відмінності демографічних процесів, як залежність демографічного розвитку території від особливостей її історико-географічних, етно-культурних, геополітичних, природно-ресурсних, соціально-економічних передумов, від рівнів господарського освоєння території та, її планувальної організації. Об'єктом дослідження геодемографії виступають не традиційні демографічні процеси, а їх територіальні (регіональні) різновиди, які називають геодемографічними процесами.

В літературі поширене поняття "демографічний процес". Але його визначення лишається ще фрагментарним. Наприклад, за І.М.Прибитковою, демографічний процес – "це послідовність однойменних подій у житті людей, яка має значення для зміни їх генерацій". І далі: "Головні демографічні процеси – народжуваність, смертність, шлюбність, припинення шлюбу, міграції" [6]. Комплексному і більш ефективному вивченню складних соціально-демографічних проблем на сучасному етапі розвитку суспільства можуть сприяти, на нашу думку, науково-методичні підходи, які базуються на застосуванні такої категорії як "геодемографічний процес" (ГДП). Вперше на концептуальному рівні поняття "геодемографічний процес" в широкий науковий обіг в економіко-географічній літературі було введено О.Г.Топчієвим (1989, 1993 рр.) [7]. У тезисній формі основні положення концепції геодемографічного процесу можна сформулювати так:

– геодемографічний процес слід розуміти не як традиційне співставлення показників природного руху населення на різні дати, не як послідовну зміну демографічних подій в певний час, а як єдиний, цілісний безпе-

рервний соціальний процес зі своїми характеристиками, параметрами, напрямками;

– геодемографічний процес – предмет вивчення економічної і соціальної географії. Основні підходи економіко-географічного дослідження геодемографічного процесу знаходяться в межах таких напрямів як економіко-демографічний, соціально-демографічний, етно-демографічний, еколого-демографічний, демографічний;

– сутність геодемографічного процесу полягає в тому, що він визначає "траєкторію" розвитку соціально-демографічних факторів і чинників, які формують його якісний тип, в якому можуть бути виділені підтипи, які дадуть можливість більш глибоко і змістовно вивчати біжучі процеси, на певній території;

– всі компоненти (складові) частини геодемографічного процесу певною мірою пов'язані з закономірностями і формами територіальної організації населення. Це насамперед його стан, розміщення, густина розселення, структура зайнятості і інше;

– геодемографічний процес має просторове виявлення, просторову диференціацію в межах певних демографічних систем різних ієрархічних рівнів і масштабів;

– геодемографічний процес як цілісний єдиний процес має певні функції, відіграє конкретну роль в територіальній організації населення регіону будь-якого ієрархічного рангу. В той же час закономірність і особливості розвитку територіальної структури населення, його територіальної організації впливає в певній мірі на своєрідність геодемографічного процесу, впливає на визначення його типу і підтипу.

– геодемографічний процес за своєю суттєвістю поняття динамічне. Його складові компоненти знаходяться в стані безперервного руху, зміни, розвитку. На певному етапі свого часового розвитку, руху, він створює під впливом багатofакторних чинників певну статичну демографічну ситуацію;

– суспільно-географічне дослідження геодемографічного процесу передбачає аналіз територіального поєднання природних, історико-географічних, етнонаціональних, умов життєдіяльності населення, характеру їх впливу на демовідтворювальні характеристики конкретної сукупності людей в межах конкретної демографічної системи;

– геодемографічний процес – досить складна багатокomпонентна категорія. Це поняття вміщує в себе не тільки демографічні події в нашому "класичному" розумінні – народжуваність, смертність, шлюбність тощо, а і вплив на них якості довкілля, розвиток соціальної сфери, етнонаціональні традиції населення і інше;

– геодемографічний процес є досить інерційною категорією. Але при певних незвичайних (екстремальних) умовах його параметри можуть змінюватись досить суттєво навіть в короткі проміжки часу (наприклад вплив на ГДП економічних, екологічних, політичних і інших кризових явищ), тобто ГДП досить "відчутно" реагує на суттєві зовнішні чинники, при цьому він трансформує звичайну "спокійну" демографічну систему в новий тип, який буде в певній мірі ідентифікувати впливові явища на характері внутрішньої своєї структури;

Геодемографічний процес (ГДП) – це часовий розвиток населення на певній території, його кількісні й якісні зміни, загальний напрямок і характер таких змін. У широкому розумінні ГДП охоплює й зміни у просторовому розподілі населення, тенденції розвитку його розселення. Але перш за все ГДП представляє "часову траєкторію" розвитку населення певної території, тенденції його кількісних і якісних змін. Як вже зазначалось, такі тенденції можна виявити методом порівняння геодемографічних ситуацій даної території на різні да-

ти. Але такий підхід за всіх умов не актуалізує поняття ГДП, не інтегрує численні зміни й тенденції в суспільно-географічний процес [7].

Визначення методологічних принципів дослідження типології геодемографічних процесів передусім передбачає визначення вихідних теоретичних положень як основи будь якого наукового аналізу.

Метою геодемографічного аналізу є оцінка масштабів та особливостей соціально-демографічних процесів, співставно зконкретною територією, з'ясування їх закономірностей і причинонаслідкових зв'язків, а також передбачення їх подальшого розвитку. Кількісна оцінка цих процесів здійснюється з обов'язковим урахуванням їх якісних особливостей. Сутність геодемографічного процесу ГДП розкривається аналізом територіальних поєднань природних, історичних, етнічних. Економічних та соціальних умов і факторів, які прямо чи опосередковано впливають на процес відтворення населення.

В соціально-економіко-географічному аспекті ГДП є функцією багатьох аргументів – населення, виробництва, соціальної та культурної сфери, природного середовища. Населення створює певну базу для демографічного процесу. Виробнича та соціальна сфери в поєднанні з природно-історичними умовами формує своєрідне середовище життєдіяльності та розселення населення.

Геодемографічний процес проявляється у вигляді постійного розвитку та послідовних переходів від однієї соціально-демографічної ситуації до другої, від одних територіальних структур відтворення населення до других. Таким чином, геодемографічна ситуація відбиває фіксовані параметри, а геодемографічний процес – траєкторію і стадійність розвитку територіальних структур відтворення населення. Особливої уваги заслуговує цілісна якісна характеристика ГДП, яка визначає його тип.

Коротко представимо головні методологічні принципи дослідження регіональних геодемографічних процесів (ГДП).

ГДП – не сукупність різних ДП в межах певної території. Це поняття представляє інтегрований демографічний розвиток даної території, геодемографічний процес що протікає у її межах.

ГДП – це не послідовність показників руху населення на певні дати, не множина різночасових демографічних ситуацій, за допомогою яких традиційно аналізують демографічний розвиток соціумів та адміністративно-територіальних одиниць. Ми розуміємо ГДП як особливий і цілісний суспільно-географічний процес, що поєднує географічні передумови території з її регіональним соціально-економічним розвитком і відтворенням населення.

Цілісний ГДП має свої передумови і фактори, складові елементи, хронологічну послідовність і структуру, підлягає спеціальним методам аналізу і прогнозування.

ГДП як своєрідний і цілісний об'єкт суспільно-географічного дослідження зі своїми характеристиками і показниками підлягає відповідній геопросторовій систематичності і типології.

У вітчизняній географії населення розроблене нове поняття – територіальні демовідтворювальні системи (ТДВС), які позначають територіальний (регіональний) демовідтворювальний комплекс, що інтегрує соціум з реальною демографічною ситуацією території (О.У. Хомра). Донедавна це називали "Населенням регіону". О.У. Хомра показав необхідність нового поняття, у якому соціум розглядають у комплексі всіх передумов і чинників демографічного розвитку регіону, і нині ТДВС вже становить реальний об'єкт дослідження геодемографії [11].

ГДП визначає "траєкторію" демографічного розвитку регіону і участь у її формуванні всіх передумов і чинників руху населення. Такий підхід визначає чітку констру-

ктивну спрямованість геодемографічних досліджень, регіональної геодемографічної політики.

Територіальна демовідтворювальна система (ТДВС) – концептуальний предмет геодемографічних досліджень, який потребує розробки власної концептуально-понятійної системи та багаторівневої таксономізації. ТДВС повинно мати ознаки регіональної історико-географічної приналежності, що становить її генетичну основу, чітку прив'язку до систем розселення, враховувати чинний адміністративно-територіальний устрій та його необхідне й можливе реформування, входити до певного соціально-господарського комплексу чи певної системи таких комплексів, мати єдину транспортну систему.

ТДВС може мати ознаки певної ландшафтно-природно-ресурсної однорідності, характерний набір головних видів природокористування та певне їх співвідношення. Спільність видів і форм природокористування, єдиний соціально-економічний комплекс, однакова ландшафтна і природно-ресурсна основа спричиняють однотипові проблеми охорони природи і довкілля, формують типову екологічну ситуацію.

Такий перелік діагностичних ознак ТДВС поки що зберігає концептуальний і постановочний характер. У даному дослідженні геодемографічні процеси ми розглядаємо у регіональному аспекті співставно з обласним поділом країни та АРК. Обласні соціально-економічні та демовідтворювальні комплекси зберігають свою адміністративно-територіальну прив'язку і наданий час не узгодженні з концепцією ТДВС.

Методологічним стрижнем геодемографії виступає концепція (парадигма) територіальних демовідтворювальних систем – ТДВС (О.У.Хомра) [11]. Територіальні відміни відтворення і руху населення множинні і багатоаспектні. В ідеалі їх слід розглядати за об'єктивними ТДВС різних рівнів. На жаль, концепція ТДВС ще зберігає постановочний характер. Реальні територіальні соціуми, які можна розглядати як ТДВС, на нашу думку існують на двох рівнях – загальнодержавному (національна ТДВС) та локальному (ТДВС окремого поселення). Найбільш складним є виділення ТДВС регіонального рівня. На даний час регіональні системи розселення мають жорстку прив'язку до адміністративно-територіального поділу. Виділення обласних і районних систем розселення виправдано вже тим, що області і райони мають органи влади, які тою чи іншою мірою управляють соціально-економічним, а відтак і демографічним розвитком своїх територій. З другого боку, сучасний адміністративно-територіальний устрій країни має багато проблем і потребує як найшвидшого реформування. Ми неодноразово наголошували необхідність розроблення нової мережі регіональних систем розселення з обов'язковою її прив'язкою до історико-географічної регіоналізації країни.

Методологічні орієнтири для подолання в геодемографічних дослідженнях колізії між сучасною прив'язкою територіальних систем розселення і концепцією ТДВС з її регіональною історико-географічною основою такі. В Україні проголошена (2000р.) необхідність адміністративно-територіальної реформи у комплексі регіоналізації країни. Реалізація такої реформи означатиме створення нової територіальної основи державної регіональної політики шляхом регіоналізації країни. В цьому разі концепція ТДВС одержить реальне суспільно-географічне підґрунтя щодо свого впровадження у практику геодемографічних досліджень.

Важливим методологічним принципом дослідження ГДП є безпосередній зв'язок концепції ГДП з регіональною економікою та регіональною політикою. Регіональна політика, позначена в Україні у 2001 р. Указом Президе-

нта України, потребує офіційної регіоналізації країни як обов'язкової умови входження України до ЄС. На даний час головними документами, що регламентують регіональний розвиток країни, є "Концепція державної регіональної політики" (2001 р.) та "Стратегія соціально-економічного розвитку України та її регіонів на період до 2015 р". Одночасно в Україні реалізується державна демографічна політика, яка у контексті даного дослідження повинна отримати своє регіональне обґрунтування і яку ми називаємо регіональною геодемографічною політикою.

Одна з головних цільових настанов геодемографічних досліджень полягає у розробленні державної регіональної геодемографічної політики. Така орієнтація зумовлює наступні методологічні вимоги. По-перше, геодемографічні дослідження повинні повною мірою враховувати головні напрями і положення державної соціально-економічної політики, її стратегії, концепції, програми, плани і зокрема державну демографічну та етнопонаціональну політику. По-друге, регіональна геодемографічна політика потребує повного і комплексного знайомства з природою населення, господарством, державним і політичним життям регіонів, концепціями і стратегіями їх соціально-економічного розвитку.

На даний час територіальною основою державної регіональної політики виступає чинний адміністративно-територіальний устрій. Регіональні геодемографічні дослідження у даній роботі проведенні співставно з поділом країни на області та АРК. Провідний методологічний принцип, що пов'язує дану програму досліджень з концепцією ТДВС ми визначаємо так: у кожному регіоні – області, АРК, необхідно проаналізувати й оцінити ступінь сформованості його ТДВС; якою мірою регіональний демовідтворювальний комплекс відповідає ознакам ТДВС і які першочергові кроки слід зробити вже у контексті регіональної геодемографічної політики для формування більш цілісної й ефективної ТДВС.

Регіональні ГДП формуються і протікають в межах конкретних територій, що мають свої передумови і чинники відтворення і руху населення. У формалізовано аспект кожний ГДП має свій фазовий (ознаковий) простір, і завдання дослідника – визначити перелік ознак, чинників, передумов і т.ін., які формують даний ГДП.

Базовою характеристикою для дослідження регіональних ГДП слугує докладна геодемографічна ситуація в регіонах, яку у такому контексті ми називаємо регіональною геодемографічною ситуацією. Загальна методична схема опису демографічної/геодемографічної ситуації добре відома [3, 5]. З огляду на дослідження регіональних ГДП слід уважно розмежувати показники, що характеризують демографічну ситуацію на загальнодержавному (національному) рівнях. І ще одне методологічне зауваження: для кожного регіону доречно було б порівняти різночасові демографічні ситуації в разі наявності відповідних матеріалів. Таке порівняння дає загальне представлення про динаміку демовідтворювальних процесів у регіоні. Із великої сукупності показників демографічної ситуації на особливу увагу заслуговують характеристики що представляють демовідтворювальну якість населення. Серед них природний приріст, сальдо міграції, загальний приріст, статевовікова структура населення.

Значний вплив на регіональні ГДП мають процеси урбанізації та їх регіональні різновиди.

Загальні оцінки соціально-економічної ситуації у регіонах представлені показниками регіонального валово-

го продукту, рівнями доходів населення і багатьма іншими характеристиками. Останніми роками в Україні впроваджена міжнародна програма ПРООН згідно якої ведеться постійний моніторинг якості життя населення міст і регіонів.

Сучасна методологічна вимога щодо досліджень ГДП – посилення їх змістовної комплексності, пошук інтегрованих оцінок і прогнозів розвитку. Практика вивчення ГДП у вітчизняній географії населення робить перші кроки [7]. Показово, що в ній переважають кількісні показники природного і механічного руху населення, для яких визначають узагальнені характеристики та їх тренди, а прогнозування ведуть методами пересувки когорт та апромаксимацій. Приходить час включити в аналіз ГДП і якісні показники статевовікової структури населення, наявні в ній структурні диспропорції та деформації. На особливу увагу заслуговують в аналізі ГДП демографічні хвилі, які являють собою деформовані – суттєво зменшені (втрати) чи збільшені (притік) когорти населення, що послідовно переміщуються із однієї вікової групи в наступну. У демографічній літературі проблема впливу статевовікової структури населення на динаміку його чисельності розглядається уважніше, але все ще недостатньо [3, 6]. Одна з цікавих настанов даної роботи полягає саме у пошуках методичних підходів щодо врахування структурних деформацій і демографічних хвиль у регіональних ГДП.

Вивчення регіональних ГДП являє собою багатоаспектний і складний процес й непіддатний однозначному визначенню, його можна характеризувати з різних боків і точок зору. Комплексне вивчення ГДП та його розвитку передбачає збирання, систематизацію, узагальнення та аналіз великого обсягу різнобічної інформації за допомогою різних методів. Це дозволяє скласти об'єктивну оцінку ГДП у контексті суспільного та економічного розвитку країни.

Чисельність та склад населення під впливом ряду соціально-економічних факторів весь час змінюється у часі: люди народжуються і вмирають, переїжджають на нове місце проживання, закінчують школи та вищі навчальні заклади, отримують нові професії, вступають у шлюбні відносини та припиняють їх. Іншими словами, змінюється не тільки загальна чисельність, але і її склад.

Загальна методологічна схема дослідження регіонального ГДП представлена на рисунку 1 у контексті демографічного розвитку регіону ГДП являє собою поступальний рух від однієї демографічної ситуації до другої. Стосовно конкретного регіону це перехід від геодемографічної ситуації -1 до геодемографічної ситуації-2. Складові ГДП поділені на дві групи: 1) кількісні зміни населення регіону, зумовлені природним і механічним рухом населення; 2) якісні зміни населення представлені трансформацією його статевовікової структури, (епізодичні втрати чи зростання населення на різних етапах демографічного розвитку регіону) та демографічними хвилями від попередніх деформацій. Кількісні та якісні зміни формують демовідтворювальну якість населення регіону та його геодемографічний (демовідтворювальний) потенціал.

Важливою складовою ГДП виступає його траєкторія, яку найбільш повно характеризує статистичний тип розподілу, а також статистичні параметри графіку ГДП: загальний тренд, амплітуда, темпи динаміки, варіації, більша менша структурованість ГДП на окремі ланки тощо.

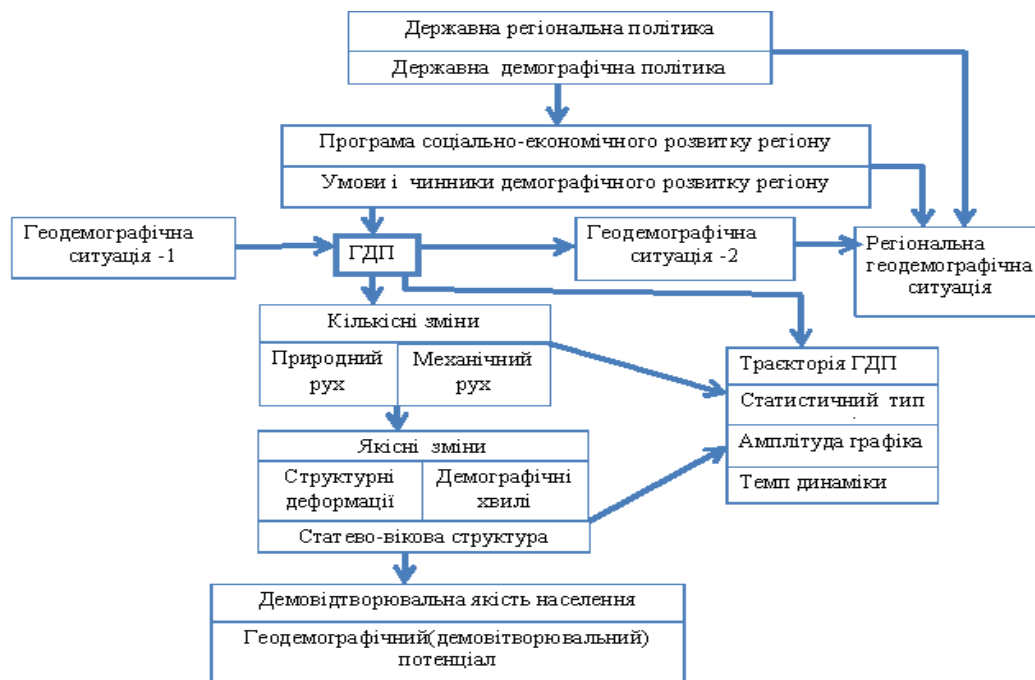

Рис. 1. Загальна методологічна схема досліджень регіональних геодемографічних процесів (ГДП)

Висновки. На основі проведеної роботи визначено, що дослідження регіональних ГДП необхідно узгоджувати з відповідними положеннями державної регіональної та демографічної політики, а також з концепціями соціально-економічного розвитку регіонів, з передумовами і особливостями демографічного розвитку всіх регіонів. Кінцевим продуктом дослідження регіонального ГДП є обґрунтування регіональної геодемографічної політики.

Список використаних джерел

1. Грінченко А. Ю. Пріоритетні напрями регіональної демографічної політики / А. Ю. Грінченко // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/nvnu/2010_154_2/10gai.Pdf
2. Демография: учебник / [под общ. ред. Н. А. Волгина]. – 2-е изд., доп. и перераб. – М.: РАГС, 2007. – 440 с.
3. Джаман В. О. До проблеми територіальних особливостей демографічних процесів в Україні // Український географічний журнал // О.В. Джаман. – 1998. – № 3. – С. 13-18.

4. Комплексний демографічний прогноз України на період до 2050 р. / [за ред. Е.М. Лібанової]. – К.: УЦРС, 2006. – 138 с.
5. Муромцева Ю.І. Демографія: навч. посіб. / Ю.І. Муромцева. – К.: Кондор, 2009. – 300 с.
6. Прибиткова І.М. Основи демографії // І.М. Прибиткова – К.: АртЕК, 1995. – 254 с.
7. Топчієв О.Г. Геодемографічний процес: зміст і функції поняття. // Український географічний журнал. // О. Г. Топчієв, С. Б. Куделіна, В. В. Яворська. – 2000. – № 2. – С. 25-27.
8. Топчієв О. Г. Теоретичні постулати нового адміністративно-територіального устрою України. Зб. наукових праць: Наукові пошуки географічної громадськості: вчора, сьогодні, завтра / О. Г. Топчієв, В. В. Яворська. – Луганськ: Вид-во ДЗ "ЛНУ імені Тараса Шевченка", 2009. – С. 29-32.
9. Указ Президента України № 341/2001 Про Концепцію державної регіональної політики від 25.05.2001. <http://www.uapravo.net>.
10. Хомра А. У. Демогеография: становление предмета и метода // Демографические исследования: Сб. науч. тр. // А. У. Хомра – 1988. – Вып 12. – С. 46-53. Хомра А. У. Региональная демография // Система знаний о народонаселении / А. У. Хомра – М.: 1991. – С. 126-132.

Надійшла до редколегії 17.10.13

В. Яворская, канд. геогр. наук, доц.
Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова, Одесса

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ГЕОДЕМОГРАФИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ

В работе рассматриваются методологические принципы исследования геодемографических процессов. В социально-экономико-географическом аспекте геодемографический процесс является функцией многих аргументов – населения, производства, социальной и культурной сферы, природной среды. В работе акцентируется на изучении региональных геодемографических процессов. Одна из главных целевых установок геодемографических исследований заключается в разработке государственной региональной геодемографической политики. Разработана общая методологическая схема исследований региональных геодемографических процессов.

Ключевые слова: геодемографический процесс, региональная геодемографическая политика, региональная геодемографическая ситуация, геодемографическая ситуация, расселения населения, поло-возрастные группы.

Yavorska V. PhD, Senior Lecturer
Odessa I.I. Mechnikov national university, Odessa

METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF INVESTIGATION OF GEODEMOGRAPHIC PROCESSES

This paper considers the methodological principles of investigation of geodemographic processes. In the socio-economic and geographical aspects geodemographic processes is a function of many arguments – population, production, social and cultural spheres, and the environment. This paper is focused on the study of regional geodemographic processes. One of the main target instruction of geodemographic investigations is the development of state regional geodemographic policy. Developed general methodological scheme of regional investigation of geodemographic processes.

Keywords: geodemographic process, regional geodemographic policy, geodemographic situation, resettlement of population, gender and age groups.

II. ПРИРОДНИЧО-ГЕОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 911.3

С. Голубчиков, канд. геогр. наук, доц.

Академия "МНЭПУ" (Международный независимый эколого-политологический университет), Москва

ЛАНДШАФТНО-ГИДРОЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ПОСЛЕДСТВИЯ МНОГОВЕКОВОГО ЛЕСПОЛЬЗОВАНИЯ

На основе многолетних стационарных лесогидрологических и историко-архивных изысканий анализируется многовековая лесохозяйственная деятельность человека, результатом которой стало многократное изменение ландшафтной структуры в Центре Русской равнины. Такой ландшафтно-исторический анализ позволяет оценить экологические последствия многовекового лесопользования и оценить вклад человека в изменение гидроэкологических ситуаций, структуры ландшафтов, которое сопоставимо с воздействием естественных природных сил.

Ключевые слова: многовековое лесопользование, гидроэкологическая ситуация, ландшафтно-исторический анализ, социально-экологические последствия.

Изменение лесного покрова в Центре Русской равнины началось около 2-3 тыс. до н. э. с приходом племен фатьяновской культуры. С их появлением начался переход от присваивающего к производящему хозяйству, что повлекло обезлесение пойм, где они селились. Здесь естественное возобновление стало невозможным и эти долинны ландшафты стали первым антропогенным ландшафтом. До прихода фатьяновцев они на 80–90 % были покрыты широколиственными лесами с участием дуба, вяза, ясеня, липы, клена, предотвращавшими высокие паводки. Именно это обстоятельство и позволяло человеку бронзового века селиться вблизи рек, осваивать плодородные почвы пойм. Пойменные широколиственные леса с богатым наземным покровом благоприятствовали выпасу скота, особенно свиней. Длительный выпас скота на одном месте привел к полному уничтожению лесной растительности, смене ее луговой и к учащению паводков.

Со славянизацией региона (11-12 вв. н.э) началась активная распашка почв под зерновые и зернобобовые культуры, наметился переход к трёхполью (яровые-пар-озимые) с выходом на междуречные равнины. Славяне начали активно осваивать леса, в липняках развивалось бортничество. Основу земледелия славян составляла не только подсека, но и перелог. Подсечно-огневое земледелие в Подмоскovie было широко развито до 14-15 вв., а перелог – вплоть до 19 в. с его расцветом в 16 в. Это привело к тому, что большинство лесных территорий региона неоднократно прошли стадия сельскохозяйственного освоения [2].

В первую очередь осваивались зандровые и водноледниковые ландшафты, террасы с легкими песчано-супесчаными, хорошо дренированными и "теплыми" рано обсыхающими весной почвами и с небольшими (до 8 градусов) уклонами были особенно благоприятны для подсечно-огневого земледелия, не требовавшего применения пахотных орудий. Моренные и водноледниковые равнины с "холодными" почвами почти не использовались вплоть до 12-13 вв. (активное освоение междуречий началось лишь в 16-18 вв.). Леса по песчано-супесчаным почвам выжигались, при этом почва удобрялась золой, что позволяло в течение первых 2-3 лет получать урожай в размере сам-30 и даже до сам-100. Затем пашня забрасывалась и использовалась как пастбище, через 50-60 лет участок вновь выжигался. Таким образом, коренные леса по песчано-супесчаным почвам, в речных долинах не успевали восстанавливаться [1]. Но подсечно-огневое земледелие не повлекло значительных гидрологических последствий, поскольку легкие супесчаные почвы обладают высокой водопроницаемостью независимо от типа растительности, произрастающей на ней. Более удаленные от поселений земли распахивались (в течение

3-4 лет), после чего почвам давался "отдых" от 4 до 20 лет (т.е. перелог), в течение которого участки под залежь использовались для выпаса скота, особенно крупного рогатого. Неумеренный выпас по южным склонам с крутизной выше 20 градусов (здесь раньше сходит снег) мог стать причиной развития эрозии и оврагообразования. Но реки в этот период были весьма чистыми, о чем свидетельствует водившийся в то время в Москве-реке таймень. Под выпас скота, особенно свиней, широко использовались ольшанники, дубравы и вязовники первой надпойменной террасы и делювиальные шлейфы – наиболее богатые местообитания по трофности, а значит, и по обилию кормов.

На поймах к 10-13 вв. уже сформировались сенокосные и пастбищные луга с редкостойными дубравами и ветляниками пасторального типа, многие из которых существуют до сих пор. В 13-17 вв. на трансформацию малых рек повлияла и охота на бобров. Речные плотины, создаваемые бобрами, предотвращали высокие паводки, регулировали сток рек, что помогало человеку осваивать поймы. К началу 19 в. бобр в Подмоскovie был полностью уничтожен, и теперь с почти полным прекращением химизации сельского хозяйства и падением производства (реки региона стали чище) вновь восстанавливает свою численность.

Воздействие на природу Подмоскovie заметно возросло в 16 в. из-за резкого прироста населения и с расширением трехполья и перелога. Распаханность региона при Иване Грозном была выше, чем сегодня, а лесистость не превышала 20-30 % [2]. Крупные массивы полей просуществовали длительное время, в частности, в Шаховском, Волоколамском и Лотошинском районах Московской области, в которых староосвоенные агроареалы сохранились до наших дней.

Следствием интенсивного земледельческого освоения и сведения коренных лесов стало расширение перелогов, пашен, суходольных сенокосов и выгонов, причём площадь лугов в несколько раз превышала площадь пашен (следствие переложной системы земледелия). В результате стадия лесного почвообразования в 16 в. сменилась дерновой лугово-степной. Можно предположить, что такая крупномасштабная трансформация угодий на юге лесной зоны привела к возрастанию весеннего стока (за счёт большего промерзания лугово-степных почв по сравнению с лесными и сокращения межлетнего стока, пересыхания родников в связи с понижением уровня грунтовых вод в условиях малого ледникового периода). Заметим, что высокий уровень грунтовых вод смягчал неравномерность выпадения осадков, с их понижением проявление засух стало более значительным, а ливни, не имевшие в условиях лесных бассейнов разрушительной силы, с обезлесением водосборов стали

мощнейшим фактором эрозии и оврагообразования, особенно в лесостепной зоне.

К началу 17 в. лесистость многих уездов западной Московии уменьшилась до 10 %, но после польско-литовского нашествия (население тогда уменьшилось в 4-10 раз, по существу всё Западное Подмосковье стало сплошным кладбищем) и событий Смутного времени заброшенными оказалось 85-90 % пашни. На месте пашен и деревень появились пустоши, которые стали зарастать мелколесьем и кустарником. Так, по западно-московским уездам (Вере́йский, Рузский, Московский и др.) к 1620 г. (по сравнению с 1592-94 гг.) размеры пашен уменьшились в 20 раз, а число крестьян, приписанных к троим вотчинам убыло здесь в 7 раз (оставшееся стало переселяться в степные регионы). Только площадь пашен сократилось в вотчинах, приписанных к с. Андреевское, Кляпово, Дмитровское-Гузеево (Звенигородский уезд) сократилось за период 1592-1624 гг. с 688 до 2 четей (преобладающей стала "пашня наездом"). О масштабах запустения этих староосвоенных территорий говорит и такой факт. Почти две трети (47 из 150) отмеченных нами топонимов (села, деревни, пустоши) ныне располагаются на совершенно залесённой территории и мало что свидетельствует о былой распахке и освоённости этих залесённых и теперь заболоченных земель [3].

Последствия обезлесения и распахки водосборов стало, одной из причин обмеления рек, что вынудило населения перейти от подсечно-огневого земледелия и многополья к трёхполью. В период 16-17 веков в Подмоскowie по-видимому, разразился первый социально-экологический кризис, ставший, возможно, одной из причин закрепощения сельского населения в первой половине 18 в. Возможно, сокращение продуктивности угодий из-за уменьшения вегетационного периода (малый ледниковый период 17-18 вв.) и обезлесения водосборов из-за сплошной распахки и стало одной из причин крестьянских бунтов и восстаний 17-18 вв. (в то время основной житницей страны были центральные лесные области. плодородная черноземная степь еще оставалась "дики полем").

Активизация хозяйственной деятельности в 18 в. угрожающе нависла над подмосковными лесами. В целях их сбережения уже в начале 18 в. пришлось запретить металлургию и закрыть "железодельательные" заводы в Звенигородском уезде. Так, в 1701 г. Петр 1 вынужден был запретить сведение лесов в Московском уезде под пашню на 30 вёрст по берегам сплавных рек, запретил рубку дуба и ограничил – клена, ильма, сосны (в то же время разрешалось рубить липу беспрепятственно). В 1782 г. Екатерина 11 отменила запреты Петра 1, распорядившись "все леса, растущие в дачах помещичьих... оставить в полную их волю", в том числе и корабельные леса.

Много леса твердых пород шло на выжигание древесного угля для металлургии, до конца 19 в. не знавшей кокса (морозовские заводы начала 18 в. в низовьях р. Истры), производство поташа для экспорта. Но уже к концу 18 в. в целях сбережения лесов пришлось закрыть заводы Б.И. Морозова в Звенигородском уезде [4]. К этому времени, по-видимому, в Подмоскowie уже не осталось годных для получения поташа сосен в два обхвата, как и можжевеловых сосняков по пойме Москвы-реки, отмечавшиеся еще в "Историческом и топографическом описании городов Московской губернии" 1787 г. Огромное количество дерева потребляла часто горевшая Москва, лес к ней сплавлялся по рекам Истра, Озерна, Руза, Москва. В начале 19 века Москва потребляла 800 тыс. куб. сажень (около 6 млн м³) дров.

Лесистость Московской губернии в 1787 г. составляла 38 % (треть лесов составляли "строевые" хвойные и широколиственные, а остальное занимали "дровяные" леса), распаханность – 47 %, под сенокосами находилось 10 % [5].

В 18-19 вв. сильно изменился породный состав лесов. Усиливающиеся потребности населения в липовом корье (за год крестьянин снашивал до 45 пар лаптей) привело к почти повсеместному исчезновению липы в густонаселенных районах, ее место стала занимать светолюбивая сосна. Много леса твердых пород шло на выжигание древесного угля для металлургии, до конца 19 в. не знавшего кокса, на производство экспортного поташа. Подробный анализ породного состава лесов Московской губернии на конец 18 в. содержится в капитальной архивной сводке (описание по 10 уездам, всего более 2400 листов!) "Всеобщее и полное описание Московской губернии в нынешнем ее новоустроенном состоянии" [6]. К примеру, в ней упоминаются дубовые леса в Вере́йском уезде по рекам Неженке, Захаринке, Холмовке, Дороховке, Кремнишне, Чернишне, Лопасне, Песоченке, Молодне, Молодиске, Бобровке, Хлевенке, Проточинке, Большой Лощине, Родовке, Сохинке, в Звенигородском уезде – по рекам Плясенке, Москве, Вяземе, Истре, Синице, Руденке, Самынке, Сосенке, Литовке, Десне, Здере и т.д. Теперь в этих местах исчезли не только дубравы, но и многие из перечисленных здесь малых рек, усилилось оврагообразование. Анализ карт Генерального межевания конца 17 в. Показывает, что многие современные овраги и балки (в том числе и в лесах) начали образовываться по пашням в то время.

После войны 1812 г. и начала поставок зерновых из южных районов многие пахотные земли в Подмоскowie забрасываются и зарастают мелколесьем. Этот процесс особенно усиливается после отмены в 1861 г. крепостного права, вызвавшего массовый отток сельского населения в города. В 1861-87 гг. распаханность Подмоскowie сократилась почти на четверть (с 40 до 30 %) и соответственно выросла лесистость (пашни стали зарастать кустарником и мелколесьем). Наибольшей залесённостью (вплоть до начала массовых мелиоративных работ в н 20 в.) обладали "холодные" ландшафты плохо дренируемых моренных, водно-ледниковых и озерно-водноледниковых равнин, древних ложбин стока с плохо дренируемыми оглеенными и заболоченными почвами с поздним оттаиванием (лесистость этих ландшафтов оставалась высокой до начала 20 в. – 50-85 %). Именно в таких местах водоохранная роль леса (особенно коренного) наиболее высока. Наименьшая залесённость в 18 в. была присуща долинным зандрам – к концу 18 в. лесов на этих, благоприятных для земледелия почвах, уже не осталось. Сегодня многие эти местообитания вновь заросли лесом, но эти леса малопродуктивны, поскольку выросли на старопашотных почвах (почти все они подвержены различным заболеваниям, в первую очередь корневой гниле). На таких староосвоенных территориях, по-видимому, произошла необратимая смена допахотных дубрав на устойчивые в сукцессионном отношении сложные ельники, что подтверждается и исследованиями геоботаника В.В. Алёхина [7].

Отмена крепостного права в 1861 г. и массовый отток крестьян в города переход к промышленному капитализму привел к сокращению пашен и к увеличению пастбищных лугов, часто окультуренных с ориентацией сельского хозяйства на молочное животноводство и овощеводство. Под выгоны и покосы сводится лес, практикуется и выпас в лесу, что вызвало ухудшение качества лесов, эрозию, снизило их водорегулирующие

свойства. В то же время 1861-1887 гг. распаханность Московской губернии уменьшилась на 25 %, а лесистость её возросла за счёт малоценных млеколиственных лесов и кустарников (в Рузском уезде даже удвоилась). По нашим оценкам около трети лесов Истринского и Солнечногорского районов произрастают теперь на старопахотных почвах вековой давности. Такие антропогенные леса обычно одновозрастны, подвержены различным заболеваниям, корневой губке, генетически ослаблены следствием чего является уменьшение продолжительности жизни 1 и 2 поколений древостоев. По нашим оценкам, за последние 80 лет площадь лесов, подверженных корневой губке возросла в Истринском районе более чем в 10 раз [8].

Значительному преобразованию лесной покров Центра Русской равнины подвергся в 20 в. В годы топливного голода (1917-1923 г.г.) были вырублены почти все леса на 30 вёрст вокруг столицы на площади 268 тыс. га. Тогда всего за 6 лет губерния потеряла больше лесов, чем за все предыдущее столетие (203 тыс. га). В 1928-1932 г.г. запас по деловой древесине в лесах области был взят на 13 лет вперед, половину всех ее лесов составляли молодняки возрастом до 10-20 лет. С 1930-х гг. лесозаготовительная технология у нас стала разрабатываться исключительно для сплошнолесосечных рубок, при чем за основу трелёвочного трактора была взята не легкая колёсная машина, а тяжёлый танк, более приспособленный для штурма вражеских укреплений. Такая технология лесозаготовок, не оставляющая подроста, выпрямляющая неестественным образом границы лесосек и утрамбовывающая гусеницами их почвы господствует и до сих пор. Тракторная трелёвка, пришедшая на смену конной, привела к снижению водопроницаемости лесных суглинных почв (в колее) в слое 0-20 см с 0,8-1,0 до 1,5-1,6 г/см³ (по нашим наблюдениям) и повышению поверхностного стока на 10-20 мм. Восстановление водно-физических свойств почв происходит лишь через 20-30 лет.

В годы войны в области было вырублено 50 расчетных лесосек, Подмосковье, как и в годы гражданской войны потеряла пятую часть лесов. Продолжались усиленные рубки и в послевоенные годы, тогда по требованию лесозаготовителей были в 1952 г. закрыты 4 из 5 подмосковных заповедников. В 1953-1961 гг. лес был вырублен в области на 145 тыс. га, при чем на 60 % – сплошными рубками. Небольшое увеличение площади лесов, особенно в 1960-е годы, связано с массовым вымиранием деревень, которое сопровождалось активным забрасыванием полей, а также общим снижением спроса на древесину, на дрова в связи с газификацией (из-за этого возросла захлапленность, горимость подмосковных лесов).

Из-за истощения лесосырьевой базы объём лесозаготовок в Европейской части СССР сократился в 1960-1983 гг. на 40 млн м³, но при этом политика лесопользования была переориентирована на снижение возраста рубок, а следовательно – на омоложение лесов [9]. Если в 1952 г. возраст рубок для хвойных лесов в 1 группе был установлен в 141-181 год (во 2-й группе – 121-161 год), то в 1957 г. этот возраст был директивно понижен на 2 – 3 класса (на 40-60 лет) до "оптимального возраста рубок", базировавшегося на возрасте технической спелости). В 1962 г. последовало новое понижение возраста рубок, коснувшееся лесов 1 группы и лесов в зелёных зонах. Так, в хвойных лесах зелёной зоны он был снижен, к примеру, на 2 класса. В результате такого чиновничьего произвола площадь спелых лесов в Европейской части СССР сразу увеличилась на 7-8 млн га, и

в дальнейшем возрасты рубок либо повышались, либо понижались в пределах одного класса [9].

Лесная политика в 1970-е гг. имела и другие негативные лесогидрологические последствия. Так, в 1972 г. в насаждениях юга лесной зоны (так называемая "зона смешанных лесов вне лесосырьевых баз") ширина лесосек была увеличена вдвое (до 100 м в лесах 2 группы) – в 4 раза (леса 3 группы – до 200 м) для хвойных пород, а сроки примыкания лесосек были сокращены вдвое до 1-2 лет. Расширение лесосек выше оптимальных (70х70 м по исследованиям О.И.Крестовского [10]) снизило снегонакопление на вырубках, что привело к увеличению промерзания, поверхностного весеннего стока и половодья.

Омоложение лесов вследствие рубок повлекло сокращение стока к загрязнению поверхностных вод. Смена спелых хвойных лесов мелколиственными (в многолесных эксплуатационных районах Русской равнины 2 и 3 группы со скоростью 1, 29 % ежегодно) привело в целом к снижению доли весеннего стока и повышению меженного (бассейны Камы, Печоры). Так, за период только 1961-1978 гг. площадь спелых хвойных лесов сократилась в Костромской области вдвое и соответственно возросла площадь мелколиственных, прирост запасов которых в 60-80-е гг. происходил в 6 раз быстрее, чем хвойных [9]. Но снижение стока вследствие лесохозяйственных мероприятий отчасти компенсировалось его увеличением из-за возросших мелиоративных работ.

Истощенность лесных ресурсов области к середине 1950-х гг. вынудила хозяйственников взяться за лесовосстановление. Стали повсюду, зачастую без учета ландшафтных условий, насаждаться хвойные, а не смешанные культуры, при чем за основу была взята ель. Такая "еломания" привела к тому, что и сейчас 48 % лесов области составляют чистые "хозяйственно-ценные" хвойные, а не смешанные леса. Средний же возраст лесов в Московской области вследствие омоложения лесов рубками стал теперь всего 40 лет – возраст, в котором водопотребление (транспирация) древостоев максимальна, а поступление влаги в почву и в грунтовые воды минимальна [11]. По-прежнему высоким остается и уровень лесопользования – в 1999 г. в Московской области было заготовлено около 930 тыс. м³ древесины, в основном ель и береза, последняя порода стала пользоваться большим спросом в скандинавских странах. К счастью, не сбылись планы довести объём рубок в московских лесах до 5 млн м³, как это планировалось "Леспроектом" в 1991 г.

Сегодня особую опасность для лесов Подмосковья представляют сплошнолесосечные рубки (в том числе и "лесовосстановительные") под садово-дачные кооперативы и коттеджные посёлки. По данным организации "Гринпис России" с 1991 по 2009 г. лесистость Подмосковья сократилась на 4 %. По нашим расчётам, выполненным по космоснимкам, застроенная площадь составляет в Московской области сегодня около 20 %, (в 8 раз больше территории Москвы), а лесистость не превышает 26-28 % (а не 43 % как отмечено официальной статистикой).

Ландшафтно-динамический анализ позволяет оценить геоэкологические последствия смены породного состава лесов на сток рек в 20 в. Так, в целом по бывшему СССР вследствие перехода в 1950-х гг. на индустриальную лесозаготовку площадь хвойных насаждений стала сокращаться на 1.2 % в год, а площадь мелколиственных – соответственно увеличиваться, что ведёт к увеличению транспирации насаждений и меньшему поступлению воды в грунтовые воды. По нашим исследованиям на Истринском лесогидрологическом стационаре берёзово-осиновые леса транспириру-

ют влаги в целом на 70 мм больше, чем хвойные. В то же время водопотребление старовозрастных ельников (от 100 лет и больше) на 10-20 % меньше, чем в 30-50 лет (из-за сократившейся транспирации). К тому же старые ельники с глубокой корневой системой обладают и лучшими водоохранными свойствами [8].

Главным следствием многолетней практики "неистощимого и расширенного лесопользования" стало исчезновение 1/3 – 1/4 части малых рек Подмосковья за последние полтора столетия. Нами был проведен картографический анализ изменения гидрографической сети области за период 1860-90 г.г. За основу были взяты карта малых рек Московской губернии И.А. Здановского (1926) составленная им по подробным топокартам масштаба 1:252000, составленных Корпусом военных топографов в 1850-х г.г. Анализ показал, что Подмосковье за 130 лет потеряло 28 % рек. Наибольшие потери (32-39%) – в Подольском Ополье, на Клинско-Можайской вторичной моренной равнине, на наклонной моренной равнине рек Лоби и Ламы и на Окско-Москворецкой равнине. Наименьшие потери малых рек (менее 16 %) – в Подмосковской Мещере, на Зарайском плато широколиственных лесов, на Егорьевском моренном плато. Повидимому, песчаные и супесчаные ландшафты Восточного Подмосковья оказались более устойчивыми к антропогенному воздействию, чем Западного и Южного где преобладают покровные и моренные суглинки. Обезлесение таких территорий (или замещение глубококорневых широколиственных лесов елово-мелколиственными с плохими вододерживающими свойствами) влечет ускоренную эрозию, большие весенние паводки из-за которых малые реки заиливаются и мелеют, а питающие их родники летом (в межень) пересыхают [8].

Но в исчезновении многих малых рек "виноваты" не только молодые лиственные леса, этому же способствовал и переход в 1930-е гг. от вспашки под яровые к зяблевой, повлекшей (особенно с 1950-х гг.) сокращение склонового стока в полтора раза и стока малых рек на 10-20 % на юге лесной зоны [12]. Укрупнение полей в связи с коллективизацией в Нечерноземье в 1930-е гг. и при сселении неперспективных деревень в 1960-70-е гг. привело к увеличению длины пробега эрозионноопасного стока, что повлекло заиливание пойм и русел рек не только из-за ливней, но и дождей малой и средней интенсивности. Интенсивный поверхностный смыл с полей стал причиной максимальной деградации к концу 20 в. малых рек в лесной зоне. За последние 100 лет в лесной зоне возросли темпы отмирания малых рек возросли ежегодно до 0,16 % их суммарной протяженности [13]. Только в Ярославском Нечерноземье в 20 в. исчезло 120-150 малых рек, а с конца 17 в – не менее 450, главным образом вследствие заиливания и заболачивания [14].

За последние 10-15 лет водные ресурсы подверглись новому преобразованию вследствие смены типа природопользования. По России к началу 20 в. было заброшено треть пахотных земель с площадью большей, чем у осваивавшейся в середине 20 в. целины, известкование почв сократилось в 10 раз, внесение химудобрений в 5 раз, органических – в 4 раза, поголовье КРС и ферм – вдвое, при этом возросла нагрузка на поймы рек со стороны дачников и личных хозяйств, рекреантов. За последние 25 лет под садово-дачное и коттеджное строительство в Московской области было отведено более 100 тыс. га лесов 1 группы – осинников, березняков, заболоченных ольшанников, которые являются местообитаниями глухарей, тетеревов, серых куропаток, лисиц.

Резко возросла антропогенная нагрузка в последние годы на водоохранные зоны, занимающих 5-10 %

площади водосборов. Из-за распашки пойм под огородами, использования их в качестве пастбищ только в Московской области ежегодно смывается 45-60 т/га почвенного вещества, что ведет к заиливанию водоемов, ухудшению качества вод [15]. Только в пределах Московской области застроено треть водоохраных зон, застройка их теперь узаконена (с соблюдением санитарно-гигиенических требований) вступившим в силу с 2008 г. новым Водным кодексом РФ. Почему бы не ввести повышенный (не символический, а в сто-тысячу и более раз более высокий) налог на землю с владельцев сооружений в водоохраных зонах? Понятно, что большинство депутатов-законодателей, имеющих свои коттеджи в водоохраных зонах проголосуют против такого решения, поэтому инициатива принятия поправки к Водному кодексу (или нового Закона о воде) должна исходить не от депутатов, а от общественных организаций, Администрации президента РФ, от Природоохранной прокуратуры РФ.

Ландшафтно-исторический анализ территории Московской области позволяет сделать вывод, что большинство ландшафтов региона имеет антропогенное происхождение. Почти треть лесов располагается на староосвоенных землях, возраст которых достигает, как минимум, 300 лет. На староосвоенных территориях уже произошла сукцессионная смена бывших дубрав на устойчивые в сукцессионном отношении сложные ельники. Многие пахотные и сенокосные угодья трансформировались в верховые болота с березово-осиновым редколесьем по выровненным водораздельным плакорам. Вследствие этого значительное количество бывших пустошей стерлось, превратились в заболоченные территории. Особенно этот процесс усилился в последние годы. Заброшенные пашни на тяжелосуглинистых почвах стали подвергаться повторному заболачиванию, пахотный запас гумуса стал интенсивно расходоваться на оглеение, что приводит к формированию глеевых и дерново-глеевых почв на месте дерново-подзолистых.

Леса на старопашотных почвах сегодня биологически неустойчивы, подвержены различным заболеваниям, корневой губке. Вследствие этого они распадаются, не достигнув возраста естественной и гидрологической спелости (т.е. возраста, в котором отрицательные гидрологические свойства насаждений превышают положительны). Такие леса ветроустойчивы и в первую очередь подвергаются ветровалам. Следует заметить, что ветровал, поразивший в первую очередь еловые леса с поверхностной корневой системой, освободил пространство для подроста дуба, активно возобновляющегося в последние годы – фактор, в перспективе благоприятный в гидрологическом отношении. И лесохозяйственная политика в области создания многоцелевых устойчивых лесных насаждений должна быть направлена на поддержание естественного возобновления дубрав и восстановлению их в пределах исконных местообитаний (в частности, на южном макросклоне Клинско-Дмитровской гряды Подмосковья).

Многовековое природопользование стало мощной ландшафтообразующей, а точнее – ландшафторазрушающей силой. Стремление землепользователей спрямить и сгладить границы между угодьями, избавиться от естественно высокой мелкоконтурности сельскохозяйственных полей, лесных выделов, придать им неестественно-однородный и однородный, разновозрастный состав, создавая лесные насаждения на выровненных как стол, полях, – вот главная ландшафтообразующая сила сегодняшнего дня. Вносимые человеком изменения породного состава лесов, структуры почвенного покрова, микроклимата, гидрологичес-

кого режиму надолго, на багато века і тисячоліття закріплюються в історическій "пам'яті" ландшафту. По тому планування і проведення господарствних заходів повинно оцінюватися і по шкалі можливих довготривалих екологічних наслідків для кожного ландшафту юга лісної зони Руської рівнини. В першу чергу слід перейти на екологічні форми агро- і лісокористування з мінімальною агротехнічної обробкою ґрунту, з збереженням органіки, збереженням ґрунту від надмірного промерзання і переуплотнення, а на пасовищах – з залишенням стерні і мульчуванням з осені органічних залишків. Слід змінити і просторову організацію землекористування з укрупненням великих полів (в тому числі і вирубок), надати їй більш різноманітну структуру, відображаючи в складну рельєфу Нечерноземної зони, ширше використовувати ландшафтний, а не статистико-геометричний підхід до виділення водоохоронних зон в басейнах малих річок. Водоохоронними повинні стати не вузькі лісові смуги, а вся система насаджень на водозборах, в першу чергу – в гідрографічних зонах.

Список використаних джерел

1. Низовцев В.А. Ландшафтний фактор розвитку природокористування в Московському регіоні. Автореферат дисс. ... канд. геогр. наук. – М., МГУ, 2001, 24 с.
2. Леса Южного Подмосковья. – М.: Наука. 1985, 240 с.

3. Преображенский В.С., Голубчиков С.Н. Антропогенная эволюция агроландшафтной структуры Западного Подмосковья (за период XVI – XVII вв.). В сб.: Материалы к эволюции ландшафтной структуры округа Звенигорода XVI – XVII веков. – М., ИГРАН, 1987. С. 6-26.
4. Голубчиков С.Н. Первые "железодобывательные" заводы Подмосковья // "Энергия: экономика, техника, экология" № 7/2010 г. – С. 69-74.
5. Голубчиков С.Н. Развитие лесо- и агропользования в центре Русской равнины как фактор современной гидроэкологической обстановки // Антропогенные воздействия на водные ресурсы России и сопредельных государств в конце XX столетия. (отв. ред. Н.И. Коронкевич, И.С. Зайцева). – М., Наука, 2003. 368 с.
6. Российский военно-исторический архив (РГВИА). Фонд ВУА, №18861.
7. Алехин В.В. Растительность и геоботанические районы Московской и сопредельных областей. – М., Изд-во МОИП, 1947. – 79 с.
8. Голубчиков С.Н. Динамика лесопользования на территории Московской области и ее экологические последствия // Вестник МГУ. Сер. 5 География. 1992. №1. – С.76-83.
9. Синицын С.Г. Рациональное лесопользование. – М., Агропромиздат, 1987. – 336 с.
10. Крестовский О.И. Влияние рубок и восстановления лесов на водность рек. – Л.: Гидрометеоиздат, 1986. – 118 с.
11. Голубчиков С.Н. Многовековое лесопользование как фактор формирования экологической среды Западного Подмосковья. Автореферат дисс. ... канд. геогр. наук. – М., 1989. – 32 с.
12. Коронкевич Н.И. Водный баланс Русской равнины и его антропогенные изменения. – М.: Наука, 1990. – 205 с.
13. В.Н.Голосов, Н.Н.Иванова. Некоторые причины отмирания речной сети в условиях интенсивного сельскохозяйственного освоения земель // Водные ресурсы № 6/1993, т. 20. – С. 684-688.
14. Рохмистров В.Л. Водные ресурсы Ярославского Поволжья. Их состояние и перспективы использования. – М.: Наука, 1977. – 144 с.
15. Голосов В.Н. Эрозионно-аккумулятивные процессы и баланс наносов в бассейне р. Протвы // Вестник МГУ. Серия География 1988, № 5, стр. 19-25.

Надійшла до редколегії 07.04.13

С. Голубчиков, канд. геогр. наук, доц.

Академія "МНЕРУ" (Міжнародний незалежний еколого-політологічний університет), Москва

ЛАНДШАФТНО-ГИДРОЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ПОСЛЕДСТВИЯ МНОГОВЕКОВОГО ЛЕСОПОЛЬЗОВАНИЯ

На основі багаторічних стаціонарних лісогидрологічних та історико-архівних досліджень аналізується мно-говекова лісогосподарська діяльність людини, результатом якої стало багаторазове зміна ландшафтно-структури в Центрі Російської рівнини. Такий ландшафтний-історичний аналіз дозволяє оцінити еко-логічні наслідки багатовікового лісокористування та оцінити внесок людини у зміну гідроекологічних ситуацій, структури ландшафтів, яке можна порівняти з впливом природних сил.

Ключові слова: багатовікове лісокористування, гідроекологічна ситуація, ландшафтний-історичний ана-ліз, соціально-екологічні наслідки.

S. Golubchikov, PhD, Senior Lecturer

Academy "MNEPU", International Independent University of Environmental and Political

LANDSCAPE-HYDROECOLOGICAL CONSEQUENCES OF LONG-TIME FORESTRY.

Landscape-ecological consequences of long-time forest using on the base stationary and archival researches are considered. Anthropogenic impact (for last 4 ages) resulted to changes landscape structure in the Center of Russian plain. Landscape-historical analysis allows to estimate the environmental consequences of long-time forest-using and to evaluate the landscape-forming contribution of human activity which is comparable to the impact of natural forces.

Keywords: long-time forest-using, hydroecological situation, history-landscape analysis, social and environmental consequences of forestry.

УДК 551.4 (477)

Ю. Філоненко, канд. геогр. наук, доц.

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, Ніжин

ОСОБЛИВОСТИ ФИТОГЕННОГО РЕЛЬЕФА НИЖИНЩИНЫ

Проаналізовано причини та особливості виникнення найбільш поширених акумулятивних і денудаційних фітогенних форм рельєфу на території Ніжинського району Чернігівської області. Зокрема, досліджено такі фітогенні форми рельєфу, як купини; дернові та мохові горбочки і мікропасама; мікропасама, утворені кореневою системою дерев; пристовбурові горби і міжстовбурові зниження; вітровальні ями, мікроулоговини, горби та мікропасама; очеретяні береги водойм та піко-горбочки, які утворюють гриби в процесі росту. Охарактеризовано їх розміри та щільність розташування у межах окремих ділянок дослідженого регіону.

Ключові слова: фітогенний рельєф, вітровальний горб, вітровальна яма, купина, пристовбуровий горб, міжстовбурові зниження; мікропасама.

Вступ. На території Чернігівської області і зокрема в межах Ніжинського району, досить часто зустрічаються фітогенні форми рельєфу. Вони бувають різного розміру та походження, а їх географія значною мірою пов'язана з наявними тут типами рослинних угруповань. Дослідження таких форм рельєфу дає можливість оцінити роль та масштаби впливу фітогенного чинника у рельєфоутворенні даного регіону нашої держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про рельєф Чернігівської області та Ніжинщини, а також про роль фітогенного чинника у рельєфоутворенні в різних районах планети можна отримати інформацію з наступних публікацій [1, 2, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16]. Опрацювання зазначених публікацій, а також матеріали власних польових досліджень дали змогу досить детально проаналізувати чинники формування

сучасного рельєфу в межах вказаної території і дослідити представлені тут фітогенні форми рельєфу.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є вивчення морфологічних і морфометричних особливостей та поширення фітогенних форм рельєфу в межах Ніжинського району Чернігівської області.

Об'єкт і предмет дослідження. Об'єктом дослідження є територія Ніжинщини, а предметом – особливості наявної в її межах фітогенної морфоскульптури.

Виклад основного матеріалу. Для території Ніжинського району, що повністю розташовується в межах Придніпровської низовини, характерне домінування плоских, подекуди полого-хвилястих, місцями заболочених, рівнинних просторів, формування яких зумовлене рядом ендегенних та екзогенних чинників рельєфоутворення зі значно переважаючим впливом останніх.

Аналіз наявних геологічних, історико-геологічних та геоморфологічних матеріалів по даній території дає підстави стверджувати, що провідними чинниками екзогенного рельєфоутворення тут є давні зледеніння, водно-льодовикові потоки, а також діяльність постійних і тимчасових водотоків. Серед відкладів антропогенного віку на Ніжинщині переважають саме геологічні породи флювіального, гляціального та флювіогляціального походження, які є основою для формування сучасного рельєфу і відповідних типів морфоскульптури [1, 2, 3, 6, 7, 11, 13, 15, 16].

Необхідно відзначити також, що досить важливу роль у формуванні поверхні дослідженого регіону відігравала й біота. Свідченням цього є наявність значної кількості біогенних форм рельєфу – нерівностей земної поверхні, створених внаслідок діяльності організмів.

В залежності від агента рельєфоутворення виділяють фітогенні та зоогенні акумулятивні й денудаційні форми біогенного рельєфу. За розміром вони мають ранг піко-, нано-, мікро- та, значно рідше, мезо-рельєфу [4, 8].

На Ніжинщині акумулятивні фітогенні форми рельєфу представлені окремими купинами, скупченнями купин на поверхні боліт і заболочених ділянок; дерновими горбочками на луках, галявинах, узліссях та покинутих полях; звивистими мікропасмами утвореними кореннями дерев, пристовбуровими горбами і міжстовбурними зниженнями; вітровальними горбами і мікропасмами; очеретяними берегами водойм та піко-горбочками, що утворюють гриби в процесі свого росту.

До денудаційних фітогенних форм рельєфу дослідженої території належать вітровальні ями, а також ходи коренів та ризоїдів.

Фітогенні форми рельєфу мають на Ніжинщині досить значне поширення. Це перш за все пов'язане з тим, що тут великі площі займають болота та заболочені ділянки й луки, а також розташовані досить значні лісові масиви та розміщується багато захисних лісосмуг на полях і поблизу шляхів сполучення (головним чином залізниць).

Не дивлячись на те, що великі болотні масиви, зокрема Смолянська площа 4 300 га, були меліоровані, на значній частині їх поверхні зберігся первинний рельєф. Так, на трав'янистих болотах спостерігається чергування купин (від кількох до кількох десятків сантиметрів висотою та діаметром) і обводненого (головним чином весною та інколи на початку літа) міжкупинного простору.

Іноді купини розташовуються так близько одна біля одної, що складається враження, ніби ділянка земної поверхні вкрита стьобаною ковдрою.

Часто також спостерігається зменшення щільності купин у напрямку від центральної частини заболоченої ділянки до периферії. Крім боліт, купини ще зустрічаються і на ділянках зайнятих лучною рослинністю, але їх кількість і щільність там значно менша ніж на болотах.

Характерною особливістю заболочених ділянок лісів є наявність у їх межах таких фітогенних форм рельєфу,

як пристовбурні підняття ("п'єдестали"), що відокремлюються одне від одного міжстовбурними зниженнями з переважно трав'янистою, рідше чагарниковою рослинністю. Такі форми рельєфу зустрічаються зокрема в лісових масивах поблизу сіл Лісове, Бурківка, Стодоли, Вертіївка, Кукшин, Переяслівка.

Слід відзначити також, що пристовбурові підняття зустрічаються в усіх місцях, де представлена деревна рослинність. Їх розміри не скрізь однакові. Наприклад, у межах лісів, захисних лісосмуг поблизу залізниць та парків вони рідко мають висоту понад 10 см, а їх діаметр найчастіше дорівнює двом діаметрам комлевої частини дерева. На території ж полезахисних смуг, садів та поблизу тротуарів пристовбурні горби можуть мати висоту 15-20 см і діаметр – 2, а інколи й більше, метрів.

В окремих випадках пристовбурні горби можуть підніматися над прилеглою територією на висоту понад 0.5 м і мати діаметр основи, що вимірюється кількома метрами. Такі фітогенні форми найчастіше приурочені до поодиноких старих дерев на околицях населених пунктів. Наприклад, на східній околиці села Бурківка, на північній околиці села Дуболугівка Ніжинського району та на берегах Остра ростуть верби і тополі (осокори) діаметром понад 1.2 м. Вони стали причиною утворення пристовбурних горбів висотою 0,7-0,8 м і діаметром до 10 м.

У лісових масивах, особливо тих де у видовому складі переважає сосна, досить часто зустрічаються вітровальні форми рельєфу, що утворюються внаслідок падіння дерев. Механізм утворення їх досить простий: при падінні дерева його коренева система виривається разом з частиною ґрунту і на місці, де росло дерево, виникає вітровальна улоговина (яма) певного розміру. Коренева ж система разом із захопленим нею ґрунтом формує на краю улоговини вітровальний горб ("земляну стіну") [4, 5, 8].

У випадках коли коренева система утримує дерево і не повністю виривається а тільки підривається з одного боку, на відстані найчастіше 0.5-1 м від його комлевої частини формується невеликий горб, а стовбур розміщується під певним кутом до поверхні.

Такі форми рельєфу, які можна назвати "еолово-фітогенними" мають місце в усіх лісових масивах дослідженої території, лісосмугах поблизу залізниць і навіть трапляються у деяких парках. Виняток становлять лише полезахисні смуги, де такі форми рельєфу практично відсутні.

Вітровальні улоговини та горби найчастіше бувають асиметричними. Це викликано тим, що значна частина матеріалу ризосфери (пухка порода, пронизана коренями рослин) з підвітряного боку дерева при його падінні майже не порушується. Їх утворення значною мірою залежить від сили і тривалості вітру, щільності лісових насаджень, віку та розміру дерев, а також від вологості ґрунту [4, 8, 10].

Глибина "свіжих" вітровальних улоговин (ям) у межах дослідженої території найчастіше становить 0.5-0.8 м, хоча в окремих місцях (Вертіївське лісництво) зустрічаються подібні форми рельєфу глибиною 1-1,2 м. На дні таких ям майже завжди спостерігаються мікроулоговини ("діри") глибиною 0.5-0.6 м і діаметром від кількох до 10, а інколи й більше, см. Це результат виривання стрижневих коренів. У "старих" вітровальних ямах такі мікроулоговини відсутні, оскільки вони мають дуже незначний термін існування і досить швидко (протягом року, рідше за 2-3 роки) заповнюються пухким уламковим матеріалом.

"Свіжі" вітровальні горби на території більшості досліджених лісових масивів переважно мають висоту до 1 м, хоча інколи досягають і показників 1.2-1.3 м. На ранній стадії свого існування вітровальний горб являє собою підняття (часто досить видовжене). Таке підняття ("земляна стіна") значною мірою повторює обриси вітровальної улоговини. Воно, як правило, складене

слабо закріпленім матеріалом, що досить інтенсивно осипається. З часом, завдяки процесу осипання та відпаданню коренів, вітровальні горби перетворюються на покриті трав'янистою рослинністю підняття, що мають постійний об'єм і форму.

Слід також відзначити, що вітровальні форми утворені "живими" деревами і сухостоєм суттєво відрізняються за розмірами. Найбільші сухостійні вітровальні форми рельєфу виникають при падінні дубів та ясенів, осика, береза та інші породи дерев мають вітровальні горби та ями, що у більшості випадків близькі до діаметра комлевої частини стовбура.

Дерева, падаючи в результаті вітровалу, формують не лише горби та улоговини, але й стають причиною виникнення приєднаних до вітровального горба мікропаш – лінійно-витягнутих форм рельєфу, що за довжиною відповідають довжині стовбура дерева. Висота їх максимальна у момент падіння дерева і дорівнює показнику діаметра стовбура. Слід також відзначити, що поблизу вітровального горба вона суттєво збільшується і може дорівнювати двом, а інколи й трьом, діаметрам.

В окремих випадках, особливо при падінні сухих дерев, вітровальний горб зовсім не формується або може бути невеликим і зміщеним на відстань 1-2,5 м від місця розташування неглибокої (до 0.5 м) вітровальної ями.

Тривалість існування таких форм рельєфу залежить від періоду розкладання деревини. Вони поступово заростають і просідають, а через 80-100 років взагалі припиняють своє існування [4, 8].

Щільність вітровальних горбів, улоговин та мікропаш у різних лісових масивах дослідженої території неоднакова й коливається від 3-5 до 7-8 шт/га. Досить часто кількість горбів та улоговин суттєво перевищує кількість мікропаш. Це викликано тим, що після вітровалу стовбури повалених дерев у більшості випадків розпилюються і вивозяться, а вивалена коренева частина залишається.

До форм фітогенного рельєфу, які часто зустрічаються у лісах, лісосмугах та парках дослідженої території, належать також утворені кореневими системами дерев звивисті мікропаша. Їх висота коливається від кількох мм до кількох см, а довжина, в окремих випадках, може досягати кількох метрів.

Необхідно також відзначити, що у місцях поширення деревної рослинності досить часто зустрічаються горбочки утворені пристовбурними підняттями і пнями спиляних дерев і дещо рідше – горби, основою яких є покинуті стоси дров і купи гілок та хмизу, що залишились після лісозаготівлі. Такі форми рельєфу доцільніше називати не фітогенними, а "антропогенно-фітогенними".

Серед лісових масивів (особливо в соснових лісах) трапляються такі нано-форми біогенного рельєфу, як "мохові горбочки" [4, 8]. Ядром їх формування стають переважно старі кротовини. "Мохові горбочки", зокрема в межах Вертіївського лісництва, мають висоту 10-20, а діаметр 10-30 см. Щільність таких форм рельєфу становить найчастіше 10-12 шт/га.

Крім "мохових горбочків" на лісових галявинах, просіках та узліссях зустрічаються округлої форми дернові нано-горбочки діаметром від 10 до 30 см і висотою до 15 см. Подібні форми фітогенного рельєфу зустрічаються й на вилучених із сільськогосподарського обробі-

тку полях, але там їх висота найчастіше становить кілька сантиметрів, а діаметр – не перевищує 10 см.

Фітогенні горбочки та мікропаша, висотою до 10 см, формуються також і в межах населених пунктів, особливо чітко вони проявляються у тих місцях, де порушується асфальтний покриття.

Досить поширеною в межах дослідженої території формою фітогенного рельєфу є очеретяні береги. Вони зустрічаються як на природних, так і на штучних водоймах.

Крім того, до фітогенних піко-форм рельєфу можна віднести й існуючі дуже короткий період часу підняття, утворені грибами.

Проведене дослідження фітогенних форм рельєфу у межах Ніжинського району Чернігівської області дозволяє зробити наступні **висновки**:

1. Природні умови території Ніжинщини є сприятливими для формування широкого спектру акумулятивних та денудаційних форм фітогенного рельєфу.

2. Акумулятивні фітогенні форми рельєфу кількісно значно переважають денудаційні, основними місцями поширення яких є переважно ділянки покриті деревною рослинністю.

3. Максимальну густину фітогенні форми рельєфу мають у межах заболочених ділянок, луків, лісових масивів і захисних лісосмуг на полях та поблизу шляхів сполучення.

4. За розміром переважна більшість фітогенних форм рельєфу Ніжинщини мають ранг піко-, нано- та мікро- рельєфу.

Список використаних джерел

1. Атлас Черниговской области. – М.: ГУГК при Совете министров СССР, 1991
2. Барановський М.О., Барановська О.В., Смаль В.В., Смаль І.В. Чернігівщина: природа, населення, господарство (комплексне географічне дослідження). / за ред. Барановського М.О., – Ніжин. 2000
3. Барановський М.О., Барановська О.В., Смаль В.В., Смаль І.В., Афоніна О.О., Криповець М.Г., Філоненко Ю.М., Остапчук В.В., Мирон І.В., Бездухов О.А., Бездрабко М.І., Шовкун Т.М., Харченко О.М., Філоненко І.М., Мадьярова Л.М., Дмитренко О.Г. Ніжинщина: [навчальний посібник] / за ред. М.О.Барановського. – Ніжин, 2004.
4. Большов С.И. Биогенное рельефообразование на суше: дисс. докт. геогр. наук: 25.00.25. – М., 2003.
5. Васенев И.И. Таргульян В.О. Ветровал и таежное почвообразование / за ред. И.И. Васенева. – М., 1995.
6. Вахрушев Б.О., Ковальчук І.П., Стецюк В.В., Рельєф України: [навчальний посібник] / за ред. Б.О. Вахрушева. – К., 2010.
7. Географічна енциклопедія України: в 3-х т. / [ред. колегія О.М. Маринич та ін.] – К.: Українська енциклопедія імені М.П. Бажана, 1993. – Т.3.
8. Деркач А.А. Биогенный рельеф лесной зоны европейской территории России: дисс. канд. геогр. наук: 25.00.25. – М., 2005.
9. Ковальчук І.П. Регіональний еколого-геоморфологічний аналіз. – Львів. 1997.
10. Лютау С.В. О роли корневых систем древесных растений в движении рыхлых обломочных масс на склонах и в формировании рельефа // Вопросы географии. Т.46. – М., 1959.
11. Мирон І.В. Фізична географія України. Загальна характеристика природи. – Ніжин, 2002.
12. Мещеряков Ю. А. Рельеф СССР. (Морфоструктура и морфоскульптура). – М., 1972.
13. Рослый И.М., Кошик Ю.А., Палиенко Э.Т. Геоморфология Украинской ССР: [учебное пособие] / За ред. И.М. Рослого. – К., 1990.
14. Скворцова Е.Б., Уланова Н.Г., Басевич В.Ф. Экологическая роль ветровалов / За ред. Е.Б. Скворцовой. – М., 1983.
15. Соколовський І.Л. Закономірності розвитку рельєфу України. – К., 1973.
16. Стецюк В.В., Ковальчук І.П. Основи геоморфології / За ред. В.В. Стецюка. – К., 2005.

Надійшла до редколегії 10.10.13

Ю. Філоненко, канд. геогр. наук, доц.

Нежинский государственный университет имени Николая Гоголя, Нежин

ОСОБЕННОСТИ ФИТОГЕННОГО РЕЛЬЕФА НИЖЕНЩЕНЫ

Проанализированы причины и особенности возникновения наиболее распространенных аккумулятивных и денудационных фитогенных форм рельефа на территории Нежинского района Черниговской области. В частности, исследованы такие фитогенные формы рельефа, как болотные кочки, дерновые и моховые микрогряды; микрогряды, образованные корневой системой деревьев; пристовольные холмы и межствольные понижения; ветровальные ямы, микровпадины, холмы и микрогряды; камышовые берега водоемов и пико-холмики, создаваемые грибами во время роста. Дана характеристика их размеров и плотности размещения в пределах отдельных участков исследованного региона

Ключевые слова: фитогенный рельеф, ветровальный бугор, ветровальная яма, кочка, пристовольный бугор, межствольное понижение, микрогряда.

Filonenko Y. PhD, Senior Lecturer
Gogol State University of Nizhyn, Nizhyn

THE FEATURES OF PHYTOGENOUS RELIEF IN THE NIZHYN AREA

The causes and peculiarities of appearance of the most common accumulating and denudation phytogenic landforms within the Nizhyn area in Chernihiv region are analyzed. In particular, such phytogenic landforms as marsh mounds, turf and moss hills; hills formed by root systems of trees, around-the-trees hills and holes between the tree trunks; windfall holes, micro holes, hills and micro ranges; rushy banks of ponds and picot-hills created by mushrooms during the growth. The characteristic of their size and density within the individual sections of the investigated region is given.

Keywords: *phytogenous relief, windfall mound, windfall hole, hillock, around-the-tree hill, hole between the tree trunk, micro range.*

III. СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 911.3

Н. Мезенцева, канд. геогр. наук, доц.,
О. Кривець, канд. геогр. наук
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ РИНКУ ПРАЦІ УКРАЇНИ

Визначено сучасні риси ринку праці України. Здійснено просторово-часовий аналіз рівнів економічної активності, зайнятості та безробіття чоловіків і жінок на ринку праці в Україні, виділено регіональні особливості їх прояву. Проаналізовано галузеву структуру зайнятості чоловіків і жінок та гендерні аспекти оплати праці. Охарактеризовано рівень конкурентоспроможності та можливості кар'єрного зростання чоловіків і жінок на ринку праці. Проаналізовано співвідношення чоловіків і жінок в Україні у керівництві підприємствами залежно від їх галузевої належності, доходів та чисельності зайнятих.

Ключові слова: *гендерні відмінності, регіон, співвідношення, рівень зайнятості, рівень безробіття, оплата праці, керівництво підприємствами.*

Постановка проблеми. Аналіз зарубіжних публікацій з гендерної географії, міжнародних документів щодо забезпечення гендерної рівності в суспільстві підтверджують необхідність суспільно-географічних гендерних досліджень спрямованих на виявлення гендерних диспропорцій на ринку праці з метою підвищення гендерної культури в українському суспільстві.

Ринок праці України характеризується стійкою тенденцією до зменшення загальної кількості зайнятих, перерозподілом робочої сили між галузями виробничої сфери і сфери послуг, в цілому низьким рівнем зареєстрованого безробіття та високим рівнем безробіття, визначеним за методологією МОП, наявністю прихованого безробіття у вигляді неоплачуваних адміністративних відпусток та скороченого робочого часу, невідповідністю попиту і пропозиції робочої сили, низьким рівнем оплати праці та поширення неформальної зайнятості населення.

У регіональному розрізі найнижчий показник навантаження на одне вільне робоче місце у м. Київ. Низьким цей показник є у Донецькій, Луганській, Харківській та Дніпропетровській областях, АР Крим. Найвищі значення показника у Тернопільській, Рівненській, Чернівецькій, Івано-Франківській, Волинській, Хмельницькій та Черкаській областях. За даними міжнародного кадрового порталу hh.ua, у 2012 році на столицю припадала більшість наявних вакансій – 58%. Ще третину від загальної кількості вакансій було розміщено в кількох регіонах – Донецькій, Дніпропетровській, Харківській, Одеській, Львівській областях та АР Крим. На частку інших 19 регіонів припадає менше 14% пропозицій про вакансії.

Водночас, для ринку праці України характерні суттєві гендерні відмінності рівнів зайнятості та безробіття, оплати праці, конкурентоспроможності та кар'єрного зростання, виконання управлінських функцій чоловіками і жінками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями гендерних проблем в Україні займаються філософи, соціологи, політологи, історики, психологи, демографи, економісти. Їх дослідження включають передусім психологічні, галузеві та вікові аспекти гендерних співвідношень. Системні суспільно-географічні дослідження даної проблематики проводяться на кафедрі

економічної і соціальної географії Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Однак, у фаховій літературі недостатньо уваги приділено регіональній диференціації гендерних співвідношень на ринку праці, які постійно змінюються під впливом організаційно-управлінських та соціально-економічних чинників.

Метою написання даної статті є просторово-часовий гендерний аналіз рівнів зайнятості, безробіття, його тривалості, оплати праці, участі чоловіків і жінок в управлінні підприємствами на ринку праці в Україні.

Виклад основного матеріалу. У 2011 році *рівень економічної активності* населення України складав 64,3%. Рівень економічної активності чоловіків був значно вищим, ніж жінок (70,7% та 58,5% відповідно). Аналіз динаміки рівня економічної активності населення свідчить про те, що найвищим він був у чоловіків у 2008 році, а жінок у 2000 році. Найвищим цей показник був у групі населення з повною вищою освітою як для чоловіків, так і жінок, а найнижчим – у групі з базовою загальною освітою. У чоловіків і жінок працездатного віку рівень економічної активності найвищий у віковій групі 35-49 років.

Найвищий рівень економічної активності чоловіків характерний для Києва, Закарпатської, Миколаївської, Донецької, Харківської і Херсонської областей. Найвищий рівень економічної активності жінок у м. Києві, Чернігівській, Чернівецькій, Хмельницькій, Житомирській та Волинській областях.

Економічна активність жінок на ринку праці є високою. На відміну від чоловіків на рівень економічної активності жінок впливає кількість дітей. Для жінок сильніше, ніж на чоловіків, на рівень економічної активності впливає рівень освіти. Для чоловіків сильніший, чим для жінок, вплив на зміну рівня економічної активності здійснюють характеристики стану здоров'я. Найбільший вплив на економічну активність чоловіків має рівень доходів. Тобто, на ринку праці визначальними факторами економічної активності чоловіків є економічний та демографічний, а жінок – соціально-демографічний.

Рівень зайнятості населення України у 2011 році складав 59,2%. Зайнятість чоловіків становила 64,4% і суттєво переважала над рівнем зайнятості жінок – 54,5%. Нижчий рівень зайнятості жінок щодо чоловічого

мав місце в усіх вікових групах. Найвищим рівень зайнятості був як у жінок, так і у чоловіків, у 2008 році. Рівні зайнятості жінок і чоловіків України, як і рівні економічної активності, досягають найбільшого значення у віці 25-49 років. Для жінок найвищий рівень зайнятості припадає на віковий інтервал 40-49 років.

Найвищий рівень зайнятості чоловіків характерний для Києва, АР Крим, Харківської, Закарпатської, Донецької, Дніпропетровської, Одеської, Херсонської та Запорізької областей, а найнижчий – Чернівецької, Тернопільської, Івано-Франківської, Рівненської, Чернігівської, Львівської, Волинської, Кіровоградської і Житомирської областей. Найвищий рівень зайнятості жінок у Києві, Чернігівській, Чернівецькій, Київській та Донецькій областях, а найнижчий – у Тернопільській, Івано-Франківській, Луганській та Закарпатській областях.

Рівень зайнятості жінок в Україні вищий, ніж в цілому в країнах Євросоюзу. Серед країн Євросоюзу вищий рівень зайнятості жінок, ніж в Україні, мають Данія, Швеція, Фінляндія, Нідерланди, Німеччина, Великобританія. Близький показник рівня жіночої зайнятості до українського у Латвії, Литві та Естонії.

В країнах Євросоюзу рівень зайнятості чоловіків також вищий, ніж рівень зайнятості жінок. Серед країн Євросоюзу вищий рівень зайнятості чоловіків, ніж в Україні, мають Чеська Республіка, Великобританія, Нідерланди, Данія, Австрія, Німеччина, Фінляндія, Швеція. Близький показник рівня зайнятості чоловіків до українського у Польщі, Румунії, Словаччині. Найнижчий рівень зайнятості чоловіків серед країн Євросоюзу в Латвії, Литві, Угорщині.

Жінки складають майже половину всього зайнятого населення в Україні. Це відповідає показникам країн Центральної та Східної Європи. Зокрема, частка жінок у загальній чисельності зайнятих складає 48% у Болгарії, 46% у Словенії, по 45% у Словаччині і Польщі та по 44% у Чехії, Угорщині і Румунії.

Безробіття однаковою мірою є проблемою як для жінок, так і для чоловіків. При цьому середня тривалість безробіття серед жінок є вищою, ніж серед чоловіків, що призводить до підвищеного ризику "застійного" їх безробіття. Довша тривалість безробіття у жінок є тим механізмом, що виштовхує їх із ринку праці.

Рівень безробіття населення України визначений за методологією МОП у 2011 році складав 7,9%, в тому числі у чоловіків 8,8%, а жінок – 6,8%. Рівень безробіття населення найвищим як у жінок, так і у чоловіків, був у 2000 році, і складав по 11,6%. Найвищі його рівні характерні для наймолодших вікових груп чоловіків та жінок – 15-24 роки. Рівень зареєстрованого безробіття жінок перевищує показник зареєстрованого безробіття чоловіків в Україні (у 2011 році 3,1 та 2,1 відповідно).

Рівень безробіття чоловіків визначений за методологією МОП чоловіків є вищим у більшості регіонів, за виключенням АР Крим, Черкаської, Хмельницької, Житомирсь-

кої, Запорізької, Тернопільської, Харківської і Херсонської областей, де вищий рівень безробіття у жінок. В цілому найвищий рівень безробіття як жінок, так і чоловіків, характерний для Тернопільської, Івано-Франківської та Черкаської областей, а найнижчий – Києва, Дніпропетровської, Донецької, Одеської областей та АР Крим.

До країн Євросоюзу, в яких рівень безробіття жінок визначений за методологією МОП є найвищим і перевищує показник в Україні належать Іспанія, Греція, Словаччина, Португалія, Латвія, Литва, Естонія. Нижчий за український рівень безробіття жінок визначений за методологією МОП в Австрії, Данії, Люксембурзі, Німеччині та Румунії.

Гендерна сегрегація на ринку праці проявляється в асиметричному розподілі чоловіків і жінок в різних структурах: галузевих, професійних та посадових. Для ринку праці України характерна горизонтальна (галузева та професійна) і вертикальна (посадова) сегрегація.

Основною сферою жіночої зайнятості в Україні є сфера послуг. Якщо використати підхід, за яким галузі, де частка жінок у структурі зайнятих більше 65%, назвати "жіночими", то такими в Україні є охорона здоров'я, освіта, культура і мистецтво, соціальне забезпечення. Тобто, жінки переважно працюють у тих галузях, де оплата праці є нижчою. Вони займають близько 80% робочих місць в таких галузях економіки, як освіта, охорона здоров'я, понад 70% місць – у готельному та ресторанному господарстві, більше половини місць – в торгівлі та фінансовій сфері. Жінки переважають в категорії самозайнятих, складаючи 52,9% від загальної їх чисельності. Тобто значна частина робочих місць жінок не гарантує їм належного матеріального забезпечення, адже в медичному, освітньому та соціальному обслуговуванні заробітна плата є вдвічі нижчою, ніж, наприклад, в державному управлінні, окремих галузях промисловості, бізнесовій діяльності, де чоловіки переважають серед зайнятих.

На розмір заробітної плати впливає багато чинників: освітній та кваліфікаційний рівень, досвід роботи і трудовий стаж, посада, володіння іноземними мовами. Однак на ринку праці України, незважаючи на високу професійну підготовку, жінки займають менш престижні та менш оплачувані посади. Тому різниця в заробітній платі чоловіків і жінок, як правило, пояснюється нерівністю в розподілі чоловіків і жінок за окремими професіями і галузями (горизонтальною сегрегацією) та нерівністю в заробітній платі в рамках професій та видів діяльності (вертикальною сегрегацією).

Заробітна плата чоловіків і жінок в одній і тій же галузі в Україні суттєво відрізняється. Найсуттєвішими такі відмінності є в оплаті праці працівників пошти і зв'язку (оплата праці жінок складає 59,4% оплати праці чоловіків), культури і спорту (64,6%), промисловості (67,2%), фінансової сфери (67,4%), комунального господарства (68,4%). Найменші відмінності в оплаті праці чоловіків і жінок характерні для сільського господарства, медичного обслуговування та освіти.

Таблиця 1. Зайнятість та оплата праці чоловіків і жінок в Україні

	Частка жінок	Заробітна плата, грн.		Частка заробітної плати жінок
		жінки	чоловіки	
Усього	53,1	1150	1578	72,9
Сільське господарство	35,8	690	757	91,1
Промисловість	39,6	1201	1785	67,3
Діяльність готелів та ресторанів	71,3	875	1116	78,4
Діяльність транспорту та зв'язку	41,3	1362	1887	72,2
Фінансова діяльність	69,3	2386	3636	65,6
Державне управління	66,9	1714	2130	80,5
Освіта	76,6	1015	1207	84,1
Охорона здоров'я	82,6	845	992	85,2

Жінки в Україні в 2012 році отримували 77,7% заробітної платні чоловіків. За одну відпрацьовану годину в Україні чоловік отримує в середньому на 23% більше, ніж жінка. Динаміка співвідношення заробітної плати чоловіків і жінок в Україні свідчить про поступове зменшення розриву в оплаті праці.

Гендерні відмінності в оплаті праці регіонально диференційовані. Найсуттєвіші гендерні диспропорції в оплаті праці характерні для Луганської, Донецької, Дніпропетровської, Запорізької та Полтавської областей. Найменший розрив в оплаті праці чоловіків і жінок у Чернівецькій, Херсонській, Тернопільській областях. Тобто для західних областей характерні незначні гендерні відмінності в рівні заробітної плати, а в більшості областей східного та південно-східного регіону середня заробітна плата жінок складає менше 70% від чоловічої. Обумовлено це концентрацією в регіоні високооплачуваних галузей важкої промисловості, в яких переважно зайняті чоловіки. Незначні гендерні диспропорції в оплаті праці в західних регіонах пояснюються переважною зайнятістю населення в сільському господарстві, сфері послуг, для яких характерні невисокі рівні середньої заробітної плати, а отже, і менші гендерні розбіжності.

Гендерний розрив в рівні оплати праці залежить від типу населеного пункту. Так із зменшенням розміру населеного пункту гендерний дисбаланс в оплаті праці згладжується. Такі відмінності зумовлені вищими рівнями середньої заробітної плати у великих містах, концентрацією в них бізнесової діяльності, структур державного управління, в яких здебільшого зайняті чоловіки.

За даними МОП в середньому оплата праці жінок складає 60-70% від рівня оплати праці чоловіків. Наприклад, різниця в оплаті праці чоловіків і жінок в США складає 22%, в Канаді – 27%, Казахстані – 38%, Японії – 33%. Найменші відмінності в оплаті праці чоловіків та жінок характерні для Данії, Норвегії, Фінляндії, Швеції, в яких оплата праці жінок складає 85% від оплати праці чоловіків.

Тривалість пошуку роботи в середньому по Україні становить 6 місяців. Характерним є те, що жінки витрачають більше часу для пошуку роботи, ніж чоловіки. У Києві та Вінницькій, Донецькій, Житомирській, Івано-Франківській, Луганській, Миколаївській, Полтавській, і Чернігівській областях жінки для пошуку роботи витрачають на 1 місяць більше часу, ніж чоловіки. На 2 місяці більше від чоловіків перебувають у пошуках нової роботи жінки в Волинській, Дніпропетровській та Запорізькій областях. В Сумській області тривалість пошуку роботи у жінок на три місяці довша, ніж у чоловіків. Є в Україні регіони, в яких чоловіки перебувають більше часу у пошуках роботи, ніж жінки. Це стосується Кірово-

градської та Львівської областей, АР Крим, Закарпатської, Рівненської та Одеської областей.

Рівень конкурентоспроможності жінок на ринку праці порівняно з чоловіками є нижчим, особливо з врахуванням віку та наявності дітей. Жінки зазнають дискримінації при прийнятті на роботу, коли їм задають питання про сімейний стан, наявність дітей, планування вагітності тощо. Зазвичай такі питання особистісного змісту не прийнято задавати при працевлаштуванні чоловіків.

Поширеною в Україні є практика відмови в прийомі на роботу жінкам на підставі наявності дітей та віку. Зокрема, дискримінації при прийомі на роботу зазнають жінки, що мають дітей дошкільного віку, та жінки старші за 40 років. При цьому їх рівень освіти, досвід роботи та професійні якості до уваги беруться не в першу чергу. Роботодавці пояснюють це тим, що з жінками пов'язані більші виробничі витрати на робочому місці через декретні відпустки та відпустки по догляду за дитиною, перебування на лікарняному під час хвороби дитини. Окремих роботодавців не зовсім влаштовує право жінок, що мають дітей дошкільного віку, на скорочений робочий день.

Водночас, жінки працюють не лише на робочому місці, але й виконують домашню роботу, витрачаючи на це в середньому 3-5 годин на день. Середні затрати часу жінок в тиждень на всі види домашньої праці складають 58 годин, а чоловіків 28 годин. Найбільший розрив в кількості витраченого часу припадає на такі види робіт, як приготування їжі (в жінок на 9 годин більше) та догляд за дітьми (в жінок на 31 годину більше).

Професійні можливості жінок в Україні обмежені як сферами зайнятості, так і кар'єрним зростанням. При тому, що серед усіх працюючих з вищою освітою в галузях господарства України жінки складають 55%, їх кар'єрне та професійне зростання більш обмежене, ніж чоловіків.

В цілому гендерні відмінності керівництва підприємствами галузей господарства України є такими: 78% підприємств очолюють чоловіки і лише 22% – жінки. Підприємства, якими керують жінки є невеликими за розмірами, мають незначні прибутки і належать, переважно, до сфери послуг (ресторанного, готельного, торгівельного та інших видів обслуговування). Чим більше за штатом підприємство, тим менш ймовірно, що його очолює жінка.

Частка жінок серед керівників підприємств залежить від галузі, змінюючись від мінімальної 6% у будівництві до максимальної 50% у громадському харчуванні. При цьому в галузях промисловості жінки очолюють до 20% підприємств за рахунок легкої і харчової промисловості, а в торгівлі та сфері послуг їх частка складає понад 25%. Підприємства, які очолюють в Україні жінки, мають значно нижчі доходи (рис. 1).

Рис. 1. Співвідношення чоловіків і жінок в Україні у керівництві підприємствами залежно від їх доходів

Відміни в оплаті праці та доходах чоловіків і жінок зумовили фемінізацію бідності в Україні. Кожна третя жінка має рівень доходів, що дорівнює прожитковому мінімуму.

Серед приватних підприємців України жінки складають 45%, чоловіки – 55%. Жінки-підприємці задіяні, як правило, в малому бізнесі. Серед представників великого бізнесу їх частка не перевищує 2%.

Співвідношення жінок та чоловіків-підприємців відрізняється за галузями господарства. Найвищий відсоток жінок-підприємців в ресторанному обслуговуванні та торгівлі (понад 67%), найнижчий – в будівництві, на транспорті та в галузях сільського господарства.

Висновки. Економічна активність жінок на ринку праці України є дуже високою. Визначальними факторами економічної активності чоловіків є економічний та демографічний, а жінок – соціально-демографічний. Середня тривалість безробіття серед жінок в Україні є вищою, ніж серед чоловіків, що призводить до підвищеного ризику "застійного" їх безробіття і втрати економічної активності. Різниця в заробітній платі чоловіків і жінок в Україні на користь чоловіків пояснюється нерівністю в розподілі чоловіків і жінок за окремими професіями і галузями (горизонтальною сегрегацією), та нерівністю в заробітній платі в рамках професій та видів діяльності (вертикальною сегрегацією). Гендерні відмінності в оплаті праці характеризуються регіональною диференціацією і зумовлені концентрацією в регіоні високооплачуваних галузей сфери послуг та важкої промисловості,

в яких переважно зайняті чоловіки. Незначні гендерні диспропорції в оплаті праці в західних регіонах пояснюються переважною зайнятістю населення в сільському господарстві, сфері послуг, для яких характерні невисокі рівні середньої заробітної плати, а отже, і менші гендерні розбіжності.

Рівень конкурентоспроможності жінок на ринку праці порівняно з чоловіками є нижчим, особливо, з врахуванням віку та наявності дітей. Професійні можливості жінок в Україні обмежені і кар'єрним зростанням, при тому, що серед усіх працюючих з вищою освітою в галузях господарства України жінки складають 55%. Гендерні диспропорції керівництва підприємствами галузей господарства України є такими: 78% підприємств очолюють чоловіки і лише 22% жінки. Підприємства, якими керують жінки є невеликими за розмірами, мають незначні прибутки і належать, переважно, до сфери послуг. Чим більше за штатом підприємство, тим менш ймовірно, що його очолює жінка.

Список використаних джерел

1. Кривець О. О. Суспільно-географічний гендерний аналіз ринку праці в Україні / О. О. Кривець // Економічна та соціальна географія: наук. зб. – 2011. – Вип. 62. – С. 110–117.
2. Nataliia Mezentseva, Olga Kryvets. Gender Ratio in Labour Market of Ukraine // Київський Географічний Щорічник. – К., 2013. – Вип. 8. – С. 47–51.
3. Статистичний щорічник України за 2011 рік / [за ред. О. Г. Осауленка]. – К., 2012. – 560 с.

Надійшла до редколегії 12.09.13

Н. Мезенцева, канд. геогр. наук, доц.,
О. Кривець, канд. геогр. наук
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

ГЕНДЕРНЫЕ АСПЕКТЫ РЫНКА ТРУДА УКРАИНЫ

Определены современные черты рынка труда Украины. Осуществлен пространственно-временной анализ уровней экономической активности, занятости и безработицы мужчин и женщин на рынке труда в Украине, выделены региональные особенности их проявления. Проанализирована отраслевая структура занятости мужчин и женщин, гендерные аспекты оплаты труда. Охарактеризован уровень конкурентных преимуществ и возможности карьерного роста мужчин и женщин на рынке труда. Проанализировано соотношение мужчин и женщин в Украине в руководстве предприятиями в зависимости от их отраслевой принадлежности, доходов и количества занятых.

Ключевые слова: гендерные отличия, регион, соотношения, уровень занятости, уровень безработицы, оплата труда, руководство предприятиями.

N. Mezentseva, PhD, Philosophy Doctor, Senior Lecturer
O. Kryvets, PhD
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

GENDER ASPECTS OF THE LABOR MARKET IN UKRAINE

Contemporary features of the labor market of Ukraine are defined. Time-spatial analysis of the levels of male and female economic activity, employment and unemployment in the labor market of Ukraine are carried out, regional peculiarities of their manifestation are revealed. Sectoral structure of the male and female employment, and gender aspects of wages are analyzed. The level of competitiveness and career opportunities for male and female in the labor market are characterized. Gender ratios in the management of companies in Ukraine in terms of sectoral structure, income and employment are analyzed.

Keywords: gender differences, region, ratios, employment level, unemployment level, wages, company management.

УДК 911.375

К. Мезенцев, д-р геогр. наук, проф.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

ТРЕНДИ РОЗВИТКУ МІСЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ В УКРАЇНІ: СТІЙКІ ТА ВРАЗЛИВІ МІСТА

Розкрито особливості розвитку міських поселень в Україні протягом останніх двох десятиліть. Проаналізовано зміни у розподілі міських поселень за чисельністю населення. Виявлено особливості демографічних трендів міст України. Проаналізовано динаміку народжуваності, смертності, міграційного руху населення міських поселень України. Визначено міста-лідери та аутсайтери за показниками приросту населення, середньомісячної заробітної плати. Охарактеризовано позиціонування міст в інформаційному просторі України. Виділено найбільш стійкі та найбільш вразливі міста України.

Ключові слова: міське поселення, місто, демографічні тренди, столиця, стійкість, вразливість.

Постановка проблеми. Протягом двох останніх десятиліть відбуваються суттєві трансформації у поселенській мережі регіонів України, що викликані як демографічними, так і соціально-економічними чинниками. Важливим аспектом дослідження таких трансформацій

є аналіз функцій окремих категорій населених пунктів, їх зміни в процесі господарських перетворень. Практична спрямованість вивчення системи розселення визначається необхідністю вдосконалення адміністративно-територіального устрою країни, обґрунтування чітких та

сучасних критеріїв виділення окремих категорій поселень. При цьому трансформація систем розселення має яскраво виражену регіональну специфіку.

Аналіз попередніх досліджень. Дослідженню міських поселень в українській географії приділяється недостатня увага. В останні роки наукові розвідки в даній сфері були присвячені таким головним аспектам – 1) вплив глобалізації та ринкових трансформацій на розвиток міст, формування метрополітенських функцій (напр., [1; 5; 9]); 2) проблеми та перспективи розвитку малих міст та сільських населених пунктів (напр., [2; 3]); 3) просторові соціально-економічні зміни у великих містах, трансформація публічних просторів (напр., [4; 10]); 5) ринок нерухомості великих міст (напр., [7]). Окремі праці стосуються питань оцінки промислового, туристичного потенціалу, якості життя населення великих міст та агломерацій.

Різні міста по-різному адаптуються до викликів економічних трансформацій та демографічних змін. Тому **метою даної статті** є аналіз основних демографічних трендів, індикаторів економічних викликів та виділення найбільш стійких та вразливих міст України.

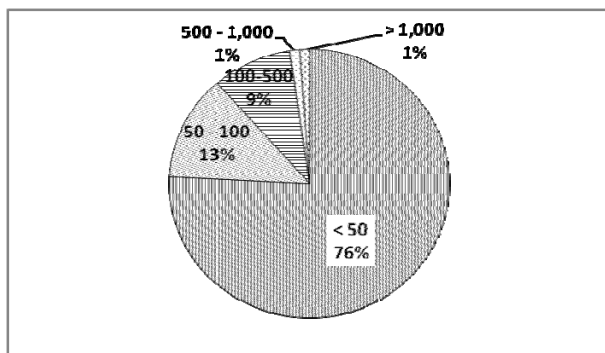
Виклад основного матеріалу. З середини 1990-х років демографічна ситуація в містах України характеризується посиленням депопуляції населення. Під даної тенденції припадає на кінець 1990-х – початок 2000-х років. Зокрема, за період з 1989 до 2011 року чисельність міського населення скоротилася на 9,1%, а в дев'яти регіонах – понад 10%. На початку 1990-х років припинилося зростання більшості міст України. В результаті депопуляції статус міста-мільйонера втратив Донецьк. Якщо такі тенденції будуть зберігатися, то "мільйонерами" у найближчій перспективі перестануть бути Одеса та Дніпропетровськ.

При зростанні частки міського населення на 1,8%, його кількість зменшилась на 3,1 млн. осіб. Зростання частки міського населення обумовлене вищими темпа-

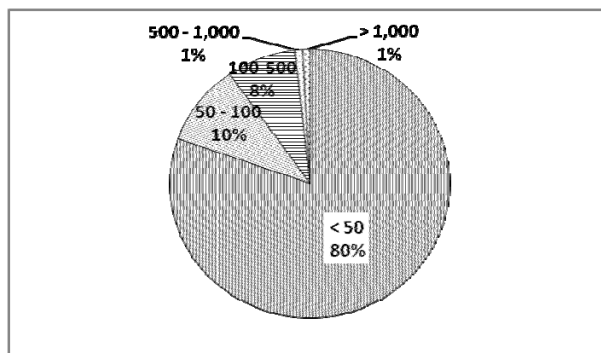
ми депопуляції населення сільської місцевості (скоротилася на 16,2%). Найбільше скорочення міського населення характерне для високоурбанізованих Луганської (19,7%), Донецької (16,7%) та Дніпропетровської (13,8%) областей, а також Кіровоградської області (15,8%). Водночас в кількох регіонах спостерігається приріст міського населення: у Києві (на 7,5%), Рівненській (4,0%), Волинській (3,6%), Київській (1,4%), Хмельницькій (0,6%) та Івано-Франківській (0,02%) областях.

Нині 68,8% мешканців України проживають в міських поселеннях. Порівняно з 1989 роком у 2011 році частка міського населення скоротилася лише в АР Крим (з 64,9% до 62,8%) та Закарпатській області (з 41,1% до 37,2%). Більше ніж на 5% зросла частка міського населення у Чернігівській (9,4%), Київській (7,7%), Хмельницькій (7,5%), Сумській (5,6%) та Вінницькій (5,2%) областях. Найвища частка міських жителів у 2011 році була зосереджена в Київському столичному (85,3%) та промислових регіонах – Донецькій (90,5%), Луганській (86,7%), Дніпропетровській (83,5%), Запорізькій (76,9%) областях. Менше 50% міські жителі становлять в Закарпатській (37,2%), Чернівецькій (42,1%), Івано-Франківській (43,3%), Тернопільській (43,8%), Рівненській (47,8%) та Вінницькій (49,6%) областях.

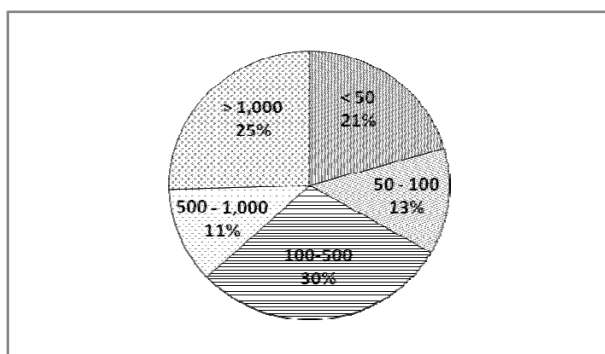
За період з 1989 до 2011 року кількість міст в Україні збільшилася на 25 одиниць. Водночас змінився їх розподіл за людністю (рис. 1): одне місто втратило статус мільйонера, чотирнадцять середніх за людністю міст (переважно моноспеціалізованих) перейшли в категорію малих (зокрема, Первомайськ, Брянка, Красnodон, Ровеньки Луганської області, Жовті Води, Марганець Дніпропетровської області, Охтирка, Ромни Сумської області, Шепетівка Хмельницької області, Нова Каховка Херсонської області, Фастів Київської області, Світловодськ Кіровоградської області, Лубни Полтавської області, Джанкой АР Крим).

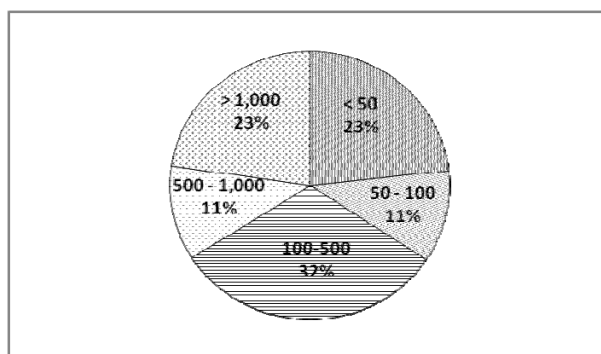
1а

2а

1б

2б

Рис. 1. Розподіл міст України за кількістю жителів:

1 – 1989 рік (за даними перепису населення), 2 – 2011 рік (за оцінками Державної служби статистики України), а – за кількістю міст, б – за чисельністю населення

У 2011 році в містах з населенням понад 500 тис. в Україні проживало 9,3 млн. осіб (29,9% міського населення країни), у тому числі в містах-мільйонерах – 6,3 млн. осіб (45% з них – в Києві, тобто 9% міського населення країни). При 0,14% території України на Київ при-

падає 6,1% населення, 17,9% ВРП, 15% витрат населення. При цьому на початок 2012 року до Києва було спрямовано 49,6% всіх прямих іноземних інвестицій в Україну (на початок 2001 року – 33,8%),

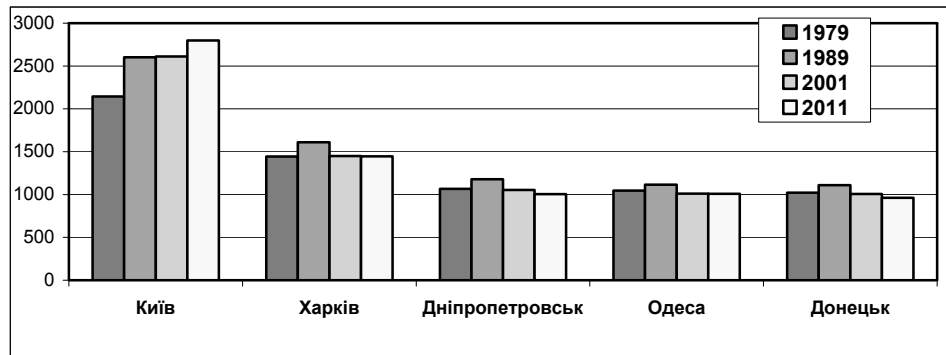

Рис. 2. Динаміка чисельності населення найбільших міст України

Розподіл міських поселень в розрізі міжрегіональних систем розселення представлено у таблиці 1.

Таблиця 1. Розподіл міських поселень у міжрегіональних системах розселення України (на 01.2011 року)*

	Центральна	Східна	Південно-Східна	Північно-Східна	Південна	Західна
Міські поселення	235	329	141	149	193	298
Міста	89	89	46	47	55	134
до 2 тис. тис. осіб	2	-	-	-	-	2
2-5 тис. осіб	1	3	-	-	-	12
5-10 тис. осіб	9	9	3	7	6	42
10-20 тис. осіб	41	31	20	15	21	34
20-50 тис. осіб	21	22	11	16	15	27
50-100 тис. осіб	9	14	3	5	6	8
100-250 тис. осіб	1	5	6	1	2	6
250-500 тис. осіб	4	4	-	2	4	2
500-1000 тис. тис. осіб	0	1	2	-	-	1
понад 1000 тис. осіб	1	-	1	1	1	-
Смт	146	240	95	102	138	164
до 2 тис. осіб	28	111	20	13	30	29
2-5 тис. осіб	58	80	34	41	46	77
5-10 тис. осіб	53	40	35	41	49	55
10-20 тис. осіб	7	9	6	6	13	3
понад 20 тис. осіб	-	-	-	1	-	-
Частка міських жителів, %	69,4	89,2	78,0	72,1	66,4	49,4

* Розрахунки автора за: [8]

За 1989 – 2011 роки найвищі темпи зростання чисельності населення характерні для середніх та малих міст, які можна об'єднати в три групи – молоді міста (засновані у 1970-80-х роках), де розміщено АЕС або морський порт, міста-супутники Києва та міста Західної України із високим рівнем природного приросту. Максимальний приріст населення характерний для міст Славутич (приріст склав 115,5%), Южне (88,2%), Кузнецовськ (38,0%). Міста, для яких характерні найбільші темпи скорочення населення, – моноспеціалізовані міста Східної України та міста Центральної України з несприятливою демографічною ситуацією та занепадом промисловості. Максимальне скорочення характерне для міст Ірміно (скорочення склало 44,2%), Алмазна (41,4%), Монастирище (44,1%), Ульяновка (41,4%).

Для міських поселень, які і країни в цілому характерне природне скорочення населення. З 1992 року спостерігається постійне перевищення рівня смертності

над рівнем народжуваності (рис. 3). До 2000 року коефіцієнт народжуваності постійно скорочувався, а до 2008 року майже досяг рівня 1992 року, надалі стабілізувавшись на рівні 10,5 на 1000 осіб (2011). Найвищий рівень народжуваності у 2011 році у міських поселеннях Західної системи розселення – в Закарпатській (14,1‰), Рівненській (13,1‰), Волинській (13,0‰) областях, найнижчий – у міських поселеннях Північно-Східної та Східної систем розселення – в Сумській (9,2‰), Полтавській (9,3‰), Луганській (9,3‰), Донецькій (9,4‰), Харківській (9,4‰) областях. Найвищий рівень смертності – в міських поселеннях Луганської (15,9‰), Донецької (15,8‰), Дніпропетровської (15,0‰), Кіровоградської (14,9‰), Херсонської (14,5‰) областей, найнижчий – Рівненської (9,2‰), Івано-Франківської (9,6‰), Тернопільської (9,7‰) областей та у місті Київ (9,6‰). Максимум природного скорочення у Східній системі міського розселення, природний приріст – у Західній та місті Київ.

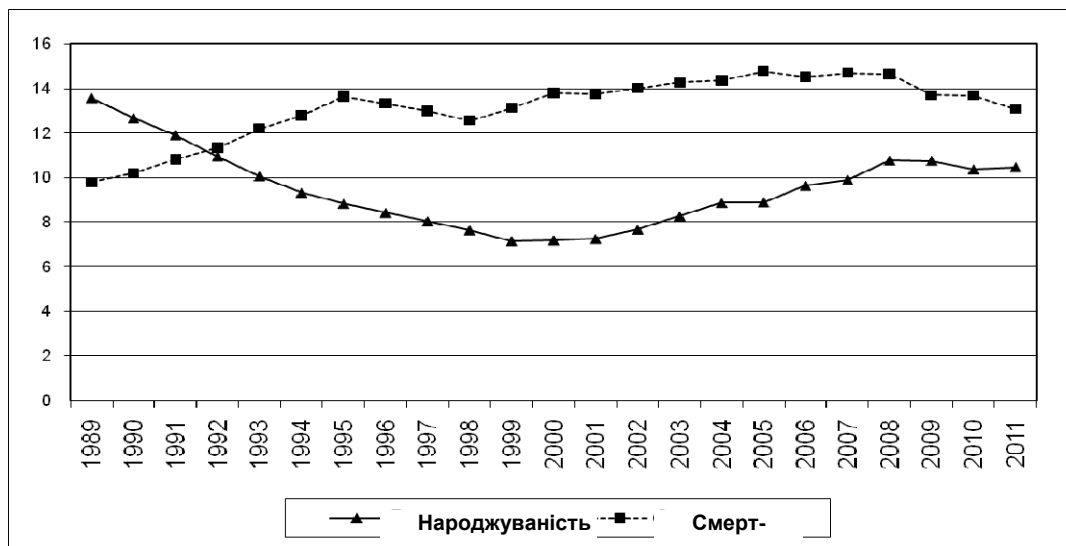

Рис. 3. Динаміка коефіцієнтів народжуваності та смертності міського населення України (за [6, с. 61])

Середній вік жителів міських поселень в Україні складає 40,4 роки (на 01.01.2013 р.). при цьому серед великих міст найменший середній вік характерний для міст Західної України (Рівне, Тернопіль, Луцьк, Ужгород, Івано-Франківськ – 37,1-37,4 роки), а максимальний – для міст Приазов'я (Керч, Маріуполь, Бердянськ – 43,1-43,2 роки).

Значною мірою сучасна трансформація урбанізованих регіонів пов'язана із міграційними процесами. Якщо

на початку 2000-х років сальдо міграції у міських поселеннях було від'ємним за рахунок міжнародної міграції (-0,28 на 1000 осіб в цілому та -0,92 – міжнародна міграція), то до середини 2000-х цей показник суттєво зріс (1,74 у 2005), але в останні кілька років дещо скоротився (0,68 у 2011), передусім за рахунок значного скорочення внутрішньорегіональних міграцій (табл. 2).

Таблиця 2. Динаміка сальдо міграції у міських поселеннях України (осіб на 1000 жителів, за даними [6, с. 419])

Рік	Сальдо міграції	В межах України	у т.ч.		Міжнародна міграція
			внутрішньо-регіональна	міжрегіональна	
2002	-0,28	0,64	0,30	0,34	-0,92
2003	0,24	0,88	0,41	0,46	-0,64
2004	1,16	1,37	0,74	0,63	-0,21
2005	1,74	1,65	0,95	0,71	0,09
2006	1,52	1,15	0,58	0,57	0,37
2007	1,37	0,93	0,42	0,50	0,45
2008	1,29	0,94	0,48	0,45	0,35
2009	0,95	0,66	0,38	0,28	0,29
2010	0,68	0,32	0,15	0,18	0,36
2011	0,68	0,31	0,14	0,17	0,37

Для урбанізованих регіонів України характерні різні тенденції змін. Урбанізовані регіони мають 6 різних міграційних паттернів: міграційна модель столичного урбанізованого регіону з найвищим рівнем постіндустріальних трансформацій та найвищим рівнем життя населення (Київський регіон); міграційна модель урбанізованого регіону з високим рівнем постіндустріальних трансформацій (Харківський регіон); міграційна модель індустріального урбанізованого регіону з високим рівнем добробуту населення та низьким рівнем безробіття (Дніпропетровський регіон); міграційна модель старопромислового урбанізованого регіону (Донецький регіон); міграційна модель приморського портово-промислового та туристично-рекреаційного урбанізованого регіону з високим рівнем добробуту населення (Одеський регіон); міграційна модель індустріального та туристично-рекреаційного урбанізованого регіону (Львівський регіон). Міграційний приріст населення характерний для міжрегіональних центрів Києва та Одеси, що передусім пов'язане з їх ста-

тусом та специфічним географічним положенням. Максимальний міграційний приріст характерний для приміських територій навколо Києва, Дніпропетровська, Харкова, Львова та Одеси. Головними факторами внутрішньорегіональних та міжрегіональних міграційних потоків є статус столичності; рівень доходів населення; розвиток кон'юнктурних галузей господарства; рівень безробіття; географічне положення. Такі чинники, як стан забруднення навколишнього середовища та соціальне середовище проживання населення (поширення соціальних негараздів, злочинності, захворюваності, наркоманії, алкоголізму тощо) практично не впливають на міграційну поведінку населення України.

Міста-мільйонери України забезпечують 21% всього житлового будівництва України. При цьому деякі з них (Харків та Дніпропетровськ) відстають від середніх в країні значень введення в експлуатацію нового житла у розрахунку на душу населення (табл. 3).

Таблиця 3. Введення в експлуатацію нової житлової площі в метро полісах України у розрахунку на душу населення (м²)*

Україна: 0,2 (в середньому за 2006-2010)				
Менше 0,2	0,2 – 0,3	0,3 – 0,4	0,4 – 0,7	Понад 0,7
Міста-мільйонери				
Харків (0,18), Дніпропетровськ (0,14)			Київ (0,44), Одеса (0,44)	
Міста з чисельністю населення 0,5-1,0 млн. осіб				
Донецьк (0,18), Запоріжжя (0,10), Миколаїв (0,17)	Львів (0,26)			
Приміська зона				
Донецьк (0,12), Миколаїв (0,09)		Харків (0,33), Запоріжжя (0,34)	Дніпропетровськ (0,51), Львів (0,67)	Київ (1,74), Одеса (1,69)

* Авторські розрахунки за даними статистичних щорічників регіонів України за 2006-2010 роки

У 2011 році 78,0% житлового фонду у міських поселеннях було обладнано водопроводом, 76,9% – каналізацією, 82,5% – газом. Водопровід відсутній у 3 містах та 110 смт, каналізація – у 16 містах та 373 смт, газ – у 35 містах та 254 смт.

Міста України суттєво різняться за рівнем оплати праці. У 6 містах середньомісячна зарплата є вищою за середній рівень в Україні на понад 75% – Кузнецовськ, Южне, Енергодар, Славутич, Бориспіль, Нетішин, ще у 8 – понад 50%. Це переважно моно спеціалізовані міста, де розміщено атомні електростанції, морський порт та аеропорт, здійснюється вуглевидобуток, а також столиця України Київ. Водночас в ряді міст середньомісячна заробітна плата складає менше 60% від середнього українського рівня – Баранівка, Горохів, Берестечко, Арциз, Городня, Татарбунари, Погребище. В цілому найнижчий рівень оплати праці характерний для міських поселень Волинської, Вінницької, Чернігівської та Одеської областей, головним чином – селищ міського типу (зокрема, у смт Турійське – менше 50%).

Про ефективність економічного розвитку міст свідчить розміщеність в них офісів провідних підприємств різних галузей економіки. Так, із 820 офісів компаній-лідерів 41% розміщено в Києві, а разом з іще 4 містами – міжрегіональними центрами (Донецьк, Харків, Дніпропетровськ, Одеса) – до 60%.

Водночас для багатьох міст із вищим рівнем оплати праці та конкурентоспроможними підприємствами характерний високий рівень забруднення довкілля. Так, на 5 міст – Маріуполь, Кривий Ріг, Зеленодольськ, Бурштин та Курахове припадає 30% всіх викидів в атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення. Високим є рівень забруднення і в інших містах із спеціалізацією на добувній промисловості, металургії та теплової електроенергетиці.

Важливою складовою є позиціонування міст в інформаційному просторі України. Так, Київ має стійкий образ столиці держави, головного ділового, соціально-економічного, культурного центру України. Водночас в інформаційному просторі присутні образи інших столиць – регіональних, економічних, соціально-культурних, що свідчить про "успішність" розвитку цих міст. Так, як регіональні столиці позиціонуються Львів (столиця Галичини), Донецьк (столиця Донбасу), Одеса (Південна столиця), а також Вінниця (столиця Поділля), Луцьк (столиця Волині), Рівне (столиця Полісся), Івано-Франківськ (столиця Прикарпаття), Ужгород (столиця Закарпаття), Чернівці (столиця Буковини), Маріуполь (столиця Приазов'я), Херсон (столиця Таврії), Сімферополь (столиця Криму).

Про роль в господарстві та міжнародних зв'язках свідчить представлення Донецька як бізнес-столиці України, Дніпропетровська – ділової столиці Східної України, Одеси – консульської столиці. Стійкі образи промислових столиць зберігають Донецьк (шахтарська

столиця), Кривий Ріг та Маріуполь (металургійні столиці), Дніпропетровськ (столиця ракетобудування), Миколаїв (столиця суднобудування), Соледа (соляна столиця), Масандра (столиця виноробства). Запоріжжя називають колишньою столицею автопрому, Харків – містом трьох літер Т: трактори, турбіни, танки. Водночас з'явилися нові столиці: Житомир (столиця морозива), Моршин (столиця мінеральної води), Львів (східно-європейська столиця Nestle) тощо. Столицями, пов'язаними з послугами, є Ялта (курортна столиця, літня столиця), Буковель (гірськолижна столиця, зимова столиця), Яремче (столиця карпатського туризму), Трускавець (столиця здоров'я, курортна столиця Прикарпаття), Хмельницький (столиця базарів). Бориспіль – "повітряні ворота" України, Одеса – морські.

Ще одна група столиць – соціально-культурні: Львів (культурна столиця, музейна, книжкова столиця, столиця фестивалів, кавова столиця), Чернівці (поетична, пісенна столиця), Одеса (столиця гумору), Полтава (духовна столиця), Бердичів (єврейська столиця), Миколаїв (столиця громадянського суспільства), Донецьк (спортивна столиця).

Висновки. Отже, головними викликами розвитку міських поселень України у пострадянський період є несприятливі зміни демографічної ситуації та економічні трансформації. Найбільш стійкі до демографічних та економічних викликів міста в Україні – це столиця держави (що суттєво випереджає інші міста України за всіма критеріями), міжрегіональні центри Харків, Дніпропетровськ, Одеса, Донецьк (які водночас мають істотні демографічні загрози) та Львів, міста із розвитком кон'юнктурних галузей промисловості (передусім галузей паливно-енергетичного комплексу та металургії із загрозами значного забруднення довкілля, а також окремі центри харчової промисловості), розвиненою сферою послуг (передусім транспортні та туристичні послуги). Найбільш вразливі міста – невеликі переважно моноспеціалізовані та периферійні міста, для яких характерні демографічні проблеми та згортання промислового виробництва.

Список використаних джерел

1. Денисенко О. О. Процеси метрополізації: світогосподарський аспект / О. О. Денисенко. – К.: Інститут географії НАН України, 2012. – 193 с.
2. Дністрянська Н. І. Дуже малі міські поселення Львівської області: суспільно-географічний потенціал та перспективи розвитку / Н. І. Дністрянська, М. С. Дністрянський. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2013. – 198 с.
3. Заваріка Г. М. Трансформація розселення Луганської області / Г. М. Заваріка. – Луганськ, Ноулідж, 2012. – 179 с.
4. Мезенцев К. В. Трансформація публічних просторів у великих містах України на прикладі торговельно-розважальних комплексів / К. В. Мезенцев, Н. І. Мезенцева, Т. Л. Бура // економічна та соціальна географія. – 2011. – Вип. 63. – С. 174-186.
5. Мезенцев К. В. Урбанізовані території України: причини і наслідки трансформації у пострадянський період / К. В. Мезенцев, Н. І. Мезенцева // Соціально-географічні виклики у Східно-Центральній Європі на початку XXI століття: у 2-х т. – Берегове, 2012. – Т. 1. – С. 310-317.

6. Населення України за 2011 рік. Демографічний щорічник. – К.: Державна служба статистики України, 2012. – 444 с.
7. Тенденції ринку нерухомості України: реалії та прогнози / За ред. О. І. Драпівського, І. Б. Іванової. – К.: Арт Економі, 2012. – 240 с.
8. Чисельність наявного населення України на 1 січня 2011 року. – К.: Державний комітет статистики України, 2012. – 112 с.
9. Druzhinin A. Transformación espacial socio-económica en la Gran Ciudad: Tendencias globales y la especificidad local (Por ejemplo, Rusia y Ucrania) / A. Druzhinin, K. Mezentssev // Boletín de GAEA. Sociedad Argentina de Estudios Geográficos. Número 131, 2013. 45-60.

10. Mezentssev K. New Social and Economic Processes in Kyiv's Hinterland / K. Mezentssev, I. Brade, N. Mezentsseva // Часопис соціально-економічної географії. – 2012. – Вип. 12(1). – С. 156-160.

Дослідження виконано в рамках проекту дослідницької асоціації іра-urban "Urban reconfiguration in post-Soviet space" (at the Leibniz Institute for Regional Geography in Leipzig, founded 2013-2015 by the Leibniz Association).

Надійшла до редколегії 15.10.13

К. Мезенцев, д-р геогр. наук, проф.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

ТРЕНДЫ РАЗВИТИЯ ГОРОДСКИХ НАСЕЛЕННЫХ ПУНКТОВ В УКРАИНЕ: УСТОЙЧИВЫЕ И УЯЗВИМЫЕ ГОРОДА

Раскрыты особенности развития городских поселений в Украине на протяжении последних двух десятилетий. Проанализированы изменения в распределении городских поселений по количеству жителей. Выявлены особенности демографических трендов городов Украины. Проанализированы динамика рождаемости, смертности, миграционного движения населения городских поселений Украины. Определены города-лидеры и аутсайдеры по показателям прироста населения, среднемесячной заработной платы. Охарактеризовано позиционирование городов в информационном пространстве Украины. Выделены наиболее устойчивые и наиболее уязвимые города Украины.

Ключевые слова: городское поселение, город, демографические тренды, столица, устойчивость, уязвимость.

K. Mezentssev, Doctor, Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

TRENDS IN URBAN SETTLEMENTS DEVELOPMENT IN UKRAINE: STRONG AND VULNERABLE CITIES

Peculiarities of urban settlements development in Ukraine in two last decades are highlighted. Changes in distribution of urban settlements by size are analyzed. Main features of the urban demographic trends in Ukraine are revealed. Dynamics of the fertility, mortality and migration in urban settlements are analyzed. Cities-leaders and cities-outsiders in terms of population increase and wages are determined. Positioning of cities in information space of Ukraine are characterized. The strongest and most vulnerable cities are identified.

Keywords: urban settlement, city, demographic trend, capital city, persistence, vulnerability.

УДК 911.3

О. Гладкий, д-р геогр. наук
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

СИСТЕМА МІСЬКОГО РОЗСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ПРОМИСЛОВИХ АГЛОМЕРАЦІЙ

Розкриваються особливості формування системи розселення міського населення України. Висвітлено особливості її щільності, урбанізації, скупченості та показники гравітаційного поля потенціалу у розрізі окремих областей. Розкрито особливості розміщення міст України за методом найближчого сусідства. Визначено зони впливу окремих міст України на навколишні території за методом Вороного. Побудовано псевдоізолінії поля розселенського потенціалу міст України. Проаналізовано вплив системи розселення на формування промислових центрів, вузлів та агломерацій України.

Ключові слова: міське розселення, урбанізація, промислові агломерації, метод Вороного.

Вступ. Постановка проблеми. Великі промислові центри, вузли та агломерації сформувались та розвиваються в полі впливу міської системи розселення, яка виступає своєрідним субстратом, основою їх господарського та розселенського зростання і трансформації. В певних точках простору, в певних його умовах, формування системи розселення призводить до виникнення та бурхливого розвитку надміських систем організації населення та господарства, які характеризуються високою економічною ефективністю виробництва та відіграють ключову роль у формуванні господарського профілю території. Встановлення тих параметрів системи розселення, які сприяють формуванню промислових вузлів, центрів, агломерацій, а також визначення механізмів впливу системи розселення на ефективність господарського розвитку території набуває в наш час особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання формування системи розселення великих міст є одним з найбільш дискусійних та недостатньо вивчених в сучасній географії. Незважаючи на те, що його основи були закладені ще в працях М. Баранського, В.П. Семенова-Тян-Шанського та А. Геттнера, а розвинені в роботах видатних українських і російських географів (Г. М. Лаппо, Ю. І. Пітюренко, М. М. Паламарчук, М. Т. Агафонов, С. І. Ішук, А. Ю. Пробст, Л. М. Корецький, М. Д. Шаригін та ін.) проблема формування внут-

рішнього розселенського потенціалу та зони впливу різних за людністю і рангом міст, які згодом стають центрами великих промислових центрів. Вузлів та агломерацій залишається актуальною. В наші часи її досліджують М. О. Слука, І. І. Абілгазієв, І. В. Ільїн, Ю. Л. Півовалов, Є. Н. Перцик, І. В. Гукалова, Г. П. Підгрушний, А. В. Степаненко та ін. Однак, і до цього часу питання впливу системи розселення на розвиток надміських форм територіальної організації виробництва великих міст ще детально не розглядалися.

Формування цілей статті. Постановка завдання.

Метою написання даної роботи є обґрунтування ролі системи міського розселення у формуванні промислових вузлів, центрів та агломерацій. Для досягнення поставленої мети було передбачено постановку і послідовне вирішення наступних завдань: дослідження показників щільності, урбанізації, скупченості та гравітаційного поля потенціалу системи міського розселення населення у розрізі окремих областей України, аналіз особливостей розміщення міст України за методом найближчого сусідства, визначення зон впливу окремих міст України на навколишні території за методом Вороного, побудова псевдоізоліній поля розселенського потенціалу міст України, аналіз впливу системи розселення на формування промислових центрів, вузлів та агломерацій України.

Виклад основного матеріалу. Процеси агломерування населених пунктів та промислового виробництва формуються під впливом багатьох передумов і факторів. При цьому, провідними суспільно-географічними чинниками, як показали попередні дослідження, є розселенські і комунікаційні фактори [2]. Саме вони визначають характер та інтенсивність агломераційних процесів, особливої формувannya агломераційного ефекту території та безпосередньо впливають на формування економічної ефективності господарювання [6]. Серед показників, що характеризують вплив системи розселення на формування промислових агломерацій, на нашу думку, слід особливо виділити рівень урбанізації, щільність міського населення, рівень дисперсності та скупченості міських поселень, а також їх сукупний розселенський потенціал.

Система міського розселення в Україні пройшла через складні та подекуди суперечливі процеси становлення і розвитку. З огляду на те, що сучасна територія нашої країни тривалий час перебувала під впливом різних міждержавних формувань (Російської імперії на сході та в центрі, Австро-Угорської – на заході, а також в історичний період – Литовсько-Польської та Османської держав) в різних регіонах України сформувались поселення, приналежність яких до міських населених пунктів встановлена на основі різних критеріїв та підходів. Так, якщо в центрі та на сході країни до категорії міст відносяться переважно населені пункти з чисельні-

стю мешканців понад 10 тис. чол., то на заході розвивається значна кількість міст, що не досягають зазначеного показника. Особливо вони поширені у Львівській та Волинській областях. Якщо на переважній більшості території України, за сучасними критеріями, до міст належать населені пункти, переважна більшість населення яких задіяна у промисловому виробництві і послугах із незначною кількістю зайнятих у сільському господарстві, то на заході нашої держави існує багато міських поселень де переважає зайнятість саме в сільському господарстві, а на півдні – в сфері послуг, туристичній та рекреаційній діяльності без яскраво вираженої промислової спеціалізації [1;4].

Всі викладені вище обставини дозволяють стверджувати, що і до цього часу за наявності широкого кола наукових розробок та чітко визначених критеріїв господарської профілізації міських поселень [2;5], система міських населених пунктів ще не приведена у відповідність із науково-обґрунтованими вимогами. Результатом є неоднорідність формування міського середовища в різних регіонах України, різниця в підходах до оцінки ролі міст та міського розселенського потенціалу, а також відсутність єдиних позицій щодо виділення ядер урбанізаційних та агломераційних процесів [8]. Це яскраво підтверджується при оцінці основних показників формування міського розселення в Україні (табл. 1) та їх впливу на урбанізацію та агломерування середовища [1;4;7].

Таблиця 1. Основні показники системи міського розселення населення України

Регіони України	Щільність міського населення, чол./км ²	Рівень урбанізації, %	Показник скупченості міст за методом найближчого сусідства	Показник потенціалу поля розселення населення	
				максимальний	мінімальний
1	2	3	4	5	6
Україна	53,04	67,70	0,018	н.д.	н.д.
Авт. респ. Крим ¹	48,05	62,88	0,089	910	185
Вінницька	30,68	47,27	0,296	422	45
Волинська	26,18	50,36	0,125	263	61
Дніпропетровська	90,71	83,24	0,069	1767	391
Донецька	159,14	90,27	0,066	3183	678
Житомирська	25,51	56,51	0,092	385	105
Закарпатська	36,13	37,04	0,383	145	28
Запорізька	52,49	76,05	0,077	964	223
Івано-Франківська	42,49	42,38	0,304	274	43
Київська ¹	128,6	83,61	0,101	3993	349
Кіровоградська	26,80	60,82	0,088	353	68
Луганська	78,85	86,28	0,053	1168	294
Львівська	71,09	59,88	0,226	890	107
Миколаївська	33,41	66,85	0,102	562	164
Одеська	47,89	66,01	0,070	1575	172
Полтавська	32,48	59,49	0,190	357	65
Рівненська	27,18	47,07	0,102	343	83
Сумська	34,25	65,54	0,065	415	160
Тернопільська	34,67	42,74	0,109	293	88
Харківська	71,70	79,04	0,102	1658	274
Херсонська	24,11	60,37	0,062	699	75
Хмельницька	35,16	52,18	0,246	295	67
Черкаська	35,44	54,57	0,096	430	125
Чернівецька	46,00	40,88	0,299	271	31
Чернігівська	22,23	59,70	0,096	367	83

Розраховано автором на основі статистичних матеріалів [1;7].

Аналізуючи ці матеріали, можна дійти до висновків, що найбільші показники щільності міського розселення притаманні східним високоурбанізованим областям (Донецька, Дніпропетровська, Луганська, Харківська), а також Київській та Львівській областям. Саме вони, за цим критерієм, володіють найбільшими можливостями роз-

витку агломерованої системи розселення та промислового потенціалу, що сформувався на її основі. Решта регіонів України мають нижчий за середній в державі показник щільності міського населення. До їх числа потрапила також й Одеська область (яка в показниках потенціалу розселення та скупченості міських поселень

Примітки:

¹ Дані по Київській області подано разом з м. Києвом, дані по Автономній республіці Крим – разом із м. Севастополем.

займає доволі високі позиції), що пояснюється стрімким скороченням в ній чисельності населення міст (в тому числі і самої Одеси) та їх незначною кількістю. Мінімальна щільність міського населення характерна для південних причорноморських областей України та для Полісся [5].

При подальшому аналізі матеріалів, слід звернути увагу на те, що області з високою щільністю міського населення не завжди мають відповідний високий рівень урбанізації. Так, найвищий цей показник в Донецькій, Луганській, Київській, Дніпропетровській, Харківській областях [1;4]. Відразу ж за ними знаходиться Запорізька область, яка отримала незначні показники щільності міського населення. Львівська та Одеська області мають значно менший рівень урбанізації, що пояснюється в першому випадку вкрай подрібненою системою міських поселень (в якій переважають населені пункти з чисельністю до 50 тис. чол. – 40 міст), а в другому – незначною загальною кількістю міст (17) із надмірним розвитком лише одного Одеського системоформуючого агломераційного центру. Мінімальним рівень урбанізації характерний для областей Карпатського регіону, Поділля та Волині. Співставлення показників урбанізації та щільності міського населення звужують коло областей України, що володіють потужним можливостями для розвитку процесів агломерування, однак для остаточної оцінки впливу системи міського розселення на розвиток агломераційних утворень слід провести додаткові дослідження.

За показником, що оцінює рівномірність розміщення міських поселень, розрахованим за методом найближчого сусідства [3], можна виділити ряд областей, що мають найбільший рівень їх скупченості. Це Луганська, Донецька, Дніпропетровська, Одеська, Запорізька області, а також ряд південних регіонів України, в тому числі республіка Крим. Київська та Харківська області мають менший показник скупченості і за статистикою розподілу наближаються до випадкового розміщення міст. У Львівській області цей показник ще більш посилюється з огляду на наявність значної кількості дрібних міст, що розпорошені по всій її території. Значення показника свідчать про наявність інтенсивних процесів формування агломераційних систем в областях найвищого рівня скупченості міських населених пунктів. Так, в Дніпропетровській, Донецькій та Одеській областях інтенсивно розвиваються достатньо крупні (мільйонні) багатофункціональні міста, що характеризуються потужним розвитком високодіверсифікованого господарства. Решта областей, що отримала високий рівень скупченості міст, характеризується значно нижчими показниками урбанізації та щільності міського населення (крім Луганської області), що ускладнює процеси інтенсивного агломерування у найближчий час. Київська та Харківська області, які отримали середній значення скупченості, мають добре сформовані та розвинені агломераційні системи. В них починаються поступові процеси деконцентрації і розвитку периферійної агломерованої зони. Нарешті, Львівська область перебуває лише в процесі становлення міської агломерованої системи на основі обласного ядра. Території навколо Львова залишаються недостатньо урбанізованими, тому приядерна зона знаходиться лише у початковій стадії інтенсивного формування.

Важливою рисою системи розселення населення, що свідчить про наявність сприятливих умов для розвитку промислових агломерацій, є її сукупна потенційна просторова синергія, той потенціал розселення, що надає агломераційним утворенням емерджентних властивостей. Він може бути виявлений за допомогою гравітаційної моделі потенціалу поля розселення населення міст України (табл. 1; рис. 1) [3]. Найвищий рівень потенціалу міського розселення (понад 1000 од.) мають Київська,

Донецька, Дніпропетровська, Харківська, Одеська та Луганська області, при чому перші дві істотно випереджують за цим показником інші. Розселенський потенціал цих територій ґрунтується на наявності багатофункціональних ядер міських поселень (Київського, Донецько-Макіївського, Дніпропетровсько-Дніпродзержинського, Харківського, Одеського), а також на поліцентричній системі середніх промислових міст Луганської області (по лінії Кременна-Лисичанськ та Кіровськ-Антрацит). Зазначені багатофункціональні ядра характеризуються значним виробничим та науково-технічним потенціалом і виконують агломеративні функції по відношенню до навколишньої території. Вони отримали системоформуюче положення, як ядра розселення та районоутворення в межах всієї України [5] і виступають основою формування потужних промислово-агломераційних утворень.

Дещо нижчий потенціал поля міського розселення склався у Запорізькій, Львівській областях та в Автономній республіці Крим. Запорізька область отримала такі показники через незначну кількість міських населених пунктів (14), недостатню щільність міського населення та відокремлений розвиток обласного центру який не має сформованої агломераційної зони тяжіння. У Львівській області низький потенціал поля розселення пояснюється незначним загальним рівнем урбанізації, розпорошеністю та подрібненістю міст, відсутністю чітких тенденцій до агломеративних процесів. Однак, з огляду на високі показники щільності міського населення Львівську область теж можна віднести до територій формування ядер агломераційних утворень, що перебуває поки що на стадії активізації цих процесів. Це підтверджується також дослідженнями інших авторів [8].

Розглянемо гравітаційну модель поля потенціалу системи міського розселення в Україні (рис. 1). В її основу були покладені дані чисельності населення всіх міст України (458) станом на 1 січня 2007 р. На моделі чітко проявляється ряд ядер високої концентрації розселенського потенціалу. Слід виділити Київський, Харківський, Львівський та Одеський (за загальним високим потенціалом) центри, а також поліструктурні Донбаське та Придніпровське утворення, які охоплюють своїм впливом ряд великих, але доволі віддалених від обласних центрів міських поселень (Луганськ, Кривий Ріг, Запоріжжя та ін.). Ці центри є не лише ядрами розселення, що підтверджується попередніми викладками, а перш за все ядрами концентрації господарського потенціалу, що утримують разом із навколишніми територіями, за матеріалами КВЕД, понад 30% від промислових потужностей нашої держави.

Серед них особливе місце належить Одесі. Вона має високий потенціал розселення населення та потужні системоформуючі розселенські властивості [4;8], однак, територія поширення її потенціалу обмежена через специфічні природні та історичні умови. Основними з них є наявність природних та антропогенних бар'єрів розвитку агломерованої зони – близькість до морської акваторії та державного кордону України, а також незначний історичний період розвитку міських поселень та низька інтенсивність процесів урбанізації в Причорномор'ї. Що ж стосується Донбаського та Придніпровського міських поліструктурних утворень, то при їх детальному дослідженні можна виділити дві поліцентричні агломерації в оточенні великих неагломерованих центрів концентрації населення і господарства на базі Запоріжжя, Кривого Рога, Луганська та ряду інших міст. Міста з оточення агломерації не мають власної розвинутої зони агломерування і перебувають в полі впливу системоформуючого утворення. Це підтверджується результатами моделювання розподілу зон впливу міст України, що проведене методом Вороного (рис. 2).

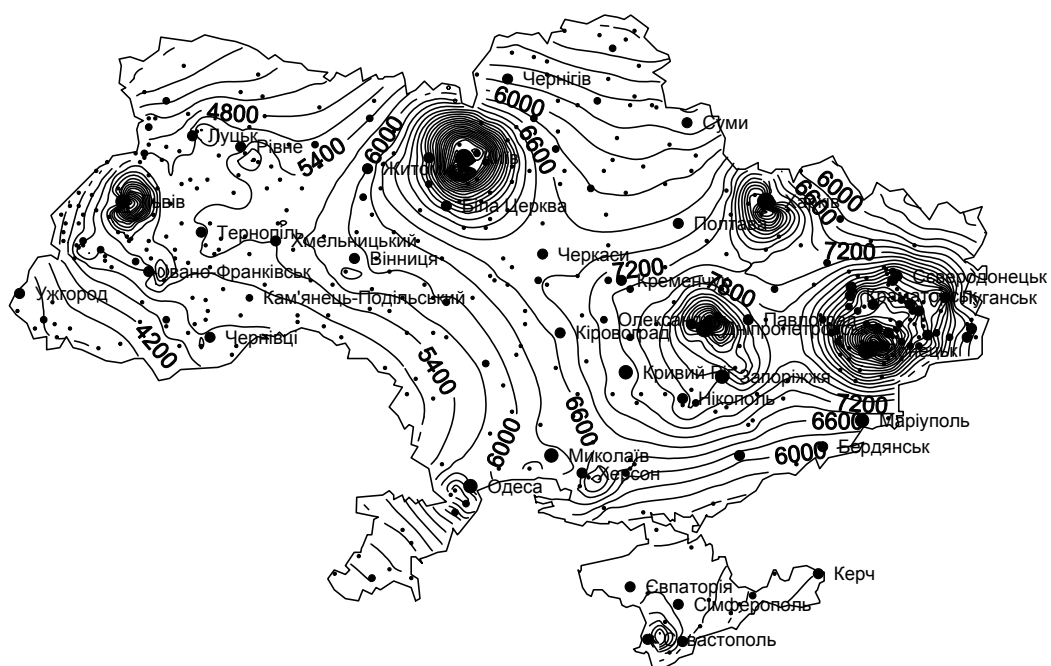

Рис. 1. Поле потенціалу міського розселення населення України

Розроблено автором на основі матеріалів КВЕД та [1;4;7].

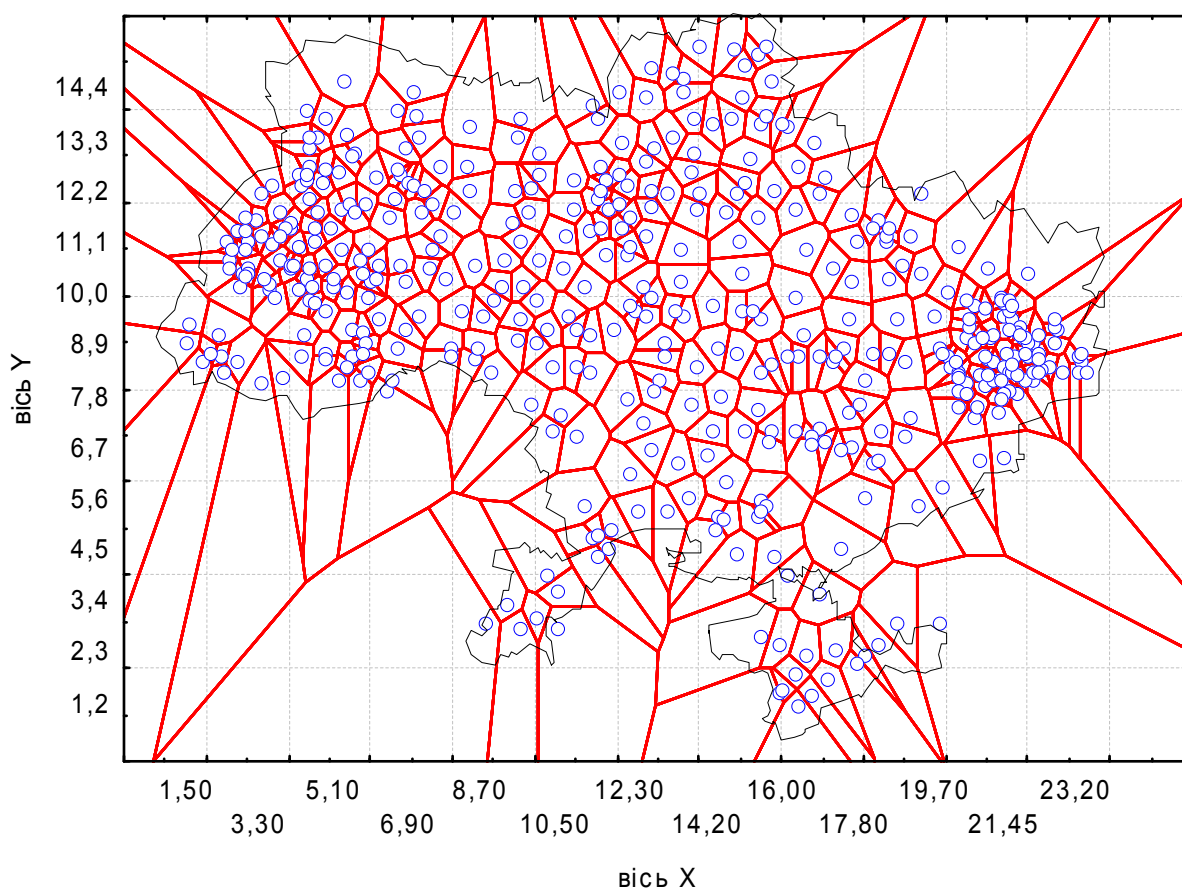

Рис. 2. Модель розподілу міст України за зонами їх впливу методом Вороного

Розроблено автором на основі матеріалів КВЕД та [1;4;7]

Цей метод дозволяє визначити зони впливу окремих поселень певної території на основі їх взаємного розміщення без урахування чисельності населення та інших показників розвитку кожного окремого населеного пункту. В нашому дослідженні, за методом Вороного, виділено ті регіони України, в яких значне скупчення міських поселень призводить до подрібнення та зменшення зони впливу кожного з них зокрема. Одночасно ці регіони виступають територіями найбільшого агломераційного потенціалу міського розселення з огляду на процеси концентрації міст, розвиток центральної системи зв'язків, а також, в окремих випадках, поширення зони урбанізації та зростання щільності міського розселення [2;6]. Такими регіонами, перш за все, виступають Донецька та Львівська області, а також західна частина Луганщини (без самого міста Луганська). В цих регіонах, на основі кумулятивного ефекту окремих міських поселень формуються агломеровані території, інтенсивність та характер розвитку яких залежать від параметрів, охарактеризованих нами вище.

Значне подрібнення зон впливу міських поселень притаманне навколишнім територіям Київського, Харківського, Одеського центрів, а також Дніпропетровсько-Дніпродзержинського поліцентричного утворення. Через наявність великих багатофункціональних міст у центрі означених систем, їх агломераційний ефект значно підвищується на основі процесів розширення ядер та формування приадаптивних зон агломерування.

Ефект скупчення зон впливу окремих міських населених пунктів простежується також на території Закарпатської, Чернівецької, Рівненської областей (рис. 2). Проте, вони носять явно не агломераційний характер через незначну зону поєднання впливу окремих пунктів, невисокий потенціал розселення, а також через низькі показники урбанізації і щільності міського населення взагалі (табл. 1). На подібні формування вплинули як історичні фактори (Рівненщина) так і специфічні природні умови (Закарпаття).

Висновки і перспективи подальших розвідок.

Таким чином, найбільш сприятлива для виникнення і розвитку агломераційних утворень система міського

розселення населення сформувалась в Київський, Харківський, Донецький, Дніпропетровський областях, а також, з певними обмеженнями, в Одеський та Львівський областях. Одеська та Львівська області, які багато в чому відстають від перелічених вище регіонів за показниками урбанізації та щільності міського розселення, потрапили до цієї групи завдяки унікальним властивостям скупченості міських поселень та доволі високому розселенському потенціалу обласних центрів. Їх агломераційний ефект наразі заснований не стільки на перевагах урбанізації та міської концентрації, скільки на потужних комунікаціях (про що буде згадано нижче). Луганський, Запорізький, Криворізький та ряд інших центрів, що розвиваються на територіях високої урбанізації та щільності міських поселень, як видно з моделей поля потенціалу та розподілу зон впливу міст України методом Вороного, не мають власної зони агломерування та залишаються з межами потужних агломераційних процесів територіально наближених до них агломераційних утворень.

Список використаних джерел

1. Івченко А. Міста України. Довідник. / А. Івченко. – К.: НВП Картографія, 1999. – 136 с.
2. Ішук С. І. Київська господарська агломерація: досвід регіонального менеджменту: Монографія. / С. І. Ішук, О. В. Гладкий. – К.: ВГЛ "Обрій", 2005. – 240 с.
3. Мезенцев К. В. Суспільно-географічне прогнозування регіонального розвитку: Монографія. / Мезенцев К. В. – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2005. – 253 с.
4. Міста України: Інформаційно-статистичний довідник. – К.: "АВК-Росток" / ФО СВ Якубець А. В., 2007. – 128 с.
5. Салій І. М. Урбанізація в Україні: соціальний та управлінський аспекти. / Салій І. М. – К.: Наукова думка, 2005. – 302 с.
6. Слукан Н. А. Градоцентрическая модель мирового хозяйства. / Слукан Н. А. – М.: Пресс-Соло, 2005. – 168 с.
7. Статистичні регіональні щорічники України (м. Київ, м. Севастополь, АР Крим та області України) за 2011 р. [Електронний ресурс]. / Держ. ком. статистики України; ред. О. І. Шестаков. – К.: ДП "Інформаційно-аналітичне агентство", 2012. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM): некольор. ; 12 см. – (Статистичні регіональні щорічники України (м. Київ, м. Севастополь, АР Крим та області України) за 2011 р.). – Систем. вимоги: Pentium-266 ; 32 Mb RAM ; CD-ROM Windows 98/2000/NT/XP ; MS Word-97-2000-XP. – Назва з контейнера.
8. Шевченко В. О. Центризм та центричність в географії. / В. О. Шевченко – К.: Ніка-Центр, 2006. – 160 с.

Надійшла до редколегії 18.01.13

О. Гладкий, д-р геогр. наук
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

СИСТЕМА ГОРОДСКОГО РАССЕЛЕНИЯ УКРАИНЫ КАК ФАКТОР ФОРМИРОВАНИЯ ПРОМЫШЛЕННЫХ АГЛОМЕРАЦИЙ

Раскрываются особенности формирования системы расселения городского населения Украины. Освещены особенности ее плотности, урбанизации, скученности и показатели гравитационного поля потенциала в разрезе отдельных областей. Раскрыты особенности размещения городов Украины по методу ближайшего соседства. Определены зоны влияния отдельных городов Украины на окружающие территории по методу Вороного. Построено псевдоизолинии поля расселенческого потенциала городов Украины. Проанализировано влияние системы расселения на формирование промышленных центров, узлов и агломераций Украины.

Ключевые слова: городское расселение, урбанизация, промышленные агломерации, метод Вороного

A. Gladkey, Doctor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

THE URBAN SETTLEMENT SYSTEM IN UKRAINE AS A FACTOR OF INDUSTRIAL AGGLOMERATIONS DEVELOPMENT

The features of urban population settlement development in Ukraine are explored. The specific features of its density, urbanization, crowding as well as indices of gravitational field potential in different districts of Ukraine are disclosed. The features of cities dislocation in Ukraine investigated by the method of the nearest neighborhood are highlighted. The different zones of Ukrainian cities influence on the surrounding area by the method of Voronoi are defined. The isolines of settlement potential field for every city in Ukraine are created. The influence of settlement on the industrial centers, hubs and agglomerations development of Ukraine is explored.

Keywords: urban settlement, urbanization, industrial agglomeration, method Voronoi

УДК 911.3

С. Запотоцький, д-р геогр. наук,
В. Запотоцька, студ., А. Екезлі, студ.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ РИНКУ ЖИТЛА В УКРАЇНІ

В роботі розглядаються теоретико-методичні та прикладні засади формування ринку житла. Визначено підходи до формування і класифікації ринку житла та його роль і місце в господарському комплексі регіону. Проведено аналіз чинників, що формують попит та пропозицію на ринку житла. Серед чинників попиту виділено та проаналізовано показники житлового забезпечення, рівня доходів населення, умовами іпотечного кредитування. Чинники пропозиції представлені через оцінку показників введення в експлуатацію житла, інвестицій в житлове будівництво та видачу дозволів на житло. Проведено аналіз цінової ситуації на ринку житла регіонів України.

Ключові слова: ринок житла, нерухомість, попит, пропозиція, ціна.

Вступ. Ринок нерухомості загалом, та ринок житлової нерухомості зокрема є важливою частиною господарства будь-якого регіону, що обумовлюється перш за все соціальною значимістю житлової нерухомості та її незмінними характеристиками, як інвестиційного компонента території. Ринок житлової нерухомості тісно взаємопов'язаний як з іншими складниками сфери нерухомості (ринок землі, ринок комерційної нерухомості), так і з іншими структурними компонентами регіональної системи загалом (господарство, ринок праці, фінансовий ринок тощо). Внаслідок чого, процеси, що відбуваються в ньому, безпосередньо визначаються соціально-економічною ситуацією певної території.

Постановка завдання. Не дивлячись на значну увагу до проблем ринку нерухомості та інвестиційного забезпечення регіонального розвитку, в науковій літературі не достатньо глибоко опрацьовані засади формування та функціонування регіональних ринків нерухомості. Досить мало уваги приділяється саме аналізу регіональних чинників формування ринку житла, впливу території на його становлення та розвиток. Найбільш актуальними в даному аспекті є теоретичні та прикладні питання житлового забезпечення населення територій, питання залучення інвестиційних ресурсів, функціонування будівельного комплексу тощо. Звідси, актуальність та недостатність наукової розробки вищенаведених питань вимагають систематизації та поглиблення теоретико-методологічних та прикладних аспектів формування регіональних ринків житлової нерухомості, що й обумовило тему даного дослідження.

Аналіз попередніх досліджень. Питання вивчення ринків нерухомості, механізми їх функціонування, підходи до оцінювання, фінансово-інвестиційне забезпечення діяльності, проблеми управління були розроблені в працях економістів та економіко-географів: А.Асаула, В.Вороніна, І.Геллера, В.Галасюка, О.Гриценко, А.Гусельнікова, О.Драпіковського, О.Євтуха, Н.Жиленко, І.Іванової, О.Каплія, С.Кручка, В.Ларцева, М.Лебеда, О.Любоня, Ю.Манцевича, Я.Маркуса, О.Мірошніченка, О.Мендрула, В.Онищенко, Г.Онищука, В.Павлова, Ю.Палехи, С.Скринько, В.Шалаєва та інших. Серед зарубіжних науковців вказані проблеми досліджували І.Балабанов, Л.Белих, С.Максимов, Н.Ордуей, І.Рахман, Дж.Фрідман, Г.Харрісон та інші. Проте подальші дослідження припускають необхідність поглиблення пізнання сутності нерухомості та її концептуальну ідентифікацію через призму суспільно-географічних позицій. Значних напрацювань в даному напрямі досягли О. Драпіковський та І.Іванова.

Виклад основного матеріалу. Аналіз нерухомості відповідно до позицій Н.Жиленко, В.Ларцева, М.Лебеда, А.Мендрула, С.Скринько дає можливість розглядати нерухомість як соціально-економічне явище на основі географічної, економічної, соціальної та юридичної концепцій [32, с. 89-91].

На думку авторів **географічна** концепція відображає фізичні (технічні) характеристики нерухомості – місцезнаходження, конструкцію і матеріал будівель, розміри, клімат, родючість ґрунтів, поліпшення, навіколишнє середовище та інші параметри. Всі об'єкти нерухомості піддаються впливу фізичних, біологічних, технологічних та інших чинників. У результаті поступово змінюються їх споживчі якості і функціональна придатність, стан яких враховується при здійсненні угод, володінні і користуванні майном. **Економічна** концепція розглядає нерухомість як об'єкт інвестування та засіб одержання доходів, при цьому, основні економічні елементи нерухомості: вартість і ціна, виникають з її властивості задовольняти різноманітні потреби. Відповідно до **соціальної** концепції нерухомість визначається як основа життєдіяльності людства, яка полягає в задоволенні фізіологічних, психологічних, інтелектуальних та інших потреб людей. **Юридична** концепція розглядає нерухомість як сукупність публічних і приватних прав, що встановлюються державою з урахуванням вітчизняних особливостей та міжнародних норм.

В науковій літературі житлова нерухомість розуміється як сукупність усіх житлових приміщень, незалежно від форми власності, включаючи житлові будинки, гуртожитки, квартири, інші житлові приміщення в будівлях які придатні до проживання. Єдиний класифікатор житлових будинків, затверджений наказом Держбуду № 215, поділяє весь житловий фонд на 6 класів залежно від якості житла та наявного інженерного обладнання. Згідно позиції Української будівельної асоціації класифікація житла включає п'ять основних класів: соціальне, економ, бізнес, преміум і делюкс [3].

Врахування світової практики дає можливість виокремити типи житлової нерухомості залежно від тривалості і характеру використання житла, де розрізняють:

- первинне житло – місце постійного проживання;
- вторинне житло, наприклад, заміські будинки, що використовуються протягом обмеженого часу (досить часто використання має сезонний характер);
- третинне житло – призначене для короткострокового проживання (готелі, мотелі) [2].

Відповідно до платоспроможності цільових груп споживачів розрізняють:

- житло високого ступеня комфортності (еліт клас). Вимоги до такого житла змінюються з часом і мають суттєві відмінності у різних країнах, але базовими критеріями є місце розташування, проект, рівень розвитку інфраструктури.
- житло підвищеної комфортності (бізнес клас);
- типово житло (економ клас);
- житло низьких споживчих якостей.

Сьогодні ринок житлової нерухомості знаходиться під впливом складних структурних соціально-економічних процесів, що визначаються як потребами в житловій нерухомості, так і можливостями будівництва та придбання житла.

Попит на ринку житла визначається здебільшого показниками демографічної ситуації, системою розселення, житловим забезпеченням населення, рівнем доходів населення та умовами іпотечного кредитування.

На 1 січня 2013 року житловий фонд країни становив 1094,2 млн.м² загальної площі, з якого 64,0% (700,7 млн.м²) – житловий фонд міських поселень. Частка приватного житлового фонду у загальному його обсязі становила 93,7%, комунального – 4,9%, державного – 1,4%. Майже весь житловий фонд (98,2%) розміщувався в житлових будинках квартирного типу. Площа гуртожитків та житлових приміщень у нежилых будівлях в загальному житловому фонді складала 1,8% (19,9 млн.м²).

Загальна кількість квартир в Україні становить близько 19,4 млн. од. За кількістю кімнат квартири розподілились таким чином: 19,3% – однокімнатні, 37,0% – двокімнатні, 32,8% – трікімнатні, 10,9% квартир мали чотири і більше кімнат. На 1 січня 2013 року житловий фонд налічував 10179,9 тис. будинків, з них 9,6 тис. – гуртожитки.

Якщо співставити показник забезпеченості українців житлом в квадратних метрах загальної площі на одного мешканця, з аналогічними показниками в країнах Європейського союзу, то помітно суттєве відставання України за цим критерієм від більшості країн Європи. За даними Державної служби статистики України в 2012 році на кожного жителя країни в середньому припадало 23,5 кв м загальної площі. Порівняно цей показник в Норвегії становить 74 м. кв. на 1 особу, Данії – 52,4, Швеції, Німеччині, Нідерландах близько 41-45 м. кв. на 1 особу, Франції – 37,5, Чехії, Угорщині 28,7 та 28 м. кв. відповідно.

Звичайно ж потреба в житлі досить висока, і хоча демографічна ситуація має низхідні тенденції та за даними Державної служби статистики кількість сімей й однаків, які перебували на квартирному обліку постійно скорочується. Так за період 2005-2012 рр. їх чисельність скоротилася на 300 тис., проте навіть офіційна статистика нараховувала на кінець року більше 1 млн. сімей, які потребували поліпшення житлових умов. В той же час кількість сімей та однаків, які одержали житло протягом року скоротилася за досліджуваний період з 20 до 7 тис. на рік.

За оцінками рівня та якості життя населення Україна займає останні місця серед країн Центральної та Східної Європи. Основною причиною низького рівня життя населення в Україні є: низька оплата праці робітників, значні диспропорції у заробітній платі, важкі умови праці, відсутність оплачуваної роботи для частини працездатного населення, неефективна соціальна політика. Загальний рейтинг індексу людського розвитку (ІЛР) України за 2012 р. поставив країну на 78 позицію зі 187 (поруч із Македонією), про що йдеться в новій "Доповіді про людський розвиток 2013". За оцінками видання "International Living" Україна займає 70-ті місце в глоба-

льному рейтингу якості життя. Поруч – Намібія, Ботсвана, Туніс, Марокко, Тринідад і Тобаго. За роки незалежності України валовий національний дохід зменшився приблизно на 22%, а очікувана тривалість життя – на рік. Середня номінальна заробітна плата штатного працівника в Україні в 2012 р. становила 3026 грн. (378 дол.), що номінально демонструє зростання відносно попередніх років: на 15% вище рівня попереднього року, та у 2,7 раза вище рівня мінімальної заробітної плати (1134 грн.). Проте рівень заробітної платні в країні залишається надзвичайно низьким, про що свідчить рівень заробітної плати деяких Європейських країн. Для порівняння: в Польщі – 1360 дол., у Чехії – 1450 дол., у Франції – 2500 євро, в Німеччині – 2800 євро, в Нідерландах – 3007 євро, у Великій Британії – 3118 євро.

При цьому в Україні значною залишається регіональна диференціація населення за доходами. Вагомим є регіональний потенціал м.Києва, Дніпропетровської, Донецької, Одеської та Харківської областей. На них припадає майже 80% ПІІ, 60% обсягів продукції малих підприємств, понад половину ВВП держави та роздрібного товарообороту, більше 40% інвестицій в основний капітал та стільки ж експорту продукції.

Іпотечне кредитування. Аналізуючи середньоринковий рівень ефективних ставок по іпотеці (в даному випадку це "Індекс Кредит Маркет Іпотечний", який розраховується як середня по ринку ефективна ставка за методикою НБУ, для кредиту на 10 років з 30% власним внеском на купівлю житла на вторинному ринку), можна стверджувати, що на початку 2012 р. показник ефективних ставок перетнув межу 25%, проте згодом середньорічна ефективна ставка поступово знизилась до 24%. У порівнянні з іншими країнами світу, Україна одна з країн, у якій найвища вартість іпотечних кредитів відносно доходів домогосподарств. Практична недоступність кредитів викликана як високими ставками за кредитами, так і високими цінами квартир.

Пропозиція на ринку житла формується через обсяги введення в експлуатацію житла та інвестиції в житлове будівництво. В останньому десятилітті обсяги вводу в експлуатацію складають близько 8-10 млн. м² житла на рік. Кризовим був 2009 рік, за який введено лише 6,4 млн. м² житла. У 2012 році в Україні введено в експлуатацію 10750 тис. кв. м загальної площі житла, що на 14,2% більше порівняно з 2011 роком. Загальна кількість збудованих квартир становить 91 тис. одиниць, проте ці показники складаються з двох частин: кількості реально збудованих і введених в експлуатацію у відповідний період житлових приміщень, і збудованого протягом попередніх періодів (переважно у 1999 – 2007 рр.) житла, офіційне "узаконення" (або введення в експлуатацію) яких припадає на 2010-2012 роки.

Таблиця 1. Динаміка житлового будівництва

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Введення в експлуатацію будинків, (всього), одиниць	30434	30653	35903	34742	12748	33526	24573	35677
на одну сім'ю	29717	29913	35142	33947	12071	32991	23816	35008
в багатоквартирних будинках	713	737	759	785	673	520	746	662
Введення в експлуатацію житла (всього), тис. м²	7816	8628	10244	10496	6400	9339	9410	10750
на одну сім'ю, тис. м ²	4369,0	4652,0	5677,0	5831,0	2287,0	6190,0	5096,0	7021,0
в багатоквартирних будинках, тис. м ²	3446,9	3976,0	4566,5	4664,8	4112,8	3149,7	4314,8	3332,8
Введення в експлуатацію будинків, всього, тис. м²	7816	8628	10244	10496	6400	9339	9410	10750
у т.ч. відповідно до Порядку ¹ та Тимчасового порядку ² , тис. м ^{2*}						4360	2267	3887
у т.ч. без урахування Порядку ¹ та Тимчасового порядку ² , тис. м ^{2*}	7816	8628	10244	10496	6400	4979	7143	6863

Закінчення табл. 1

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Кількість збудованих квартир, тис. одиниць	76	82	95	94	66	77	83	91
Введення в експлуатацію житла за рахунок коштів держ. бюджету (кв.м.заг.площі), тис. м ²	280,5	242,0	159,6	172,3	107,6	32,3	72,0	62,3
Частка введенного житла за рахунок коштів Держ. бюджету	3,59	2,80	1,56	1,64	1,68	0,35	0,77	0,58
Будинки житлові (ввод), млн. грн	9927,3	15408,7	23768,3	31472,4	25043,8	32420,2	38686,3	43214,8
будинки одноквартирні, млн. грн	3115,7	5189,8	8832,5	12235,5	6274,4	17787,4	16753,3	24899,3
будинки з двома та більше квартирами, млн. грн	6781,1	10155,3	14930,2	19084,6	18636,8	14471,1	21751,9	18186,7
гуртожитки, млн. грн	30,5	63,6	5,6	152,3	132,6	161,7	181,1	128,8
Будинки житлові, введені за рахунок Державного бюджету, млн. грн	508,4	563,9	446,2	611,5	372,7	124,1	293,2	353,5

*Починаючи з 2010 р. з урахуванням обсягів житла, прийнятого в експлуатацію відповідно до Порядку 1 (наказ Мінрегіону від 24.06.2011 № 91) та Тимчасового порядку 2 (постанова КМУ від 09.09.2009 № 1035).

Джерело: Державна служба статистики України

Кількість та площа реально збудованих та введених в експлуатацію будівель (без урахування Порядку 1 та Тимчасового порядку 2*) становить відповідно 20532 та 6863 тис. м². Порівняно з 2011 р за даними показниками спостерігаємо певне зростання кількості (на 84%) та зменшення площі (на 4%). Порівняно з 2008 роком площа збудованих квартир скоротилася на третину. Переважну частку житла 65,3 % загального обсягу, або 7021 тис. кв. м) введено в експлуатацію в одноквартирних будинках. У будинках із двома та більше квартирами збудовано відповідно 31 % (3332,8 тис. кв. м), у гуртожитках – 3,7 %. (табл. 1).

Більше половини від загального обсягу житла, введеного в 2012 р. в експлуатацію, побудована в шести регіонах – Києві, Київській, Одеській, АР Крим, Львівській та Івано-Франківській областях. До регіонів, де введення обсягів житла склало менше 2% належать Сумська, Запорізька, Чернігівська, Луганська, Полтавська, Херсонська, Житомирська, Черкаська, Кіровоградська та Миколаївська області. Така ситуація чітко корелюється з показниками соціально-економічного розвитку територій та рівнем її інвестиційної привабливості.

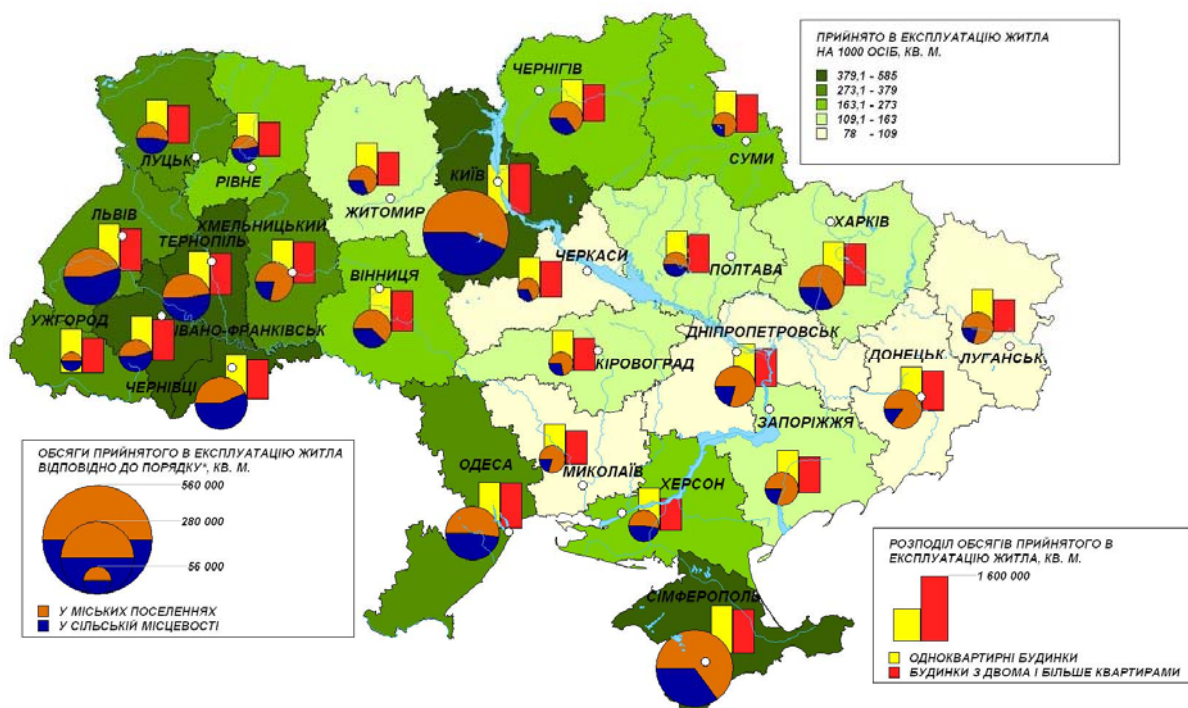

Рис. 1. Введення в експлуатацію житла 2012 р.

Динаміка капітальних інвестицій у житлове будівництво має тенденції до зростання, проте їх частка до загального обсягу інвестицій в основний капітал залишається досить низькою, в межах 14 -18% (табл. 2.)

Динаміка кількості виданих дозволів та житлове будівництво в останньому періоді має позитивні тенденції, що подає певні надії на зростання обсягів житла в коротко та середньостроковій перспективі. Загалом у

2012 р. видано 31197 дозволів на будівництво нового житла. Даний показник перевищує показники попереднього року на 65%. З них на будівництво багатоквартирних будинків отримано 521 дозвіл (1,8%), на будівництво індивідуальних житлових будинків – 30676 (98,2%). Загальна площа житлової забудови згідно дозволів складає 3811,3 тис. м. кв.

Таблиця 2. Динаміка капітальних інвестицій кількості виданих дозволів на будівництво житла

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Інвестиції в основний капітал у житлові будівлі (млрд. грн.)	18,6	30,3	35,5	18,1	28,0	28,4	36,3
у % до загального обсягу інвестицій в основний капітал	14,8	16,1	15,2	11,9	18,6	13,6	13,8
Кількість житлових будівель, на будівництво яких отримано дозвіл: (Всього), одиниць	18967	24808	15674	14861	6903	18942	31197
житлові багатоквартирні	728	835	636	318	431	395	521
індивідуальні житлові будинки	18239	23973	15038	14543	6472	18547	30676
Загальна площа житлових будівель, на будівництво яких отримано дозвіл, тис. м²	8630,7	8243,9	8722,2	2423,6	4295,8	5226,6	3811,3

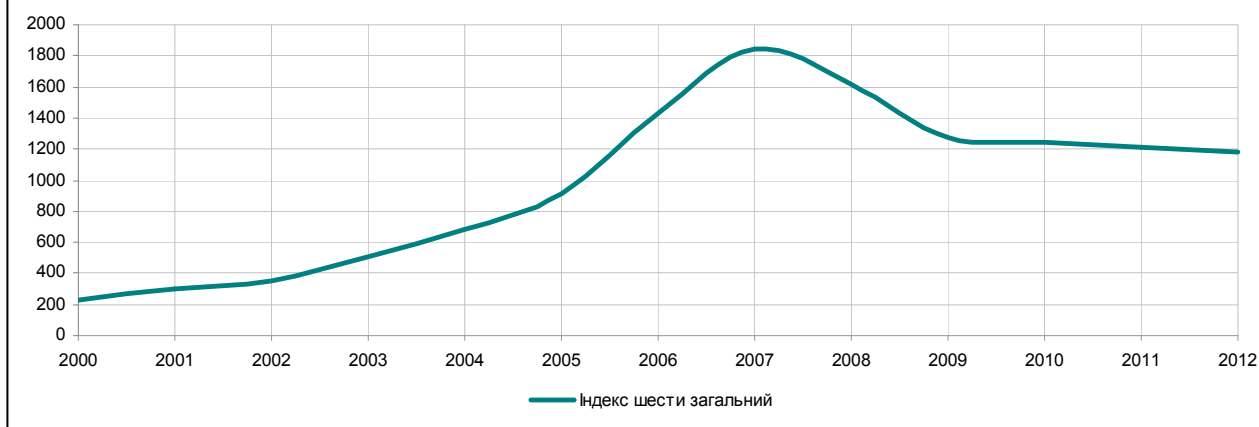
Джерело: Державна служба статистики України

Ціни на житло. Ринок вторинного житла. Середня вартість житла в Україні за всіма обласними центрами на кінець 2012 року склала 839 дол./м кв. Порівняно на кінець 2008 року цей показник становив 1246 дол./м кв. За індексом шести (Київ, Одеса, Львів, Донецьк, Дніпропетровськ, Харків) середня вартість житла склала 1117 дол./м кв., та зменшилась порівняно з 2008 роком на третину.

За період 2008 – 2012 р. в середньому вартість житла знизилась на третину. При цьому найвищі темпи

падіння закономірно демонструють міста з високими цінами – Дніпропетровськ на 46,4%, Львів на 44,1%, Київ та Харків на 28%, Донецьк та Одеса на 25 та 20% відповідно. Серед обласних центрів найвищі темпи падіння мають Чернігів та Херсон (більше 40%), Чернівці, Полтава, Ужгород, Суми, Івано-Франківськ, Запоріжжя, Миколаїв та Луцьк мають падіння цін на рівні 40-30%. Найменшого падіння зазнали міста з невисокими середніми цінами на житло – Черкаси, Хмельницький, Вінниця, Кіровоград та Тернопіль – менше 20%.

Динаміка середніх цін на ринку житлової нерухомості найбільших міст України (Дніпропетровськ, Донецьк, Київ, Львів, Одеса, Харків), дол./м кв.

Середні ціни на житлову нерухомість серед обласних центрів України мають значну диференціацію. Найвища вартість житла на кінець 2012 року становить 1889 дол./м кв. в столиці. Високими ціни на житлову нерухомість збереглися в Одесі (1180 дол./м кв.), Львові (1070 дол./м кв.), Севастополі (101052 дол./м кв.). Відносно високими є ціни на житлову нерухомість в Донецьку (977 дол./м кв.) та Сімферополі (925 дол./м кв.). Ціни в межах від 800 до 900 дол./м кв. житлової нерухомості знаходяться в Луцьку, Житомирі, Тернополі, Вінниці, Полтаві, Дніпропетровську, Хмельницькому. В містах Чернівці Харків, Черкаси, Запоріжжя, Ужгород, Луганськ ціни знаходяться в межах від 700 до 800 дол./м кв. Менше 700 дол./м кв. житло коштує в містах Івано-Франківськ, Миколаїв, Херсон, Суми, Кіровоград.

Первинний ринок житла до кінця 2012 року мав загальну тенденцію до падіння, проте вже в першій половині 2013 року чітко спостерігається тенденція до певного зростання. Так, на ринку первинного житла бізнес класу пропозицій небагато, ціна зростає повільно, приблизно на 0,5%. У сегменті економ класу пропозицій більше, і ціна квадратного метра знизилася на 0,7%. На разі в столиці налічується 170 будівельних об'єктів первинного житла, але активність забудовників залежить від купівельного попиту. Найактивніше будівництво багатоквартирних будинків поки спостерігається у Києві,

Криму та Львівській області. Щоб стимулювати попит багато забудовників стали практикувати продаж первинного житла з наданням розстрочки, іноді розмір якої доходить до 60%. 2012 був відзначений також зростанням середньої вартості одиниці площі на столичному ринку первинного житла класу еліт. Якщо у другому кварталі середня ціна одиниці площі на житло цього класу дорівнювала 6 877 доларів, то в третьому кварталі вона зросла приблизно на 2,7% і склала близько 7060 доларів. У той же час середня вартість квадрата житла класу еліт впала на 10,2% з початку року.

Висновок: Таким чином, проблема житлового забезпечення населення та розвитку ринку житла й на далі залишається однією із найгостріших в Україні та її регіонах, а її вирішенню заважають цілий ряд перешкод: надто висока вартість кредитних ресурсів; значна ризикованість інвестування у нерухомість; суттєве скорочення обсягів державного фінансування житлового будівництва, орієнтація забудовників на заможні прошарки населення; завищена вартість житлової нерухомості.

Список використаних джерел

- Білик Р. Р. Ринок нерухомості : навч.-метод. посіб. / Р. Р. Білик, Р. С. Білик ; Чернів. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича. – Чернівці : Рута, 2011. – 99 с
- Економіка нерухомості: навчальний посібник / [А.М.Асаул, В.І.Павлов, І.І.Пилипенко та ін.]. – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2004. – 350 с.

3. Кузьмін В. В. Ринок нерухомості : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / В. В. Кузьмін, О. В. Лепьохіна. – Херсон : [Вишемирський В. С.], 2009. – 292 с.

4. Тенденції ринку нерухомості України: реалії та прогнози 2007-2013: Монографія. / Шалаєв В.М., Іванова І.Б., Драпівський О.І., Смо-

льнікова С.М., Гусельніков А.С., Іліч А.В., Запотоцький С.П., (за заг. ред. О.І. Драпівського, І.Б. Іванової.) – К.: "Арт Економі", 2012. – 240 с.

Надійшла до редколегії 07.09.13

С. Запотоцький, д-р геогр. наук
В. Запотоцка, студ., А. Екезлі, студ.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

ОБЩЕСТВЕННО – ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ ТРАНСФОРМАЦИИ РЫНКА ЖИЛЬЯ В УКРАИНЕ

В работе рассматриваются теоретико – методические и прикладные основы формирования рынка жилья. Определены подходы к формированию и классификации рынка жилья и его роль и место в хозяйственном комплексе региона. Проведен анализ факторов, формирующих спрос и предложение на рынке жилья. Среди факторов спроса выделены и проанализированы показатели жилищного обеспечения, уровня доходов населения, условия ипотечного кредитования. Факторы предложения представлены через оценку показателей ввода жилья, инвестиций в жилищное строительство и выдачу разрешений на жилье. Проведен анализ ценовой ситуации на рынке жилья регионов Украины.

Ключевые слова: рынок жилья, недвижимость, спрос, предложение, цена.

S. Zapotoskiy, Doctor, Senior Lecturer,
V. Zapotoska, stud., A. Ekezi, stud.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

SOCIO – GEOGRAPHIC TRANSFORMATION OF THE HOUSING MARKET IN UKRAINE

The paper considers theoretical – methodological and applied bases of formation of the housing market. Approaches to the formation and classification of the housing market and its role and place in the economic sector of the region. The analysis of the factors shaping the supply and demand in the housing market. Among the demand factors identified and analyzed indicators of housing security, income levels, conditions of mortgage lending. Factors proposals submitted through the assessment of a housing construction, housing investment and the issuance of permits for housing. An analysis of the price situation in the housing market regions of Ukraine.

Keywords: housing market, real estate, supply, demand, price.

УДК 911

О. Трусій, канд. геогр. наук, асист.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

ТЕРИТОРІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ АСПІРАНТСЬКОЇ ПІДГОТОВКИ В УКРАЇНІ

Розглянуто територіальну організацію аспірантської підготовки в Україні. Охарактеризовано особливості розподілу аспірантів між міністерствами і відомствами. Висвітлені особливості підготовки кадрів у різних науках. Простежена тенденція підготовки кадрів. Проаналізована система підготовки кадрів в розрізі суспільно-географічних районів. Проведено аналіз показників діяльності аспірантури за 2000-2010 рр.

Ключові слова: наука, науковий потенціал, наукові установи, наукові кадри, аспірантура.

Постановка проблеми Україна традиційно вважається державою з вагомим науковим потенціалом, визнаними у світі науковими школами, розвиненою системою підготовки кадрів. Високий рівень розвитку науки забезпечує підвищення якості і продуктивності праці, збільшує дохід держави за рахунок розробки та впровадження нових наукомістких продуктів і технологій, розвиває виробничо-технологічний потенціал усіх інших галузей господарства.

Аналіз останніх досліджень. Ряд аспектів системи підготовки кадрів висвітлено у працях М.Білухи, Б.Данилишина, Г.Доброва, С.Дорогунцова, В.Мунтіяна, О.Топчієва, О.Шаблія, Я.Олійника, А. Степаненка, В.Євтушенка, В.Ільчука, Л. Радзієвської, А.Філіпченка та ін. Однак суспільно-географічний аспект дослідження територіальної організації аспірантської підготовки висвітлений недостатньо.

Мета. Дослідження територіальної організації аспірантської підготовки в Україні та вивчення особливостей системи підготовки.

Виклад основного матеріалу. Основною формою підготовки наукових і науково-педагогічних працівників вищої кваліфікації є аспірантура, яка організовується при вищих навчальних і науково-дослідних закладах.

Після набуття державою незалежності спостерігається розвиток мережі закладів, що здійснюють підготовку наукових кадрів. За останні десять років кількість аспірантур зросла на 27 % (з 418 до 530). Відповідно, зросла і кількість бажаючих отримати науковий ступінь, чисельність аспірантів зросла на 49 % (з 23 до 35 тис.) (табл. 1).

Більшість закладів, що здійснюють підготовку аспірантів, підпорядкована шести міністерствам та академіям

наук: Національній академії наук України – 27%, Міністерству освіти і науки – 24%, Українській академії аграрних наук – 8%, Академії медичних наук – 6%, Міністерству охорони здоров'я – 5%, Міністерству аграрної політики – 4%. Аспірантури досить рівномірно розподіляються за типами закладів, при яких вони створені. Так, при вищих навчальних закладах працює 48 % (253) аспірантур, при науково-дослідних інститутах, відповідно, 52 % (277).

Найбільше число аспірантів навчається у галузі економічних та технічних наук (19%). Звертає на себе увагу зростання підготовки наукових кадрів у галузі державного управління – у 2010 році навчалось 762 аспіранти (у 2009 році – відповідно 629, у 2008 – 578).

Як і раніше, переважна більшість майбутніх наукових кадрів навчається за рахунок державного бюджету, при цьому питома вага аспірантів, які не платять за своє навчання, щороку зменшується. Так, якщо у 2000 році за рахунок державного бюджету навчалось 92% аспірантів, то у 2010 році – 85 %. Прийом до аспірантури, у порівнянні з 2000 роком, збільшився на 37,2 % (з 7,7 до 10,6 тис. осіб).

У 2000-2010 рр. випуск аспірантів зріс майже у 2,0 рази (природничі науки – 1,9; технічні – 1,0; гуманітарні – 3,4; суспільні – 4,2 рази). Помітна тенденція до зростання частки випуску аспірантів суспільних і гуманітарних наук і зменшилась природничих і технічних. У загальній кількості аспірантів переважають жінки (60 %).

Очікуваним підсумком навчання в аспірантурі є захист дисертації. Протягом останніх десяти років спостерігається тенденція до збільшення питомої ваги тих, хто закінчив аспірантуру із захистом кандидатської дисертації – з 16 % у 2000 р. до 24 % – у 2010 р.

Таблиця 1. Показники діяльності аспірантури в Україні

	2000	2005	2010
Україна – всього			
Кількість закладів, що мають аспірантуру на кінець року	418	496	530
Кількість аспірантів на кінець року	23295	29866	34653
Прийом до аспірантури за рік	7744	9711	10626
Випуск з аспірантури за рік	5132	6417	8290
у тому числі з захистом дисертації	842	1171	1954
Науково-дослідні інститути			
Кількість закладів, що мають аспірантуру на кінець року	224	259	277
Кількість аспірантів на кінець року	4205	4969	5246
Прийом до аспірантури за рік	1431	1577	1574
Випуск з аспірантури за рік	1013	1165	1359
у тому числі з захистом дисертації	100	107	152
Вищі навчальні заклади			
Кількість закладів, що мають аспірантуру на кінець року	194	237	253
Кількість аспірантів на кінець року	19090	24897	29407
Прийом до аспірантури за рік	6313	8134	9052
Випуск з аспірантури за рік	4119	5252	6931
у тому числі з захистом дисертації	742	1064	1802

Територіальна організацію наукового потенціалу України відображає територіальне поширення його складових. В Україні є регіональні особливості в розподілі закладів, що мають аспірантуру.

Нами проаналізована територіальна організація аспірантської підготовки в межах 9 суспільно-географічних районів запропонованих М. Пістуню: Столичний, Центральний, Донецький, Придніпровський, Північно-Східний, Причорноморський, Подільський, Північно-Західний та Карпатський.

Столичний суспільно-географічний район займає 14,9% площі, де проживає 14,4% населення України (Київська, Житомирська і Чернігівська області).

В районі здійснюється підготовка аспірантів. Тут зосереджено 240 закладів, що мають аспірантуру, в тому числі 220 в м. Києві. Це становить 45,3 % від загальноукраїнської кількості закладів в т.ч. в м. Києві 41,5%.

В районі навчається 13209 осіб аспірантів, в т.ч. в м. Києві 12027 осіб (34,7% в Україні). Щорічний прийом до аспірантури становить 4152 осіб, в т.ч. в м. Києві 3843 (36,1%).

Центральний суспільно-географічний район у складі Кіровоградської та Черкаської областей займає площу 7,5% території України. В районі проживає 5,3% загальної кількості населення України.

В районі лише 10 закладів мають аспірантуру (3 – в Кіровоградській та 7 – в Черкаській областях), в них навчається 771 аспірантів (2,2% в Україні). Щорічний прийом становить 224 осіб (2,1% в Україні). Більше половини кількості аспірантів становлять жінки.

Донецький суспільно-географічний район займає 8,8 % площі України, на території району проживає 15,4% населення України. Район сформувався у складі Донецької та Луганської областей. 32 заклади мають аспірантуру, з них 26 у Донецькій області, яка за їх кількістю посідає 6 місце серед регіонів України. Навчається 3003 аспіранти (8,6% в Україні). Щорічний прийом в аспірантуру становить 890 особу (8,4% в Україні). Характерною є тенденція до зростання кількості жінок серед аспірантів.

Північно-Західний суспільно-географічний район охоплює Волинську і Рівненську області. Це найменший за площею, займає 6,7% території країни. У ньому проживає 4,5% населення України.

Лише 7 закладів мають аспірантуру (2- у Волинській, відповідно 5 – у Рівненській), в них навчається 699 аспірантів (відповідно 2,0% в Україні). В одному закладі 99,9 аспірантів (в Україні – 65,4). У 2010 р. прийнято до

аспірантури 212 осіб (1,9% в Україні). Серед аспірантів 58,9% – жінки.

Причорноморський суспільно-географічний район є найбільшим за площею районом України (18,8% її території). До його складу входить Одеська Миколаївська та Херсонська області, Автономна Республіка Крим. За кількістю жителів 14,4% населення України район посідає друге місце.

51 установа мають аспірантуру (9,6% в Україні), (найбільше в Одеській – 28). В них навчається 3641 аспіранти (10,5% в Україні). В усіх регіонах району їх кількість зростає. В середньому на 1 заклад припадає 71,4 аспіранти. У 2010 р. прийнято 1130 аспірантів (10,6% в Україні).

Придніпровський суспільно-географічний район. (Запорізька і Дніпропетровська області). Населення 11,5%, площа 9,8% території України.

У 41 закладах району 2641 аспірантів (на 1 заклад припадає 64,4 осіб). В районі навчається 7,6 % аспірантів України, а кількість закладів, що мають аспірантуру – 7,7%. У 2010 р. прийнято 818 аспірантів (7,7% в Україні).

Північно-східний суспільно-географічний район займає 13,9% площі, де проживає 12,1% населення України (Харківська, Полтавська, Сумська області).

У районі є 81 заклад (з них 66 – у Харківській області), де навчається 5210 аспірантів (15,0% в Україні). Середня кількість аспірантів на 1 заклад становить 64,3 осіб. У 2010 р. прийнято 1581 аспірантів (14,9% в Україні). Поступово кількість аспірантів зростає.

До Подільського суспільно-географічного району входять Вінницька, Тернопільська та Хмельницька області. Його площа 10,1% площі території України з населенням 8,9%.

В 15 закладах навчається 1397 аспірантів (4,0% в Україні). Має місце поступове зростання кількості аспірантів. На 1 заклад припадає 93,1 аспірантів. У 2010 р. прийнято 383 аспірантів (3,6% в Україні).

Карпатський суспільно-географічний район займає 9,4% території України В районі проживає 12,7% населення України. (Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська та Чернівецька області).

Підготовку аспірантів здійснює 48 закладів, де навчається 3879 осіб (11,2% в Україні). На 1 заклад припадає 80,8 аспірантів. У 2010 р. прийнято 1179 аспірантів (11,1% в Україні).

Вікова структура аспірантів має суттєві відмінності. Так, переважна більшість (78 %) аспірантів має вік до 30 років (38 % – до 25 років, 40 % – 25-29 років).

Висновок. Розподіл аспірантур за регіонами нерівномірний. Більшість з них зосереджена у м. Києві – відповідно 220, Харківській області – 66, Львівській – 34, Одеській – 28, Дніпропетровській – 28, Донецькій – 26. В інших регіонах їх кількість обчислюється одиницями, хоча немає жодного регіону, де були б відсутні аспірантура. Слід зазначити, що з року в рік продовжує зростати чисельність фахівців вищої кваліфікації, які працюють у різних сферах економіки України.

Список використаних джерел

1. Бесов В.М. Історія науки і техніки з найдавніших часів до кінця ХХ ст.: Посібник для студентів вищих навчальних закладів / Харківський державний політехнічний ун-т. – Х., 2000. – 252 с.
2. Дубина О.М. Територіальна організація підготовки наукових кадрів в Україні // Економічна та соціальна географія. – 2004. – Вип. 55. – С. 225-237.
3. Наукова та інноваційна діяльність в Україні : Стат.36. / І.В.Калачова та ін. Державний комітет статистики України. – К., 2011.
4. Наукові установи України: Довідник / Український інститут науково-технічної і економічної інформації (УкрІНТЕІ). – К., 1998. – 137 с.
5. Науково-технічний потенціал України та сучасні проблеми глобалізації науково-технічної сфери / О.П. Зінченко, В.П.Ільчук, Л.Ф. Радзівська, В.М.Євтушенко. – К.:НДІСЕП, 2004. – 77 с.
6. Філіпенко А.С. Основи наукових досліджень. Конспект лекцій. – К.: Академвидав., 2004. – 2008 с.

Надійшла до редколегії 12.10.13

О.Трусий, канд. геогр. наук, асист.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

ТЕРРИТОРИАЛЬНАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ АСПИРАНТСКОЙ ПОДГОТОВКИ В УКРАИНЕ

Рассмотрены территориальную организацию аспирантской подготовки в Украине. Охарактеризованы особенности распределения аспирантов между министерствами и ведомствами. Освещены особенности подготовки кадров в различных науках. Прослежена тенденция подготовки кадров. Проанализирована система подготовки кадров в разрезе экономико-географических районов. Проведен анализ показателей деятельности аспирантуры за 2000-2010 гг

Ключевые слова: наука, научный потенциал, научные учреждения, научные кадры, аспирантура

O. Trusij, PhD, Assistant Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

TRUSIJ O.M. TERRITORIAL ORGANIZATION OF GRADUATE TRAINING IN UKRAINE

We consider the territorial organization of post-graduate training in Ukraine. The features of the distribution of graduate students between ministries and agencies. Features of training in various sciences. Trend traced training. Training system is analyzed in the context of social and geographic areas. The analysis of the performance of the graduate school for 2000-2010 biennium

Keywords: science, scientific potential, academic institutions, research staff, graduate school.

IV. КАРТОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 528.9

Е. Бондаренко, д-р геогр. наук,
А. Ішук, асп.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

ЗАГАЛЬНОГЕОГРАФІЧНІ КАРТИ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКІ ТЕРИТОРІЇ ПЕРІОДУ 1919–1939 РОКІВ: НАПРЯМИ, ОСОБЛИВОСТІ ТА РЕЗУЛЬТАТИ КАРТОГРАФУВАННЯ

Досліджено, що основними напрямками роботи картографо-геодезичних служб Польщі, Румунії, Чехословаччини та СРСР, діяльність яких у 1919–1939 роках концентрувалась у військових відомствах, були: перевидання існуючих загальногеографічних карт різних видавців та років створення; оновлення змісту карт, існуючих відповідно до стану місцевості та періоду створення; розробка нових картографічних творів загальногеографічного змісту на основі проведення топографічної зйомки. Встановлено прямий зв'язок особливостей та напрямів загальногеографічного картографування західноукраїнських територій у міжвоєнний період. Результати представлені оригіналами загальногеографічних карт певного масштабного ряду, які покривають західноукраїнські території відповідно до напрямів та особливостей картографування. Практичне використання існуючих карт можливе, зокрема, у середовищі комп'ютерної інформаційної системи, створення якої обґрунтоване методологічними принципами, що визначають її функціональні можливості.

Ключові слова: загальногеографічне картографування, перевидання загальногеографічних карт, оновлення змісту карт, топографічна зйомка, масштабний ряд, інформаційна система, функціональні можливості.

Постановка проблеми. У період між Першою та Другою світовими війнами (1919–1939 роки) національні картографо-геодезичні служби переважною більшістю країн знаходилися в розпорядженні армії. Так було, зокрема в Польщі, Румунії та Чехословаччині, куди територіально входили сучасні західноукраїнські землі: Волинська, Івано-Франківська, Закарпатська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька та Чернівецька області. Необхідність створення докладних карт місцевості (загальногеографічних карт) у різних масштабах для забезпечення відповідних територій актуальною картографічною інформацією, визначалась не лише важливими поточними та перспективними народно-господарськими задачами, які ставились у даних країнах у певний момент часу, але й мабуть головною при-

чиною – підготовкою до ведення можливих бойових дій на даній місцевості. Тому дослідження загальногеографічних картографічних творів міжвоєнного періоду з виявлення напрямів, визначення особливостей, встановлення результатів загальногеографічного картографування, які характеризують певний рівень розвитку наукових знань, відображаючи стан і розвиток картографії в даний історичний період, а також окреслення можливостей практичного використання існуючих карт, вважаються безумовно актуальними.

Аналіз останніх досягнень та публікацій. Вивчення окремих питань загальногеографічного картографування західноукраїнських територій у період між Першою та Другою світовими війнами висвітлено в друкованих та електронних роботах певних авторів [1, 2, 6, 7 та ін.].

Існуючі одержані результати у контексті даного дослідження виглядають розпорошеними. Про це свідчить, наприклад, праця [6], в якій автор подає хоча й не повну бібліографію, але таку, що має джерелознавче значення та дозволяє оцінити вклад вітчизняних і зарубіжних вчених у вивчення історії картографування території України. Неповною є також характеристика математичної основи карт, виданих у міжвоєнний період. З її елементів зазначається лише масштаб та частково картографічні проекції. В невеличкому розділі роботи [7], присвяченому топографічному картографуванню західноукраїнських земель у досліджуваний період, проведена класифікація виданих карт за масштабами. Окремі питання щодо характеристики загальногеографічних карт висвітлено в різних електронних джерелах [1, 2], які необхідно систематизувати для виявлення особливостей картографічних творів та результатів картографування.

Вказані публікації, маючи важливе наукове та практичне значення для розвитку української картографії, на жаль не дозволяють комплексно та ґрунтовно вивчити питання загальногеографічного картографування досліджуваного періоду на західноукраїнські землі.

Метою даної статті є системне дослідження загальногеографічних карт періоду 1919–1939 років на західноукраїнські землі, що проводиться вперше та дозволить визначити напрями, особливості, встановити результати картографування, а також можливості сучасного практичного використання створених карт.

На основі **мети** доцільно виконати наступні **завдання**:

- визначити вихідні передумови загальногеографічного картографування західноукраїнських територій та напрями створення таких карт у Польщі, Румунії, Чехословаччині;
- удосконалити класифікацію загальногеографічних карт міжвоєнного періоду на західноукраїнські землі за масштабами та змістовим навантаженням;
- дослідити картографічні проекції загальногеографічних карт, що видавались у цей період;
- виявити особливості загальногеографічного картографування західноукраїнських територій;
- охарактеризувати результати картографування та визначити можливості практичного використання існуючих загальногеографічних карт.

Виклад основного матеріалу. Накопичений досвід ведення воєнних дій у Першу світову війну та загальний прогрес техніки значно вплинули на діяльність картографо-геодезичних служб різних країн 1919–1939 років.

У Польщі, Румунії та Чехословаччині, країнах, до складу яких входили сучасні західноукраїнські території у цей період вони (служби) логічно були сконцентровані у військових відомствах. З кожним роком ставало очевиднішим, що у випадку нової катастрофи війна охопить увесь світ. Тому необхідна була завчасна підготовка в картографічному відношенні всіх потенційно можливих театрів воєнних дій, яка ускладнювалася через підвищення вимог до топографічних карт і необхідності випускати карти спеціального призначення, зокрема для авіації та автотранспорту.

Авіація була зацікавлена у пристосуванні до її потреб карт масштабів 1:500 000–1:1 000 000. Натомість вона, у свою чергу, а також автотранспорт озброїли картографію літаками для проведення аерофотознімань та автомобілями, що полегшили пересування і здійснення наземних робіт.

Широке використання автотранспорту, що збільшувало швидкість і дальність пересувань, викликало необхідність створення карт більш дрібного масштабу, зокрема 1:200 000, з чітким виділенням і докладною класифікацією автогужових доріг.

Артилерія навпаки потребувала збільшення масштабів топографічних карт, уведення на ці карти сіток прямокутних координат і в заміні багатограних проекцій проекціями, єдиними для всіх аркушів топографічних карт у межах кожної геодезичної зони (переважно рівнокутовою поперечно-циліндричною проекцією Гаусса (Гаусса-Крюгера)).

В цих умовах проведення нових топографічних зйомок, а також виготовлення карт на території передбачуваних супротивників визначалися головним чином стратегічними цілями. Разом з тим військово-топографічні служби приділяли увагу формуванню для польових військ рухливих топографічних підрозділів, здатних проводити знімальні, складальні та видавничі роботи, особливо при здійсненні бойових дій у районах, які не забезпечені заздалегідь топографічними картами. Удосконалення аерофотознімання дозволило йому стати основним методом створення первинних топографічних карт.

Крім задач військового спрямування загальногеографічні карти відповідно до масштабу були призначені для задоволення потреб економік країн, зокрема, з метою вивчення земної поверхні та природних умов держав в цілому та за окремими територіями; для планування і проектування заходів державного і регіонального значення (в тому числі для попередніх розрахунків при плануванні та проектуванні промислового і транспортного будівництва; попереднього вибору маршруту залізниць та автомобільних доріг тощо); як географічна основа при створенні тематичних карт; в якості вихідного картографічного матеріалу для створення карт більш дрібного масштабу.

Визначені вихідні передумови загальногеографічного картографування, а також проведений аналіз літературних, електронних джерел, значної кількості зразків загальногеографічних карт різних масштабів і різних часових зрізів дозволили визначити напрями діяльності зарубіжних картографо-геодезичних служб.

Діяльність польської картографо-геодезичної служби у даному періоді визначається роботами Військово-географічного Інституту (ВІГ, в оригіналі Військового Інституту географічного) в основному зі створенням загальногеографічних карт. Вона проводилася на основі трьох напрямів забезпечення країни картографічною продукцією: перевидання існуючих на той час загальногеографічних карт різних видавців (Росії, Німеччини, Австро-Угорщини, Чехословаччини) та різних років створення; оновлення змісту карт існуючих відповідно до стану місцевості та періоду створення; розробка нових картографічних творів загальногеографічного змісту на основі проведення топографічної зйомки мензульним методом.

Польські загальногеографічні карти на західноукраїнські землі періоду 1919–1939 років відповідно напрямів діяльності ВІГ створювались в різних масштабах: 1:1 000 000, 1:750 000, 1:500 000, 1:300 000, 1:100 000, 1:25 000, 1:10 000 та сформували відповідні групи карт за змістовим навантаженням: оглядові (масштабів 1:1 000 000, 1:750 000, 1:500 000); оперативні (1:300 000); тактичні (1:100 000); детальні (1:25 000). Вказані групи в сучасному розумінні визначаються топографічними (тактичні та детальні у масштабах 1:100 000 та більше) і оглядово-топографічними (оперативні та оглядові 1:200 000 – 1:1 000 000) картами.

Згідно з класифікацією загальногеографічних карт, що існує у військовій топографії, карти масштабів 1:1 000 000–1:500 000 віднесені до дрібномасштабних, 1:200 000–1:100 000 до середньомасштабних, 1:50 000–1:25 000 до великомасштабних. Цю класифікацію можна застосувати і для польських загальногеографічних карт міжвоєнного періоду з деяким уточненням масштабів: для дрібномасштабних від 1:1 000 000 до

1:300 000 включно; середньомасштабних (1:200 000–1:50 000); великомасштабних – 1:25 000–1:10 000.

При виданні топографічних карт ВІГ різних масштабів на основі рекогносцированих старих карт в якості нульових меридіанів використовувалися: Ферро (при перевиданні німецьких та австро-угорських карт); Пулково (при створенні загальногеографічних карт на основі карт Російської імперії); сучасний нульовий меридіан – Гринвіцький (для більш пізніх видань ВІГ, що здійснювалися після 1928 року). Також на картах пізніших видань зазначалися одночасно два нульові меридіани: Ферро та Гринвіцький.

Роботи румунської картографо-геодезичної служби – Військово-географічного інституту (ВГІ) – визначаються створенням загальногеографічних карт на території країни (включаючи території сучасної Західної України, що належали Румунії) у масштабах: 1:1 000 000, 1:500 000, 1:100 000, 1:20 000 і характеризуються двома напрямками діяльності: перевиданням існуючих карт з частковим оновленням окремих елементів змісту та створення карт на основі нової оригінальної топографічної зйомки, що проводилася мензульним методом.

Дрібномасштабні загальногеографічні карти масштабів 1:1 000 000 та 1:500 000 видавалися на основі існуючих австрійських карт 1880–1886 років з оновленням лише географічних назв та деяких шляхів сполучення. Зміст середньомасштабних карт масштабу 1:100 000 (до 1939 року) формувалася на основі австрійських карт масштабу 1:75 000 карт та власних топографо-геодезичних роботах, проведених протягом 1883–1932 років і повністю покривав територію Румунії.

Великомасштабні карти масштабу 1:20 000 випускались з 1888 до 1944 року двома серіями. Зміст аркушів карт першої серії формувалася на основі існуючих австро-угорських карт масштабу 1:25 000 та частково доповнювалася румунськими дослідженнями (топографо-геодезичними роботами), що проводилися включно до 1931 року, покривши приблизно 4/5 території країни. При цьому більшість аркушів були поліхромними (багатоколірними), але старіші за часом видання – це монохромні відбитки. Друга серія карт ВГІ (1934–1939 рр.) – це поліхромні видання, засновані на власних топографо-геодезичних роботах (топографічних зйомках), що забезпечували топографічною інформацією території південно-східної Румунії. Довготи відрховувалися від меридіана Ферро, видання 1930-х років – від Гринвіча.

Загальногеографічне картографування в Чехословаччині базувалося на роботах спеціалістів Військово-географічного Інституту (Прага). Зміст створюваних карт формувалася на основі чехословацьких та німецьких загальногеографічних карт, окремі з яких були розроблені на базі австрійських карт періоду 1860–1898 років, а також більш пізніх топографічних зйомок чехословацьких та німецьких фахівців.

Основними масштабами загальногеографічних карт були: 1:200 000 та 1:75 000 (для території усієї країни), 1:25 000 (для окремих регіонів). Також у 1930-х роках було видано кілька аркушів масштабів 1:50 000 і 1:20 000, заснованих на проведенні триангуляційних робіт та нівелювання.

Поліхромні серії аркушів загальногеографічних карт масштабу 1:200 000 видавалися протягом усього міжвоєнного періоду та забезпечували повне покриття території країни, включаючи західноукраїнські землі. Зміст карт заснований на перевиданні старих австрійських карт з частковим оновленням.

Загальногеографічні карти масштабу 1:75 000 1938 року видання у монохромному виконанні забезпечили повне покриття Чехословаччини. Зміст карт базу-

вався на Австро-Угорських картографічних творах з частковим оновленням змісту стосовно промислових, сільськогосподарських і культурних об'єктів.

У 1927–1931 роках було проведено перевидання загальногеографічних карт масштабу 1:25 000. Ними було покрито всю територію країни, але зміст карт був застарілий, оскільки базувався на топографічній інформації, знятій зі старих карт Австро-Угорської імперії, розроблених ще протягом 1869–1887 років. У зв'язку з цим чехословацькі фахівці провели оновлення змісту карт, яке на жаль стосувалося лише третини аркушів. Промислові, сільськогосподарські та соціально-культурні об'єкти на інших двох третинах аркушів були виправлені лише поверхово.

У 1937–1939 роках було створено також ряд аркушів топографічних карт масштабу 1:25 000. Кольорове видання 1937 року подавало вузьку смугу вздовж чехословацько-німецького кордону (південний захід, північний захід і північно-центральна частина кордону Чехословаччини). У 1939 році було видано монохромні карти, засновані на проведенні нової топографічної зйомки. Це забезпечило покриття близько 15 % території країни.

Топографічні карти масштабу 1:20 000 (перша серія), що вийшли друком у 1927–1931 роках – це чорнобілі видання, які забезпечували окремі невеликі ділянки території Чехословаччини. Вони були засновані частково на проведенні нової топографічної зйомки, що почалася у 1926 році. Друга серія топографічних карт масштабу 1:20 000, які видавалися протягом 1933–1936 років, була вже поліхромною. Створені карти охоплювали невеликі території, розташовані по всій країні.

Довготи на чехословацьких картах відрховувалися від нульових меридіанів: Ферро (на аркушах першого періоду видання) та Гринвіча (на більш пізніх випусках).

Аналізуючи картографічні матеріали, створені картографо-геодезичною службою СРСР, в тому числі і на західноукраїнські землі [2], доцільно вказати на два періоди та декілька напрямів її діяльності. Зокрема, карти Червоної Армії, видані до 1930-х років, створювались у неметричних масштабах старовинних російських карт – верстових, серед яких найбільш розповсюдженими були карти масштабів: 1:42 000 (одновестка, 1 верста в дюймі); 1:84 000 (двовестка); 1:210 000 (п'ятиверстка); 1:420 000 (десятиверстка); 1:1050 000 (двадцятип'ятиверстка). Серед усього різноманіття масштабів верстових карт (видання у досліджуваній період) не вдалося зустріти таких карт у масштабі 1:21 000 (напівверстка), що вказує на ймовірність їх трансформації до масштабу 1:25 000 (з аналогічним змістом або з незначними змінами).

Радянські військові топографи здійснювали перевидання карт верстових масштабів двома способами (без зміни змісту; з частковим оновленням елементів змісту з використанням наявних на той час новітніх картографічних матеріалів), що визначають відповідні напрями їх діяльності:

перевидання існуючих загальногеографічних карт без змін (у верстових та метричних масштабах 1:25 000, 1:50 000, 1:100 000);

оновлення змісту загальногеографічних карт та видання їх у метричних масштабах (наприклад, 1:25 000, 1:50 000, 1:100 000).

На початку 1930-х років картографо-геодезичною службою СРСР випускались загальногеографічні карти у масштабах 1:1 000 000, 1:500 000, 1:300 000, 1:200 000, 1:100 000, 1:50 000, 1:25 000 (утворений масштабний ряд, що майже повністю відповідає сучасним масштабам вітчизняних топографічних карт), зміст яких формувалася відповідно до двох напрямів діяльності: проведення картографування на основі нової (оригінальної) топографіч-

ної зйомки; оновлення загальногеографічних карт за доступними матеріалами. Тут доцільно стверджувати, що саме останній напрям пов'язаний зі створенням загальногеографічних карт на західноукраїнській території.

Напрями загальногеографічного картографування західноукраїнських земель зведені у табл. 1, яку складено на основі власних досліджень [4, 5].

Таблиця 1. Напрями створення загальногеографічних карт 1919–1939 років на західноукраїнській території

№	Напрямок діяльності	Картографо-геодезична служба			
		Польщі	Румунії	Чехо-словацьчини	СРСР
1	Перевидання існуючих карт без зміни змісту.	+		+	+
2	Перевидання існуючих карт з частковим оновленням окремих елементів змісту відповідно до стану місцевості і часу створення.		+	+	+
3	Оновлення змісту карт відповідно до стану місцевості і часу створення.	+		+	+
4	Створення карт на основі проведення нової топографічної зйомки.	+	+	+	+

При цьому перші два напрями картографування (див. табл. 1) характеризуються у залежності від країни часовим зрізом: 1919 – середина 1920-х років; третій напрям картографування – середина 1920-х років – початок 1930-х років; четвертий – друга половина 1920-х років – 1939 р.

Найбільше картографічних творів на західноукраїнські землі (нові території названих країн) було створено у 1930-х роках на основі проведення нової оригінальної топографічної зйомки в основному мензульним методом. При цьому геодезичною основою карт в Польщі, Румунії та Чехословаччині у досліджуваному періоді було використання еталонного еліпсоїда Фрідріха Бесселя 1841 року. Даний еліпсоїд застосовувався також для визначення координат і складання карт в Росії та пізніше і в Радянському Союзі аж до 1946 року, коли

було законодавчо закріплено існуючий сьогодні в Україні та інших країнах референс-еліпсоїд Феодосія Красовського (параметри обчислені у 1940 році) і відповідну систему координат 1942 року.

В якості опорної геодезичної мережі при створенні загальногеографічних карт на основі топографічної зйомки використовувались наявні на території країн пункти триангуляції.

При виборі картографічних проєкцій загальногеографічних карт обов'язково враховуються головні вимоги: спотворення зображення на картах не повинні бути практично відчутними і впливати на точність вимірювань за ними. Зведена інформація по картографічних проєкціях загальногеографічних карт 1919–1939 років створення на західноукраїнській території, складена за даними [2] та на основі власних досліджень, вміщена до табл. 2.

Таблиця 2. Картографічні проєкції загальногеографічних карт 1919–1939 років на західноукраїнській території

№	Картографо-геодезична служба	Масштаби карт	Назва картографічної проєкції			
			За характером спотворень	За виглядом нормальної картографічної сітки, в тому числі умовні	За орієнтуванням допоміжної поверхні	За прізвищем (прізвищами) авторів, іншими ознаками
1	Польщі	1:1 000 000, 1:750 000, 1:500 000,	–	поліконічна	–	видозмінена
2		1:300 000, 1:100 000, 1:25 000, 1:10 000	–	багатогранна	–	–
3	Румунії	1:1 000 000, 1:500 000, 1:100 000	рівнокутова	конічна	нормальна	Й. Ламберта
4		1:20 000	рівнокутова	азимутальна (стереографічна)	поперечна	–
5	Чехо-словацьчини	1:200 000, 1:75 000, 1:25 000	–	–	–	чехословацька військова
6		1:50 000, 1:20 000	рівнокутова	циліндрична	поперечна	К. Гаусса – Й. Крюгера
7	СРСР	1:1 050 000, 1:420 000, 1:210 000, 1:84 000, 1:42 000,	–	багатогранна псевдоциліндрична	–	К. Мюфлінга
8		1:1 000 000, 1:500 000,	–	поліконічна	–	видозмінена
9		1:300 000, 1:200 000, 1:100 000, 1:50 000, 1:25 000	–	багатогранна псевдоциліндрична	–	К. Мюфлінга

Елементи змісту загальногеографічних карт міжвоєнного періоду, що видавались відповідно до напрямів діяльності картографо-геодезичних служб країн-видавців (Польщі, Румунії, Чехословаччини, СРСР) формуються із типових умовних знаків, що складають наступні групи: опорні пункти; рельєф; гідрографічні об'єкти; населені пункти; шляхи сполучення; промислові та сільськогосподарські об'єкти (місцеві предмети, що мають значення орієнтирів); рослинність і ґрунти; кордони та межі. Ці групи умовних знаків в цілому узгоджуються із нині існуючими на вітчизняних картах. Зі зменшенням масштабу карт окремі з приведених елементів (наприклад, рослинність і ґрунти на картах ВІГ масштабу 1:750 000 видання 1926 року та картах дрібніших масш-

табів) не показано, що логічно пов'язано з процесом картографічної генералізації [5].

Головними способами зображення рельєфу, які застосовано на загальногеографічних картах 1919–1939 років, є: горизонталі та висотні відмітки. На середньомасштабних і дрібномасштабних картах також зустрічається спосіб штрихів та комбінований спосіб (відмітка на фоні гіпсометрії). Аналіз зразків карт різних масштабів та напрямів картографування дозволив встановити значення висоти перерізу рельєфу згідно з масштабом карти та характером зображеної території. Відповідна зведена інформація для загальногеографічних карт 1919–1939 років створення на західноукраїнській території, складена за даними [2] та на основі власних досліджень, вміщена до табл. 3.

Таблиця 3. Висота перерізу рельєфу (у метрах, для основних горизонталей) на загальногеографічних картах 1919–1939 років на західноукраїнській території та на сучасних вітчизняних картах

№	Масштаб	Загальногеографічні карти 1919–1939 років				Сучасні карти України
		Польщі	Румунії	Чехословаччини	СРСР	
1	1:1 000 000	50, 100, 200, 300, 500	50, 100, 200, 300, 500		50, 100, 200	50, 100, 200, 400, 600
2	1:750 000					
3	1:500 000	20, 100			50, 100	50, 100
4	1:300 000	20				
5	1:200 000				20, 40	20, 40
6	1:100 000	5, 8.5, 10, 20	10, 100		20, 40	20, 40
7	1:75 000			100		
8	1:50 000	5			10, 20	10, 20
9	1:25 000	4.25, 5, 10		2.5, 5	2.5, 5, 10	2.5, 5, 10
10	1:20 000		1, 2.5, 5, 20	1.25, 2.5, 5, 10		
11	1:10 000	2, 4			2	2.5, 5

Кожен виданий аркуш загальногеографічної карти має завершене оформлення. Складовими частинами аркуша є: картографічне зображення ділянки земної поверхні, зміст якого сформовано за допомогою прийнятої системи умовних позначень; рамка аркуша, елементи якої визначені математичною основою; координатна сітка; зарамкове оформлення, яке складається з елементів допоміжного оснащення, що полегшують користування картою і додаткових даних. Роз'яснення умовних позначень подається у легенді карти, яка міститься на самому аркуші або у спеціальних довідниках.

Особливості загальногеографічного картографування західноукраїнських територій міжвоєнного періоду безпосередньо пов'язані із напрямками діяльності картографо-геодезичних служб країн, куди вони входили: перевиданням існуючих карт без зміни змісту; з частковим оновленням окремих елементів змісту; оновленням змісту відповідно до стану місцевості та часу створення карт, в тому числі і за результатами польових топографо-геодезичних робіт; створення карт на основі нової оригінальної топографічної зйомки.

Встановлення результатів картографування забезпечується принципом гомоморфізму, тобто виходячи з наявного матеріалу. Такий матеріал має високу достовірність, на жаль, лише для польської картографо-геодезичної служби [1]. Враховуючи це, у процесі дослідження було визначено кількісні та якісні характеристики загальногеографічного картографування сучасних західноукраїнських територій станом на різні періоди часу. Так на 1 квітня 1928 року територія сучасних західноукраїнських земель покрита 78 аркушами карт, з яких 10 – аркушами масштабу 1:300 000 та 68 – аркушами масштабу 1:100 000. Станом на 1 квітня 1930 року – додалось 9 аркушів масштабу 1:100 000; на 1 січня 1936 року – створено ще 19 аркушів цього масштабу та 954 аркуші топографічної карти масштабу 1:25 000. На 1 січня 1939 року було створено ще один аркуш масштабу 1:300 000 та 4 аркуші карт масштабу 1:25 000.

Сучасне повноцінне використання загальногеографічних карт на західноукраїнській території міжвоєнного періоду, які зберігаються в різних бібліотеках України, Польщі, Румунії, Чехословаччини, інших країн логічно вимагає розробки шляхів і методів їх систематизації, зокрема, переведення в цифрові формати, збереження додаткової інформації про них у вигляді тексту, гіперпосилань на джерела [3].

З урахуванням реалій сьогодення (досягнення науки, техніки, технологій) можна застосувати два головні шляхи узагальнення даних про картографічні твори. Перший шлях практично реалізований у бібліотеках, архівах і картографічних сховищах – традиційний, згідно з яким дані про картографічні твори занесені в каталоги (паперові або електронні). За запитом користувача необхідна інформація в картографічній формі та/або текстовому описі представляється йому для роботи безпосередньо у бібліотеці, сховищі чи архіві. Другий – комп'ютерний, що передбачає збір, сис-

тематизацію, аналіз, перегляд картографічних зображень на екрані монітора, оперуючи доступними інструментами (наприклад: масштабуванням, переміщенням, отриманням додаткової інформації, посиланням на джерела, переходами по гіперпосиланнях). Виходячи з останнього, сучасним і прогресивним шляхом систематизації загальногеографічних карт періоду 1919–1939 років на західноукраїнській території є комп'ютерний, реалізація якого за допомогою створення інформаційно-аналітичної системи можлива в двох варіантах її фізичного розміщення: на компакт-диску і на сервері в мережі Інтернет. І у тому, і в іншому випадку слід вказати на вимоги, що пред'являються до інформаційної системи. Це: систематизація усієї сукупності даних про карти на базі атрибутивних ознак, що включають якісні і кількісні характеристики; відбір необхідних якісних і/або кількісних характеристик; відображення атрибутивних даних разом з електронним зображенням загальногеографічної карти.

Висунуті вимоги потребують обґрунтування методологічних особливостей дослідження загальногеографічних карт шляхом вибору системи наукових принципів і відповідної технології їх систематизації з постановкою завдання і мети створення інформаційної системи, проектування моделі бази даних для неї, її формування. Це принципи: повноти інформації, однозначності отримання інформації, інтелектуального аналізу даних, достовірності, динамічності.

Принцип повноти інформації характеризується використанням системи критеріїв для отримання повної і необхідної інформації відносно об'єкта дослідження шляхом проведення запитів з бази даних з отриманням цифрової картографічної інформації, її якісних і кількісних характеристик. Принцип однозначності отримання інформації припускає використання системи запитів відносно об'єкта дослідження з отриманням однієї, найбільш адекватної до поставленого питання варіанту відповіді (необхідній інформації). Принцип інтелектуального аналізу даних полягає у реалізації запропонованих функціональних можливостей в інтерфейсі: пошук за обраними ознаками, зміна перегляду, векторизація, проведення вимірів тощо. Принцип достовірності передбачає проведення підтримки бази даних на відповідному рівні по інформаційному насиченню і формату зберігання. Достовірність забезпечується інформаційним моніторингом загальногеографічних карт досліджуваного періоду. Застосування принципу динамічності повинне передбачити механізм зв'язку різної інформації по загальногеографічних картах (що міститься у базі даних інформаційної системи, в спеціалізованих електронних каталогах бібліотек, архівів і т. д.).

Особливості технології дослідження загальногеографічних карт базуються на обґрунтованій методології [3] і вимагають висунення ряду вимог відносно отримання практичних результатів роботи створеної інформаційної системи: створення мобільної інформаційної системи; застосування її закритої архітектури; простота реалізації в програмній оболонці усіх поставлених за-

вданий з урахуванням наявної початкової інформації; інтеграція створеної інформаційної системи з новітніми технологіями роботи з просторовими даними.

Фізична реалізація розробленої інформаційної системи згідно запропонованих варіантів її розміщення (компакт-диск, сервер в Інтернеті), можлива, наприклад, за допомогою самостійної програмної оболонки, написаної на мові програмування Delphi з включенням функціональних характеристик, визначених методологічними особливостями дослідження загальногеографічних карт вказаного періоду. База даних може бути або реляційною, або ієрархічною.

Основними напрямками практичного використання загальногеографічних карт на західноукраїнські землі 1919–1939 років видання є: оцінка вкладу вітчизняних і зарубіжних дослідників у вивчення історії картографування території України; систематизація вихідного матеріалу для проведення нових досліджень; вивчення структури, взаємозв'язків, динаміки та еволюції явищ, показаних на картах, у просторі та часі, одержання різноманітних якісних та кількісних характеристик.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження загальногеографічних карт на західноукраїнській території періоду 1919–1939 років дозволило визначити напрями та особливості картографування, встановити результати та можливості сучасного практичного використання картографічних творів.

Основними напрямками роботи картографо-геодезичних служб Польщі, Румунії, Чехословаччини та СРСР, діяльність яких концентрувалась у військових відомствах, були: перевидання існуючих загальногеографічних карт різних видавців та років створення без зміни змісту та з частковим оновленням його окремих елементів; оновлення змісту карт, існуючих відповідно до стану місцевості та періоду створення; розробка нових картографічних творів загальногеографічного змісту на основі проведення топографічної зйомки. З напрямками картографування безпосередньо пов'язані його особливості, які характеризують видані оригінали загальногеографічних карт.

Інтерпретація результатів загальногеографічного картографування міжвоєнного періоду забезпечується

принципом гомоморфізму, тобто виходячи з наявного та доступного для аналізу матеріалу.

Практичне використання створених загальногеографічних карт можливе у таких напрямках: оцінка вкладу вітчизняних і зарубіжних дослідників у вивчення історії картографування території України; систематизація вихідного матеріалу для проведення нових досліджень; вивчення структури, взаємозв'язків, динаміки та еволюції явищ, показаних на картах, у просторі та часі, одержання різноманітних якісних та кількісних характеристик.

Систематизація загальногеографічних карт, що базується на обґрунтованих методологічних принципах можлива і доцільна у середовищі комп'ютерної інформаційної системи, в інтерфейсі якої реалізовані різні функціональні можливості, спрямовані на використання карт: пошук за обраними ознаками, зміна перегляду, векторизація, проведення вимірів.

Перспективним є моніторинг друкованих та електронних джерел, пошук невідомих зразків загальногеографічних карт міжвоєнного періоду для доповнення результатів дослідження.

Список використаних джерел

1. Архів карт Військового Інституту Географічного 1919–1939 років видання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mapywig.org>.
2. Історія у топографічних картах та топографічні карти в історії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.maps4u.it/gu/maps.php?cat=48>.
3. Ішук А. В. Методологические и технологические особенности систематизации общегеографических карт периода 1919–1939 годов на западноукраинские территории / А. В. Ішук, Э. Л. Бондаренко // Материалы Международной научно-практической конференции "Современная наука: тенденции развития" (Краснодар, 28 декабря 2012 г.). – Краснодар: Априори, 2012. – Выпуск. 3.
4. Ішук А. В. Напрями загальногеографічного картографування західноукраїнських земель Польським ВІГ у 1919–1939 роках [Текст] / А. В. Ішук // Збірник наукових праць Всеукраїнської конференції з міжнародною участю. – 2011. – Випуск 7.
5. Ішук А. В. Особливості змісту польських загальногеографічних карт періоду 1919–1939 років на західноукраїнській землі / А. В. Ішук, Е. Л. Бондаренко // Проблеми безперервної географічної освіти і картографії: зб. наук. праць. – 2012. – Вип. 15.
6. Сосса Р. І. Історія картографування території України. Від найдавніших часів до 1941 р. [Текст] / Сосса Р. І. – К., 2007. 7. Сосса Р. І. Картографування території України [Текст] / Сосса Р. І. – К., 2004.

Надійшла до редколегії 23.01.13

Э. Бондаренко, д-р геогр. наук,
А. Ішук, асп.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

ОБЩЕГЕОГРАФИЧЕСКИЕ КАРТЫ НА ЗАПАДНОУКРАИНСКИЕ ТЕРРИТОРИИ ПЕРИОДА 1919–1939 ГОДОВ: НАПРАВЛЕНИЯ, ОСОБЕННОСТИ И РЕЗУЛЬТАТЫ КАРТОГРАФИРОВАНИЯ

Установлены основные направления работы картографо-геодезических служб Польши, Румынии, Чехословакии и СССР, деятельность которых в 1919–1939 годах концентрировалась в военных ведомствах: переиздание существующих общегеографических карт разных разработчиков и периодов создания; обновление содержания карт в соответствии с состоянием местности и периодом создания; составление новых картографических произведений общегеографического содержания на основе проведения топографической съемки. Выявлено прямую связь между особенностями и направлениями общегеографического картографирования западноукраинских территорий в период между Первой и Второй мировыми войнами. Результаты представлены оригиналами общегеографических карт установленного масштабного ряда, покрывающие западноукраинские территории в соответствии с направлениями и особенностями картографирования. Практическое использование существующих карт возможно, в частности, в среде компьютерной информационной системы, создание которой обосновано методологическими принципами, определяющими её функциональные возможности.

Ключевые слова: общегеографическое картографирование, переиздание общегеографических карт, обновление содержания карт, топографическая съемка, масштабный ряд, информационная система, функциональные возможности.

E. Bondarenko, Doctor,
A. Ischuk, Graduate
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

GENERAL GEOGRAPHICAL MAPS ON THE TERRITORY OF WESTERN UKRAINIAN LANDS DURING THE PERIOD OF 1919-1939: DIRECTIONS, PECULIARITIES AND RESULTS OF MAPPING

It was researched that the main directions of cartographic and geodetic services (offices) of Poland, Romania, Czechoslovakia and the USSR, whose activity in 1919-1939 was concentrated in War departments were: republication of the existing general geographical maps completed by different publishers and issued in different years, content updating of the existing maps according to the condition of an area and the period of its creation, development of the new cartographical works with general geographical content based on surveying. A direct connection between the peculiarities and the directions of the general geographical mapping on the western territories in the interwar period is established. The results are represented by the original general geographical maps of a certain scale range, which covers western territories in accordance with the directions and mapping features. The practical use of the existing maps is possible, particularly in the medium of computer informational system, the creation of which is substantiated by methodological principles that define its functionality.

Keywords: general geographical mapping, republication of general geographical maps, content updating of the existing maps, surveying, scale range, informational system, functionality.

V. РЕГІОНАЛЬНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 911.3

Н. Матвієнко, канд. геогр. наук, доц.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ ТУРЕЧЧИНИ

Досліджено сучасний стан розвитку туризму Туреччини. Виявлені особливості розвитку однієї з головних передумов розвитку туризму – туристичної інфраструктури, зокрема розглянуто сферу розміщення, сферу харчування та транспортне забезпечення туризму. Проаналізовано динаміку туристичних потоків Туреччини. Охарактеризовані тенденції розвитку внутрішнього туризму. Проаналізовано політику уряду щодо просування туристичного продукту на міжнародному ринку. Виявлені перспективи розвитку туризму Туреччини.

Ключові слова: туристична інфраструктура, ринок туризму, Туреччина, готель, туристичний продукт.

Актуальність дослідження. Туреччина – південний морський сусід України. Вона відіграє важливу геополітичну роль, зокрема є членом ООН, НАТО та асоційованим членом ЄС. Це індустріально-аграрна країна, яка входить до числа перших 20 країн світу за виробництвом ВВП (у 2012 р. – 794,5 млрд. дол.). Нещодавно Британське агентство Fitch Ratings оцінило економічну ситуацію країни, як стабільну та підвищило довгостроковий рейтинг кредитоспроможності Туреччини. Це дозволило перенести країну з "спекулятивної" до "інвестиційної" категорії. Серед фінансових держав, економіка яких рушіється, Туреччина виглядає, як острівець стабільності та кредитоспроможності. Вона є, також, важливим туристичним центром, де вже понад 10 років, не зважаючи ні на які кризи, спостерігається позитивна динаміка зростання туристичної галузі. У рейтингу країн світу за Індексом конкурентоспроможності сектора подорожей та туризму 2013, який опублікований аналітичною групою Всесвітнього економічного форуму Туреччина зайняла 43-є місце, піднявшись на 16 позицій порівняно з минулим роком [2].

Постановка проблеми. Туризм є дуже важливою складовою економіки Туреччини. Міністерство культури та туризму Турецької Республіки має на меті створити світовий бренд – "Туреччина-курорт" та зайняти позицію у світовій п'ятірці країн за показниками кількості прибулих туристів та отриманого доходу від туристичної діяльності. Оскільки в Законі України "Про туризм" задекларована "пріоритетність туризму, як одного з напрямків розвитку економіки та культури", досвід Туреччини може стати корисним для нашої країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Туристсько-країнознавчому аналізу Туреччини присвячені праці О.О.Любіцевої, І.Г.Смирнова, І.І.Дахна.

Мета статті полягає у розгляді основних тенденцій розвитку туризму Туреччини.

Виклад основного матеріалу. Туреччина – спадкоємець колись величезної Османської імперії – зараз виступає одночасно як азійська та європейська країна. Підтвердженням цьому є, зокрема, примхливе сплетіння древніх місцевих традицій з елементами сучасної західної культури. У період з II ст. до н.е. і приблизно до XV століття ця територія була центром світової цивілізації. На землі Туреччини залишили свій слід, позначившись артефактами матеріальної культури, практично всі світові цивілізації. До списку ЮНЕСКО внесено 11 об'єктів природних та культурно-історичних пам'яток, що знаходяться на території Туреччини. Сьогодні до Туреччини їдуть за відчуттям, що світ великий, а його історія вічна. Вона займає 6 позицію серед топ-10 туристичних країн світу за туристичними прибуттями та 10 позицію за надходженнями від туризму: кількість міжнародних туристів становить – понад 31 млн. (з них близько 600 тис. – українці), а доходи від міжнародного туризму у 2012 році становили понад 28 млрд. дол. В індустрії туризму країни

зайнято понад 2,5 млн. осіб, що становить 13 % від загальної чисельності зайнятого населення.

Туристичний ринок Туреччини належить до типу стабілізованих національних туристичних ринків. Це ринок країни середнього рівня соціально-економічного розвитку, що має розвинені ринкові структури та туристичний ринок, сформований переважно зовнішнім попитом, який характеризується переважанням міжнародного туризму експортного спрямування і зорієнтований на прийом іноземних туристів. У самій назві типу відбиваються характерні ознаки ринку – його стабільний розвиток, забезпечений пропозицією національного турпродукту, як складової відносно стабільної економіки, де туризм виступає однією з галузей спеціалізації у міжнародному поділі праці.

Субтропічний клімат з переважно безхмарним і теплим літом, різноманітні ландшафти, представлені у 32 національних парках, термальні джерела – не тільки пам'ятки природи, а й складові неповторного турецького туристичного продукту. Туреччина – країна реципієнт, вона вдвічі більше приймає туристів, ніж відправляє. Це пов'язано з тим, що турки віддають перевагу відпочинку в рідній країні, а в свою чергу іноземці обирають для відпочинку Туреччину, як відомий туристичний центр, де наявні високий комфорт готелів, бездоганний сервіс, гостинність та турбота – головні чинники відпочинку на високому рівні. Туреччина славиться високою якістю сервісу і в той же час відносно низькими цінами у порівнянні з європейськими країнами. Вона різноманітна за характером умов здійснення туристичної діяльності та за видами туристичних ресурсів.

Туреччина пропонує іноземним туристам широкий спектр різних послуг – пляжно-курортний та екскурсійний відпочинок, культурно-пізнавальний, розважальний та лікувально-оздоровчий туризм, релігійний туризм, програми для дитячого відпочинку, спортивний та екстремальний туризм, shop-тури.

Туреччина має добре розвинену структуру туріндустрії. У транспортній системі домінуючим є автомобільний транспорт, на який припадає 90 % пасажироперевезень та 70 % внутрішнього товарообороту. Загальна протяжність автомобільних шляхів 352 тис. км., з них 313,1 тис. км – з твердим покриттям (включаючи 2010 км швидкісних автомагістралей). Найпопулярнішим видом транспорту в Туреччині є автобус та доламуш (мінібус). Більшість автобусів сучасні, чисті, оснащені кондиціонерами, біотуалетами. У країні також представлені основні світові компанії з оренди автомобілів. Загальна протяжність залізниць 8,7 тис. км (23 місце в світі), з них лише 2,1 тис. км електрифіковані. Турецькі залізниці переважно одноколіїні. Подорожувати між Анкарою, Стамбулом та Ізміром зручно залізничним транспортом. Потяги більш комфортабельні і не набагато дорожчі від автобусів. Також до Стамбула можна добратися морським шляхом (теплоходом), але

цей вид транспорту досить дорогий та повільний, тому масово не використовується. Туреччина має пряме по-ромне сполучення з Україною: Одеса – Стамбул, Одеса – Еліндже, Севастополь – Стамбул та Євпаторія – Стамбул. Приморське розташування Туреччини зумовлює розвиток морського транспорту. Компанія Турецькі морські лінії здійснює поромні рейси вздовж берегів Мармурового, Егейського та Середземного морів за маршрутом Стамбул-Ізмір, Кушадаси-Мармаріс-Фетхіє-Анталья-Аланія. З кінця травня до вересня компанія виконує рейси вздовж берегів Чорного моря з Стамбула до Трабзона (30-85 дол.). Крім того компанія організовує паромну переправу з турецьких портових міст на грецькі острови Лесбос, Хаос, Самос, Родос, Кіпр. У Стамбулі добре розвинена система водних перевезень (швидкісні та комфортабельні катамарани).

Через Туреччину проходять важливі міжнародні авіалінії до Європи, країн Азії та Північної Африки. Внутрішнє повітряне сполучення переважно здійснюють авіакомпанії Turk Hava Yolları і Turk Hava Tasimacılığı. Авіакомпанія Sun Express взяла на себе більшу частину закордонних перельотів. Авіакомпанія Turkish Airlines виступає флагманом повітряного сполучення країни. На території Туреччини функціонує 99 аеропортів. Аеропортами міжнародного значення є Ессенбога (Анкара), імені Ататюрка та імені Сабіха Гекчен (Стамбул), імені Аднана Мендереса (Ізмір).

Країна славиться прекрасно розвинутою та сучасною *готельною базою* (44,6% готелів від загальної кількості "молодші" 10 років), сертифіковану Міністерством культури та туризму за європейською системою стандартів. У першу чергу це стосується головних міст (Стамбул, Анкара, Ізмір) та найвідоміших курортів (Анталья, Аланія, Кушадаси, Бодрум). Так, у Туреччині представлені майже всі готельні ланцюги з світовим ім'ям. Це такі готелі як Hilton, Rixos, Magic Life, Papillon Hotels, Robinson, Majesty hotels & resorts. За даними туристичних агентств TUI і Thomas Cook, 31 готель від загальної кількості розташованих у Туреччині належить до ста найкращих готелів світу. Тільки на анталійському узбережжі було побудовано 382 готелі, 256 з яких 5-ти зіркові. Кількість ліжок-місць у готелях Туреччини з 1980 року зросла з 82 до 945 тисяч (2012 р.). Однією з найбільш розповсюджених і виключно турецьких послуг, яка пропонується туристам під час перебування у готелі, є турецька лазня, або хамам. У 86% готелів країни функціонує система "все включене", яка є вирішальним чинником, що впливає на популярність та масовість пляжного туризму Туреччини.

Останнім часом у Туреччині стають популярними готелі для мусульман, або халяльні готелі. Сьогодні їх близько 50, де ціна за добу перебування становить від 25 до 220 євро на одну особу. Готелі пропонують своїм відвідувачам окремі басейни і пляжі для жінок та чоловіків, халяльні продукти харчування та безалкогольні напої. Цікаво, що багато жінок віддають перевагу таким готелям не через релігійну приналежність, а з міркувань безпеки. Найбільш частими відвідувачами таких готелів є самі турки. Друга, за величиною, група мусульман – арабські туристи, а третя – російські мусульмани.

У районі Белек (Анталья) є такі ексклюзивні готелі як Титанік (у вигляді корабля), Венеція (копія італійської Венеції у мініатюрі), Kremlin Palace (побудований у вигляді Червоної площі російської столиці) та інші. Разом з цим, у найкращих готелях Анталійського узбережжя з ультрасучасною технологією, спеціально для кожного клієнта підготовлені чудові програми оздоровлення та омолодження всього організму, такі як: SPA, бальнео-

терапія, програма зниження ваги і антистрес, грязева та фізіотерапії. Звісно такі готелі коштують не дешево.

Розкішний готель Grand Tarabya Hotel у Стамбулі отримав від американської академії Гостинності одну з найпрестижніших міжнародних нагород у галузі туризму класу люкс – Five Star Diamond Award. Ця нагорода дозволяє Grand Tarabya Hotel стати повноправним членом цієї академії.

Але в Туреччині є не тільки розкішні 5-ти зіркові готелі, а й готелі нижчого рівня, а також пансіонати та готелі сімейного типу, які коштують не дорого, проте є досить затишними та комфортними.

Вишукана турецька кухня бере початок у султанських палацах Османської імперії, де створювали свої рецепти кулінари найвищого класу. Але турецький стіл немислимий і без споконвічних селянських блюд Анатолії. Ресторани тут бувають на будь-який смак і гаманець. Поїсти можна як в найбільш елегантних ресторанах (dining lubs), так і в надзвичайно простих їдальнях. У перших ціни іноді вище "розумних", а в останніх – часто нижче. Ресторанні заклади зазвичай просторі, приємно обставлені і часто спеціалізуються або на м'ясі, або на рибі. Турки вважають, що дуже важливою є обстановка, в якій з'їдається кожна страва. Так, рибу слід їсти за столиком, біля води, а кебабом та іншими м'ясними стравами зазвичай насолоджуються разом з видом на сільську місцевість. Вперше кафе на відкритому повітрі з'явилися саме в Османській Туреччині, а в Європу цю ідею привіз австрійський посол при османському дворі, якому надзвичайно сподобалися відкриті кафе на берегах Босфору.

Що ж стосується музейної інфраструктури, то згідно з інформацією, наданою Міністерством культури і туризму Туреччини, кількість відвідувачів музеїв зростає паралельно з появою нових музеїв, як державних так і приватних. У країні нараховується понад 173 музеї, зокрема 42 знаходиться у Стамбулі, 34 в Анкарі та 11 в Ізмірі. У 2012 році музеї Туреччини відвідало понад 6,8 млн. чоловік. Найбільш відвідуваними були музеї Стамбула. За інформацією столичної мерії, рекордсменом 2012 року став музей Цистерна Йеребатан, який прийняв понад 1,8 млн. відвідувачів [3].

Країна є важливим туристичним центром, де вже понад 10 років спостерігається позитивна динаміка зростання туристичної галузі. За даними Світової ради туризму та подорожей, Туреччина займає перше місце з-поміж країн, які підвищують попит на туристичні послуги. У наступні 10 років Туреччина стане туристичною країною з найдинамічнішими темпами зростання – у середньому 10,2 % на рік. У ході реалізації загальнонаціональної програми розвитку туризму Міністерство туризму Туреччини планує збільшити турпотік до країни до 60 млн. осіб в рік, а дохід від туризму – до 50 млрд. дол. У 2013 році за період з січня по липень Туреччина прийняла 19,1 млн. іноземних туристів і показала найшвидший темп зростання індустрії туризму в середземноморському басейні – 10,6% (порівняно з торішніми показниками за той же період). Вартість туристичних путівок вцілому, а також ціни на проживання, проїзд, користування окремими видами послуг зокрема визначають цінову конкурентоспроможність Туреччини на ринку міжнародного туризму. За даними Турецького Інституту Статистики, середні витрати на подорож до Туреччини на 2012 рік складали 758 дол. на одну людину. Туреччина – це країна, що може приймати туристів протягом цілого року. Проте переважна частина туристичних потоків припадає на червень-серпень та грудень-лютий. Основна частина туристів приїждить з Німеччини (24%), Росії (18%), Великобританії (13%), Ірану (10%), Болгарії (9%) та Нідерландів (7%). Частка тури-

тів з України становить біля 2%. Останнім часом зросла кількість туристів з Ізраїлю, що певним чином відображає загальну тенденцію до зростання туристичного потоку з країн Середземномор'я. Це нове явище на турецькому туристичному ринку, адже раніше до країни приїздили в основному туристи з регіонів, де немає можливості відпочити на морі та в теплому кліматі.

Найбільшим попитом користуються наступні туристичні центри: Анталія (30,3% прибулих туристів), Стамбул (27%), Мугла (11,8%), Ізмір (3,9%). Найбільше туристів прибуває до Туреччини повітряним (71,1%), автомобільним (21,2%) та морським (7,3%) транспортом. Серед туристичних маршрутів Туреччини найбільшою увагою користуються маршрути античними містами Демре – Міра – Кекова, маршрут слідами Ноева Ковчега: гори Агри (Апарат) – Ігдир – Догубаязид – озеро Ван; маршрут "Колиска святих" містами Хатай – Антакья – Чевлік – Тарсус – Сіліфке.

Ринок внутрішнього туризму перевищив 2,2 млрд. дол. за перше півріччя 2012 року. Турецький Інститут Статистики у своєму звіті про затрати на мандрівки всередині Туреччини відзначив, що причиною поїздок 71,7% мандрівників вказали "відвідування сім'ї та друзів", 11,6% – "лікування", 8,4% – "відпочинок". Середня кількість ночей, проведених у готелях, склала 7,1 ночей, а середня вартість турпутівки – 203 турецькі ліри.

Місцеве населення відпочиває переважно влітку та під час релігійних свят (Рамазан, Курбан), коли разом з вихідними набігає 7-9 неробочих днів. Якщо турки хочуть відпочити на пляжі, то вони це роблять вдома (28% відпочиваючих), віддаючи перевагу Егейському морю – Бодрум, Чешме, Алачати. Але ці курорти розраховані на заможних клієнтів, що люблять розваги, вечірні заходи, а також повний спектр послуг готелів. За кордон на морські курорти їде вкрай мало народу (1,7%). На Егейському узбережжі є курортні містечка та острови, де турки люблять купувати дачі, або зупинятися в невеликих готелях. В Анталії вони відпочивають переважно взимку, оскільки на Анатолійському плоскогір'ї в цю пору року холодно. На відміну від іноземців, турки рідко вибирають "все включено". Вони вважають більш зручним "напівпансіон" або "сніданки", віддаючи перевагу місцевим ресторанчикам. Популярний у Туреччині також оздоровчий відпочинок, зокрема термальні курорти: Едреміт, Ялова (неподалік Стамбула), Афйон, Памуккале (Денізілі). Ще одним традиційним місцем відпочинку турків є Північний Кіпр. Що ж стосується закордонних поїздок, то їх найчастіше обирають молоді люди, прямуючи переважно до Південної та Західної Європи, або Америки.

Досить популярний в Туреччині медичний туризм. У 2012 році 250 тисяч іноземних туристів із 107 країн світу відвідали турецькі клініки в лікувальних цілях та з метою отримання косметологічних послуг. Це, переважно, туристи з Німеччини, Росії, Азербайджану, Нідерландів, Іраку, Франції, України, Бельгії, Казахстану, Румунії, Лівії, Грузії та Великобританії.

Країна вивчає досвід Японії та Індії щодо розвитку чайного туризму, адже це єдина європейська країна, де його вирощують у промислових масштабах. Туреччина планує також активізувати продаж комбінованих турів, які будуть включати екскурсії по місту Стамбул (3-4 дні) та відпочинок на морі (3-4 дні). Також Туреччина планує зробити Східний анатолійський регіон центром світового зимового туризму і вже претендувала на проведення зимових Олімпійських ігор 2014 року. Також постійно будуються торговельні центри та облаштовуються нові пляжі. Сьогодні 374 пляжів країни мають "Блакитний прапор" і за цим по-

казником Туреччина входить до п'ятірки світових лідерів, а країною-рекордсменом є Іспанія (622 пляжі).

Урядом Туреччини проводиться цілеспрямована політика активізації просування турецького турпродукту на міжнародному ринку. Так, у 2011 році на рекламу турецьких курортів за кордоном було виділено 96,8 млн. дол., з них 4 млн. дол. – в Україну. Також було прийнято рішення про об'єднання Міністерства туризму та Міністерства культури Туреччини в єдиний орган виконавчої влади з метою створення допоміжних механізмів збереження культурної спадщини країни. Міністерство культури і туризму Турецької Республіки розглядає туризм як інструмент ефективного використання культурного потенціалу та перетворення його на турпродукт, конкурентоспроможний на міжнародному ринку, з метою залучення більшої кількості іноземних туристів до відпочинку в країні та збільшення валютних надходжень до державного бюджету. У Туреччині створено Спілку інвесторів у галузі туризму, основним завданням якої є ведення інвестиційної діяльності в країні. Проте контроль за діяльністю Спілки здійснює Міністерство культури і туризму Туреччини.

Важливим фактором розвитку туристичної індустрії є те, що в Туреччині створено режим максимального сприяння для приватного туристичного бізнесу. Великомасштабні капіталовкладення у будівництво та інфраструктуру районів активного розвитку туристичного бізнесу є пріоритетними секторами економіки в плані пільг для капіталу, що інвестується. Згідно до чинного законодавства, іноземним інвесторам надані у повному обсязі такі ж права, як і національному капіталу. Відзначимо, що турецьке керівництво застосовує відносно іноземних інвесторів комплекс стимулюючих та заохочувальних заходів, які покликані сприяти такому розміщенню інвестицій в країні, яке б відповідало загальній стратегії її економічного розвитку. Крім цього, відповідно до політики вирівнювання рівнів економічного розвитку окремих регіонів країни, стимулювання іноземного капіталу в Туреччині має виражений територіальний характер. Саме такий підхід закладено у прийнятій Міністерством культури та туризму Туреччини "Стратегії розвитку Туреччини до 2023 року" [1].

Якщо раніше 60% інвестиції вкладалися у розвиток пляжного туризму, то тепер їх частка знизилася до 32%. При цьому інвестиції змістилися з регіону Анталії до регіону Мугли. Турецька влада розуміючи, що світова тенденція – це вже не море, сонце і пісок, а екологічний, освітній та історичний туризм, розробляє та популяризує нові туристичні проекти. Наприклад проект "Інтеграція Бозсада на міжнародні ринки" (Бозсада – острів у північній частині Егейського моря в провінції Чанаккале) та "Акьяка – Cittaslow". Місто Акьяка розташоване на березі Егейського моря (провінція Мугла). У 2010 році це місто було прийняте до Міжнародної Асоціації Повільних Міст (Cittaslow). Ця асоціація виступає за відмову від швидкої їжі ("fast food") та всього іншого "швидкого" у сучасному міському житті, зокрема проти стирання відмінностей та особливостей місцевостей, ратує за збереження традицій та культурних відмінностей окремих куточків світу. Після того, як Акьяка увійшла до асоціації, безліч туристів з усього світу потяглося до цього тихого і спокійного куточку Туреччини.

Значна увага, також приділяється культурному, зимовому, релігійному та діловому туризму. У зв'язку з цим спостерігається притік інвестицій до Стамбула, Ізміра та міст Центральної Анатолії. Наразі Міністерством культури та туризму визначено п'ять основних регіонів пріоритетного розвитку туризму: Чешме, Дідім, Даламан, Північна Анталія та регіон Манавгату [1].

Міністерство культури та туризму розробило план вкладення 3 млрд. дол. у розвиток туристичного бізнесу Стамбула, потенціал якого використовується поки що в недостатній мірі. На думку проектувальників, існує можливість для зростання чисельності туристів у 20 разів – з 2,5 млн. у даний час до 50 млн. Протягом 2012-2016 рр. у місті, на площі понад 1,5 млн. м², буде збудовано великий виставковий центр та турецький Діснейленд (Tema Park) вартістю 2 млрд. дол.

У планах турецької влади розвиток курортів на узбережжі, плато та гірській частині Чорного моря. Вже найближчим часом планується реалізувати проект розвитку круїзного туризму в цій частині Туреччини.

Висновки. Туристичний ринок Туреччини належить до типу стабілізованих національних туристичних ринків. Серед фінансових держав, економіка яких рушіється, Туреччина виглядає, як острівець стабільності і кредитоспроможності. Вона займає шосту позицію серед топ-10 туристичних країн світу за туристичними прибутками та десяту позицію за надходженнями від туризму. Туреччина пропонує іноземним туристам широкий спектр різних послуг – пляжно-курортний та екскурсійний відпочинок, культурно-пізнавальний, розважальний та лікувально-оздоровчий туризм, релігійний туризм, програми для дитячого відпочинку, спортивний та екст-

ремальний туризм, шоп-тури. У наступні 10 років Туреччина планує стати туристичною країною з найдинамічнішими темпами зростання – у середньому понад 10 % на рік. Турецька влада розуміючи, що світова тенденція – це вже не море, сонце і пісок, а екологічний, освітній та історичний туризм, розробляє та популяризує цілий ряд нових туристичних проектів. Головна мета туристичної політики Туреччини – просування національного продукту на міжнародний туристичний ринок. Цьому сприяє раціональна організаційна структура управління туризмом, максимальне сприяння для розвитку приватного туристичного бізнесу, а також надання пріоритету туризму в національній політиці розвитку.

Список використаних джерел

1. Туристична стратегія розвитку Туреччини до 2023 року / Міністерство культури і туризму Туреччини. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kultur.gov.tr/genel/text/eng/TST2023.pdf>.
2. Всемирный экономический форум: рейтинг стран мира по уровню конкурентоспособности сектора путешествий и туризма 2013 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gtmarket.ru/news/2013>.
3. Самые посещаемые музеи Турции / Новости Турции [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://turknews.ru/turizm/414>
4. Халльные отели Турции процветают / Новости Турции [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://turknews.ru/turizm/1188>

Надійшла до редколегії 01.10.13

Н. Матвиєнко, канд. геогр. наук, доц.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА ТУРЦИИ.

Исследовано современное состояние развития туризма Турции. Выявлены особенности развития одной из главных предпосылок развития туризма – туристической инфраструктуры, в частности рассмотрена сфера размещения, сфера питания и транспортное обеспечение туризма. Проанализирована динамика туристических потоков Турции. Охарактеризованы тенденции развития туризма. Проанализирована политика правительства по продвижению туристического продукта на международном рынке. Выявлены перспективы развития туризма Турции.

Ключевые слова: туристическая инфраструктура, рынок туризма, Турция, отель, туристический продукт.

N. Matviyenko, PhD, Senior Lecturer
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv.

TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF TOURISM IN TURKEY

Investigated the current state of development of tourism in Turkey. The features of the development of one of the main prerequisites for the development of tourism – tourist infrastructure, in particular examined the scope of accommodation, the scope of supply and transportation support tourism. The dynamics of tourist flows in Turkey. We characterize the trend of tourism development. The government's policy to promote the tourism product in the international market are analyzed. Revealed the prospects of tourism in Turkey

Keywords: tourism infrastructure, tourism market, Turkey, hotel, travel product.

УДК 911.3

В. Глибовець, канд. геогр. наук, асист.,
Н. Сахарчук, студ.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

РОЗВИТОК ТУРИСТИЧНОЇ СФЕРИ У ПРИКОРДОННИХ МІСТАХ НА ПРИКЛАДІ СТРАСБУРГА

Розкрито основні особливості розвитку туристичної сфери у м. Страсбург. Виявлено основні фактори, що вплинули на швидкий, різносторонній та ефективний розвиток туризму у столиці Ельзасу. Особливого значення надано прикордонному положенню міста Страсбург, від чого можна відштовхуватись при розробці основних напрямків розвитку туризму в прикордонних та внутрішніх містах України. Визначено основні пріоритетні напрямки у розвитку туристичної сфери українських міст та сіл, а саме інвестування у відбудову пам'яток історії та культури, розповсюдження реклами у мережі Інтернет, створення привабливих умов інфраструктури, сфери обслуговування. Було проведено опитування 500 осіб щодо розвитку туризму в Страсбурзі, результати якого викладені у статті.

Ключові слова: туризм, розвиток економіки, туристичні об'єкти, туристичний регіон.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день туризм став явищем, що увійшло у повсякденне життя майже третини населення планети. Сучасна індустрія туризму – одна з найбільш швидко прогресуючих галузей світового господарства, яка розглядається і як самостійний вид економічної діяльності, і як міжгалузевий комплекс. Особлива увага приділяється прикордонному положенню регіону, як фактору розвитку туризму, а також наявності об'єктів історико-культурної спадщини міста.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Прикордонні міста, їх економіку і функціонування вивчали Варда Я., Клосовські В., Портер М., К. Купер, Н. Лейпер. Вербовська Л. розглядала прикордонні території як буферну зону розвитку. Прикордонна територія є зоною співпраці, розвитку і економічних перспектив.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Існує питання запозичення досвіду у розвитку туристичної індустрії та реалізації її на теренах України.

© Глибовець В., Сахарчук Н., 2013

Тому проблема співставлення характерних рис розвитку туризму у м. Страсбург та в українських прикордонних містах та виділення основних можливих шляхів, що допоможуть розвинути дану індустрію в Україні є досить важливою для розгляду та є **метою** даної статті.

Виклад основного матеріалу. Туризм у Франції представляє важливий аспект економіки країни починаючи з 50-х рр. Франція стоїть першою в списку найбільш туристичних дестинацій у світі.

Туристична привабливість Франції пояснюється великою кількістю пам'яток на будь-який смак, різноманітністю пейзажів, багатством історичного і художнього надбання, помірним кліматом і легкістю транспортного доступу, а також належним обслуговуванням туристів (готельна справа, парки з атракціонами) і транспортною інфраструктурою.

Одним із туристичних регіонів, що приваблюють туристів є Ельзас. Дистрикт знаходиться на північному заході Франції і межує з Німеччиною. Його прикордонне положення надає йому особливого значення. Різноманітність ландшафтів, елементи історичної спадщини, архітектурні об'єкти, налагоджена інфраструктура підсилює зацікавленість пересічного туриста.

Історичний центр Страсбура, Великий Острів (*Grande île*), вважається світовою спадщиною. Він внесений у відповідний перелік ЮНЕСКО у 1988 році. Саме старий Страсбург є туристичною столицею Ельзасу.

Основними причинами бурхливого розвитку туризму в Ельзасі є:

- Порівняно невелика протяжність території (190 км в довжину і 50 км в ширину), що робить зручним подорожування по регіону.
- Ельзас являє собою компактний регіон, в якому поєднуються різноманітні пейзажі: міста, ліси, долини, гірські вершини.
- Прикордонне розташування зумовлює великий притік туристів з різних куточків Європи та світу в цілому.
- Рада Європи, Європарламент і Європейський суд з прав людини розмістили тут свої офіси.
- Тут розвивається науковий туризм, так як Ельзас наполегливо працює у напрямку розвитку невиноробничої сфери та біотехнологій.
- Тут розташований відомий "Винний шлях".
- Туристичні столиці Ельзасу (Страсбург, Мюлуз, Кольмар) розташовані близько одна від одної та дають можливість швидко і дешево оглянути основні типові архітектурні системи старої та нової Франції.
- Ельзас є потужною зоною міжнародної торгівлі у Франції, розташований у самому центрі економічного життя Європи.
- Ельзас є зоною притоку іноземного капіталу у Францію.
- У регіоні на високому рівні розвинута транспортна і соціальна інфраструктура, що робить візит до Ельзасу приємним з економічної, культурної та психологічної точки зору.

Столицею даного регіону є місто Страсбург. Страсбург – адміністративний центр регіону Ельзас та департаменту Нижній Рейн. Населення метрополії наближається до 700 тис. осіб. Населення міста – 271 782 осіб (2010 р.). Страсбург – важливий центр виробництва, вузол автомобільного, залізничного та річкового сполучення. Порт Страсбура другий за розмірами на Рейні після німецького Дуйсбурга. У місті знаходиться Центральна Комісія з Навігації на Рейні. Старий Страсбург розташований на невеликому острові, між рукавами річки Іль з безліччю мостів. Страсбург – це десять муніципальних музеїв, десять унікальних і взаємодоповнюючих установ, десять свідцв мистецтва і регіональної, національної та міжнародної культур, десять ма-

ршрутів, за якими обов'язково слід пройти. Ці десять музеїв міста Страсбурга представляють мережу, яка послідовно і наполегливо проводить політику, спрямовану на розвиток різних форм художньої і патримоніальної творчості; вони охоплюють широке енциклопедичне поле і зберігають багаті колекції, регулярно поповнюються новими придбаннями. У 1801 році з ініціативи Бонапарта було створено Музей витончених мистецтв, призначений для розміщення надходжень від держави. Починаючи з 1890 року, Вільгельм фон Бодє, директор берлінських музеїв, відтворив колекцію, повністю знищену під час облоги Страсбурга в 1870 році. Культурні й економічні умови, що сформувалися в місті в XIX-му і XX-му століттях, сприяють утворенню першої музейної мережі, до якої увійшли Музей Кунстгевербе або Гогенлохемусей (1887), що став в 1918 році Музеєм декоративного мистецтва, Кабінет гравюр і малюнків (1890), Зоологічний музей (1893), Археологічний музей (1896), музей Ельзасу (1902), Історичний музей (1919), музей творчості Нотр-Дам (1931), музей сучасного мистецтва (1998) і, нарешті, Центр Томі Унгерер (1990), який став у 2007 році Музеєм Томі Унгерер – Міжнародним центром ілюстрації.

Також серед визначних місць Страсбурга виділяють наступні:

1). Великий острів (Grande île). Центральна частина Страсбурга, так званий "Великий острів" (Grande île), оточений рукавами річки Іль, і занесений ЮНЕСКО в список світової спадщини через неповторний архітектурний вид. Це перший для Франції випадок (1988 рік), коли в список світової спадщини був внесений весь центр міста. Тут домінує забудова XVIII століття (ратуша, резиденція префекта, оперний театр зі скульптурною групою Омахта).

2). Собор Нотр-Дам. Віктор Гюго назвав його "гігантським делікатним чудом", а Гете – "піднесеним високим деревом Бога" – височенний шпиль 142-х метрового собору, що видніється далеко за межами міста, на іншій стороні Рейну. Страсбурзький собор Нотр-Дам є шостим по висоті храмом світу.

3). Будинок Каммерцеля (фр. Maison Kammerzell) – найвідоміша світська будівля в Страсбурзі. Побудована в 1427 році, фахверкова будівля була перебудована в 1467 році, а в 1589 році вона отримала багатий різьблений фасад. Будівля належить до найкрасивіших фахверкових домів пізньої німецької готики. До середини XIX століття будинок був відомий як "Альтес хаус", поки не перейшов у власність бакалійника з Вюрцбурга Філіпа-Франсуа Каммерцеля, який залишив йому своє ім'я.

4). Ансамбль критих мостів (Ponts Couverts) і чотирьох масивних середньовічних веж в Страсбурзі розташований в гирлі так званих млинових каналів і судноплавного рукава річки Іль. Криті мости перекинуті через чотири рукави Іль: один веде до кварталу Маленька Франція, інші – до районів старовинних млинів (Spitzmühle, Dintzenmühle, Zornmühle). Сьогодні мости віддані в повне розпорядження пішоходів, тут можна водосталь гуляти і фотографувати.

5). Квартал "Маленька Франція" (Petite France) знаходиться в самому центрі старого Страсбурга. Свою назву квартал "Маленька Франція" отримав завдяки французькому військовому госпіталю, який тут раніше знаходився.

6). Астрономічний годинник – одна з головних визначних пам'яток собору Нотр-Дам в Страсбурзі. Цей масивний механізм зібрав в собі навички і знання кращих математиків, астрономів і техніків Європи XVI століття. Годинник досить точно робить обчислення церковних свят, дати яких змінюються з року в рік. У 1832 році було додано пристрій, що показує орбіти Землі, Місяця і відомих на той момент планет. Найповіль-

ніший механізм, що обертається, показує прецесію земної осі – один оберт займає 25800 років.

Серед відвідувачів Страсбурга було проведено опитування. Відібрано 500 анкет. 100% опитаних, а саме 500 осіб відвідували Страсбург, 100% відповіли, що їм сподобався Страсбург і вони при нагоді ще раз би відвідали його, а також радять відвідати місто пересічному бажаючому. Страсбург порівнювали з Прагою, Мюнхеном, Львовом, Вроцлавом, Петербургом. 100% опитуваних були задоволені транспортною мережею, сферою обслуговування, а також готельно-ресторанним сектором міста.

Основною масою опитаних склали французи. Більшість опитаних мали вік більше 56, що свідчить про те, що європейці полюбляють подорожувати у старшому віці, на другому місці молоді – 26-35 років. Відповідно, статус більшості опитаних – пенсіонери – 58%. Серед визначних місць туристи надають перевагу пам'яткам культури та історії, які знаходяться у вільному доступі, являють собою здебільшого об'єкти "старої" архітектури. Найбільше голосів отримала "Маленька Франція". Окремі результати опитування наведені на рисунку 1.

Україна розташована у центрі економічного протистояння між ЄС та Російською федерацією і межує з 7-ма країнами. Варто сказати про те, що в Україні туризм розвивається не дуже швидкими темпами. Це пов'язано із нестабільною політичною та фінансовою ситуацією. Туристична інфраструктура розбудовується повільно. У мережі Інтернет мало туристично-приваб-

ливої інформації про українські міста. Регіони зацікавлені у виробництві, що зазвичай приносить малу користь і сповільнює їх розвиток. Для таких українських міст як Чернівці, Хуст, Ужгород, Ізмаїл, Суми, Харків, Луцьк, Полтава можна запозичити страсбурзьський досвід у здійсненні ефективної туристичної політики. Так як міста на основних трасах є обличчям України, іноземний турист повинен зацікавитись, аби проїхати вглиб української території. Слід вкладати кошти у реставрацію та відновлення можливих туристичних об'єктів. Є сенс у розвитку туризму прикордонних міст, що в майбутньому може стати пульсуючим напрямком у розвитку нового туризму в Україні.

Висновки і перспективи подальших розвідок. У період науково-технічного прогресу та поширення віртуального світу споглядання все ще являється вагомим процесом життєдіяльності. Туризм як галузь економіки займає одне із передових місць розвитку економіки будь якої країни. Страсбург являється містом, яке щороку відвідують мільйони. Дистрикт займає перші місця у розвитку країни в цілому завдяки своєму положенню та наявності атракцій. Прогресивна система управління адміністративними одиницями Франції дозволяє місту існувати як і культурній так і бізнесовій території. Протягом століть Страсбург зберігає свою самобутність завдяки ефективному управлінню у сфері туризму. Сфера послуг, транспорт та активність населення забезпечують високий розвиток даної галузі і загальне просування у економіці.

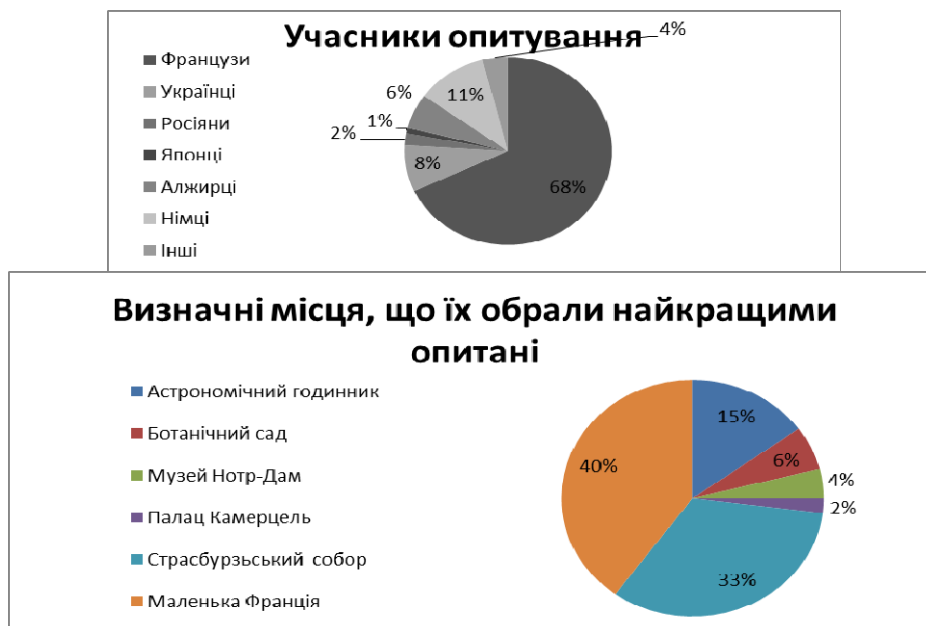

Рис. 1. Розподіл опитуваних за національністю та рейтинг визначних місць за кількістю голосів

Список використаних джерел

1. World Travel & Tourism Council. – http://www.wttc.org/eng/Tourism_Research/Tourism_Policy_Research/.
2. Визначні місця в м. Страсбург [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.algol.com.ua/continents/countries/cities/places.php>
3. Класифікатор видів економічної діяльності ДК 009:2010 (затверджений Держспоживстандартом) : Наказ від 11 жовтня 2010 р. № 457 із змінами від 29 листопада 2010 року № 530 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ecostandart.com.ua/klassifikatory.html>.

4. Музеї Страсбурга [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.musees.strasbourg.eu/index.php?page=musees-ru>
5. Офіційний сайт Страсбурга [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.en.strasbourg.eu/en/economy-research-dev/economic-development/>.
6. Туризм у Ельзасі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.tourisme-alsace.com/en/key-moments-strasbourg/>.

Надійшла до редколегії 01.11.13

В. Глибовець, канд. геогр. наук, асист.,
Н. Сахарчук, студ.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

РАЗВИТИЕ ТУРИСТИЧЕСКОЙ СФЕРЫ В ПРИГРАНИЧНЫХ ГОРОДАХ НА ПРИМЕРЕ СТРАСБУРГА

Раскрыты основные особенности развития туристической сферы в Страсбурге. Выявлены наиболее важные факторы, повлиявшие на быстрое, разностороннее и эффективное развитие туризма в столице Эльзаса. Особое значение придано пограничному положению города Страсбург, от чего можно отталкиваться при разработке основных направлений развития туризма в приграничных и внутренних городах Украины. Определены основные приоритетные направления в развитии туристической сферы украинских

городов и сел, а именно инвестирование в восстановление памятников истории и культуры, распространение рекламы в сети Интернет, создание привлекательных условий инфраструктуры, сферы обслуживания. Был проведен опрос 500 человек по развитию туризма в Страсбурге, результаты которого изложены в статье.

Ключевые слова: туризм, развитие экономики, туристические объекты, туристический регион.

V.Glybovets, PhD, Assistant Professor,
N. Saharchuk, stud.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv.

THE DEVELOPMENT OF TOURISM INDUSTRY IN THE BORDER TOWNS ON THE EXAMPLE OF STRASBOURG

Learned the main features of the development of tourist industry in Strasbourg. Identify the most important factors that caused the fast, versatile and efficient development of tourism in the capital of Alsace. Particular emphasis is placed on the border situation Strasbourg, from what can be a start in the development of guidelines for the development of tourism in the border and inland cities of Ukraine. The main priorities in the development of tourism Ukrainian towns and villages, such as investing in the reconstruction of historical and cultural dissemination of advertising on the Internet, creating favorable conditions of infrastructure, service were investigated. It surveyed 500 people for tourism development in Strasbourg, the results of which are described in the article.

Keywords: tourism economic development, tourist facilities, tourist region.

VI. МОЛОДІ НАУКОВЦІ

УДК 911.3

О. Гнатюк, асп.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

КОМПОНЕНТНА СТРУКТУРА ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ НАСЕЛЕННЯ

Розглянуто компонентну структуру територіальної ідентичності населення. Висвітлено зміст та елементи ключових макрокомпонентів територіальної ідентичності – когнітивного, афективного та діяльнісного, розкрито чинники, умови та механізм їх формування. Досліджено характер взаємодії виділених компонентів. Запропоновано шляхи подальших досліджень компонентів територіальної ідентичності у контексті вирішення актуальних проблем географічної науки.

Ключові слова: територіальна ідентичність, компонентна структура, місцева географічна специфіка, географічний образ, ментальна структуризація географічного простору, топофілія, місцевий патріотизм, укоріненість, мобільність, вернакулярний район, общинність, територіальна суспільна консолідованість.

Постановка проблеми. Територіальна ідентичність населення, як комплекс індивідуальних та колективних уявлень, що визначають приналежність та особливий зв'язок населення з певною територією і пов'язані з інтерпретацією місцевої географічної специфіки, стає чимдалі популярним об'єктом суспільно-географічних досліджень. Необхідно зазначити, що ефективне вивчення територіальної ідентичності та її наслідків, чітке розуміння цілей, методів та засобів дослідження можливі лише за умови розуміння її компонентної структури, сутності окремих компонентів та характеру зв'язку між ними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у дослідження компонентної структури територіальної ідентичності населення та окремих її елементів зроблено Н. Межевичем, К. Тумаковою, Е. Морозовою та Е. Улько, М. Назукіною, М. Кітінгом, А. Ткаченком, І. Самошкою, М. Криловим, Дж. Кроссом та ін.

Формулювання цілей статті та постановка завдання. Метою статті є дослідження компонентної структури територіальної ідентичності населення, передусім, з позицій суспільної географії. Для досягнення поставленої мети необхідно виділити основні макрокомпоненти територіальної ідентичності, їх структурні елементи, показати механізм їх формування та взаємозв'язки.

Виклад основного матеріалу. Компонентна структура територіальної ідентичності – це водночас і структура територіальної ідентичності як ментально-географічного явища, і аналітична схема процесу становлення територіальної ідентичності – територіальної ідентифікації. Зазвичай дослідники виокремлюють наступні компоненти: когнітивний, афективний, поведінково-регулятивний, ціннісний, культурно-ціннісний, стратегічний, інструментальний, просторово-ідентифікаційний [5; 7, с. 139-140; 8, с. 13; 9, с. 93; 10, с. 7, 12; 11; 12].

На думку автора, в структурі територіальної ідентичності виокремлюються три основних макрокомпоненти. Змістом першого, когнітивного макрокомпонента, є про-

цеси відчуття і сприйняття території та відповідної спільноти. Змістом другого, афективного макрокомпонента, є ставлення до території та спільноти, ціннісно-емоційна оцінка їх якостей, ставлення до інших територій та спільнот. Історично першим у формуванні територіальної ідентифікації є когнітивний компонент. Проте, у подальшому етико-естетична оцінка території та спільноти можуть визначати спрямованість когнітивних процесів. Третій макрокомпонент – діяльнісний – представлений фактичною і потенційною поведінкою індивідів та спільнот, що розвивається на основі двох перших макрокомпонентів.

Розглянемо детальніше зміст та структуру когнітивного макрокомпонента. Передумовою формування у індивіда почуття місця та ідентифікації з територією є наявність певного зв'язку індивіда з територією. Розрізняють наступні різновиди зв'язку з місцем (територією): біографічний, духовний, ідеологічний, традиціоналістський, прагматичний, жорстко обумовлений [13; 15].

Змістовне наповнення територіальної ідентичності залежить від властивостей відповідної території. Комплекс таких властивостей території, які відображаються, або які потенційно можуть відобразитися у свідомості індивідів та спільнот, являє собою підґрунтя територіальної ідентичності. Фактично, у якості підґрунтя виступає місцева географічна специфіка – фізико-географічне та суспільно-географічне положення території (позиційні властивості) та найбільш характерні, зокрема унікальні, елементи природного та культурного ландшафту (атрибутивні властивості). Зокрема, такими елементами можуть виступати топографічні, кліматичні, соціально-економічні, екістичні, політичні, історико-культурні та історико-географічні, топонімічні, ментальні особливості території тощо.

Для входження у структуру територіальної ідентичності місцева географічна специфіка повинна не просто існувати, але бути сприйнятою і осмисленою місцевою спільнотою. На поведінку людини впливають не тільки, і

не стільки, властивості самого простору, але ті смисли, якими наділено дану ділянку простору в суспільстві. Тому вагомим елементом когнітивного макрокомпонента територіальної ідентичності та складовою процесу територіальної ідентифікації визначаємо процес сприйняття місцевої географічної специфіки та її рефлексивне осмислення. Продуктом цього процесу є місцеві географічні образи та локальна міфологія. Географічний образ території – це система взаємопов'язаних та взаємодіючих знаків, символів, архетипів та стереотипів, що яскраво та водночас достатньо просто характеризують певну територію [2, с. 112]. Географічні образи та їх компоненти формують ментальний простір території, тобто просторово-структуровані образно-географічні системи. Локальна міфологія – система специфічних стійких наративів, розповсюджених на певній території, характерних для відповідних локальних та регіональних спільнот і достатньо регулярно відтворюваних ними як для внутрішніх соціокультурних потреб, так і під час цілеспрямованих репрезентацій, звернених до зовнішнього світу [1, с. 190]. Географічні образи та локальна міфологія є елементами концептосфери – сукупності культурних і ментальних конструкцій, які опосередковують сприйняття людиною простору [3, с. 61]. Схему ментальної структуризації основних понять, що описують образи простору, пропонує Д. Замятін [2, с. 113-114].

Географічні образи, що формуються безвідносно до образів інших географічних об'єктів, тобто на основі виключно атрибутивних характеристик території, називаються вертикальними. Їх антиподи – горизонтальні образи, що виникають на основі виключно позиційних характеристик.

Множина географічних образів та локальних міфів для кожної конкретної території не абсолютно сталою. По-перше, вона змінюється у часі з розвитком самої території, зміною її природного та культурного ландшафту. По-друге, у процесі неперервної інтерпретації уявлень про простір формується множина реальностей одного місця, в результаті чого кожному місцю у відповідність може бути поставлено палімпсест образів та міфів, сукупність концептуальних пластів, кожен з яких може посилювати свою відносну вагу у певних умовах [6].

Емпіричні дослідження показують залежність укоріненості, місцевого патріотизму та общинності від сприйняття та осмислення підґрунтя територіальної ідентичності, від характеру побудованих географічних образів, локальних міфів та ментальних просторів. Ставлення індивіда до місця свого проживання залежить від ступеня його інтегрованості у місцеве історико-культурне середовище. Чим багатшим є підґрунтя територіальної ідентичності, тим більше виявляється потенційних можливостей для розвитку асоціацій з територією, відчуття її унікальності, появи місцевих образів-символів, що перебувають у центрі уявлень про територію, тим більше виникає приводів для гордості за місце проживання та, відповідно, розвитку місцевого патріотизму.

Наступним ключовим елементом когнітивного макрокомпонента територіальної ідентичності є просторова орієнтація та ментальна структуризація географічного простору. У якості первинного ідентитету найчастіше виступає поселення, у якому індивід народився або проживає. Рефлексія місцевої географічної специфіки наповнює цю ідентифікацію змістом і надає критерії до розрізнення "своїх" та "чужих" територій і спільнот. Тому індивід надалі ідентифікує себе не лише з поселенням, але і з певною територією, до якої це поселення належить за певним суттєвим критерієм або сукупністю критеріїв. Таким чином, по-перше, відбувається самоідентифікація з певним поселенням та/або територією – так звана просторова орієнтація. По-друге, у сприйнятті індивіда географічний простір структурується, у ньому

викристалізуються перцепційні ядра, напівпериферії та периферії як своєї, так і чужих територій. Як наслідок територіальної ідентифікації населення та ментальної структуризації географічного простору формуються вернакулярні райони. У відповідності до рівнів територіальної ідентичності існують різні рівні вернакулярних районів: від внутрілокального до макрорегіонального.

Елементами афективного макрокомпонента територіальної ідентичності є ставлення до території, місцевий патріотизм, укоріненість, мобільність, ставлення до жителів інших територій.

Ставлення до території може бути описане в термінах топофілії і топофобії. Ми визначаємо топофілію як приязне ставлення до території, любові до неї, відчуття комфорту, привабливості. Протилежністю топофілії є топофобія – відторгнення території, неприязне та вороже ставлення до неї.

Місцевий патріотизм – це особливе емоційне переживання індивідом своєї приналежності до території, готовність підкорити її інтересам свої власні. На відміну від топофілії, яка може бути властивою індивіду і у пасивній формі, місцевий патріотизм стимулює своїх носіїв до активного життєвого вибору і участі у житті місцевих спільнот. При перебуванні індивіда поза межами своєї території місцевий патріотизм може зберігатися і навіть посилюватися. У контексті місцевого патріотизму розглядаються явища укоріненості та мобільності. Укоріненість об'єднує у якості рівноправних дві компоненти: матеріальну (фізичне перебування на території) та духовну (тісний психологічний зв'язок з територією) [4, с. 28]; це прагнення проживати на даній території надалі, максиміальним чином адаптуватися до місцевих умов. Навпаки, мобільність передбачає просторову рухливість індивіда і може мати як фактичну, так і потенційну форми. Місцевий патріотизм може зберігатися навіть при домінуванні мобільності, особливо коли прагнення людини до зміни місця проживання обумовлюється нереалізованими потребами у саморозвитку, а не ментальним відчуженням території. Водночас послаблення патріотизму може суміщуватися з укоріненістю (яка в такому випадку виявляється пасивно, як звичка до заданого місця).

Виходячи зі співвідношень проявів ідентифікації з місцем, топофілії/топофобії, місцевого патріотизму та укоріненості/мобільності можна виділити наступні градації територіальної ідентичності індивідів за ступенем прив'язаності індивідів до місця та ставленням до нього: відсутність почуття місця, відносна (множинна) ідентифікація, відчуження місця, негативна ідентифікація, послаблена ідентифікація з посиленою мобільністю (пошукова ідентифікація), послаблена ідентифікація зі збереженням укоріненості, сильна позитивна ідентифікація з посиленою мобільністю, сильна позитивна ідентифікація з посиленою укоріненістю (на основі типологій М. Крилова, Д. Гаммона та Дж. Кросса [4, с. 157-163; 13; 14]).

Афективний макрокомпонент територіальної ідентичності виявляється також у ставленні до населення інших територій. Можливі три базові варіанти: жорстке протиставлення, що межує з відторгненням та ворожістю; визнання інакшості населення інших територій; заперечення наявності яких-небудь суттєвих відмінностей між населенням своєї та інших територій.

Явище місцевого патріотизму стимулює процеси общинності та територіальної суспільної консолідованості – складові діяльнісного макрокомпонента. Общинність виявляється у розвитку тісних соціальних зв'язків всередині місцевої спільноти; передусім важливі ті зв'язки, що базуються на спільній приналежності членів соціальної групи до даної території. Первинною формою таких зв'язків є контакти між окремими індивідами; більш розвиненими та складними їх проявами є формування єдиного інформаційного поля території

шляхом розвитку місцевих засобів масової інформації, а також діяльність громадських організацій, діяльність яких присвячена місцевим питанням.

Територіальна суспільна консолідованість виявляється у активній, гострій та масовій реакції спільноти на питання збереження місцевої географічної природної та історико-культурної специфіки. Сюди ж зараховуємо і діяльність місцевих екологічних рухів. Індикатором територіальної суспільної консолідованості є характер та інтенсивність взаємозв'язків між спільнотою та місцевими органами влади, зокрема місцевим самоврядуванням, оцінка спільнотою тих чи інших місцевих органів управління у контексті питань, асоційованих з територіальною специфікою.

Висновки. У компонентній структурі територіальної ідентичності розрізняють три основних макрокомпоненти: когнітивний, афективний та діяльнісний. Сприйняття території є первинним, і визначає увесь процес формування територіальної ідентичності, хоча діяльність територіальних спільнот визначається, передусім, емоційно-ціннісними орієнтирами. Перспективним напрямком досліджень є аналіз діалектичної взаємодії когнітивного та афективного макрокомпонентів і їх сукупного впливу на розвиток діяльнісного макрокомпонента, оскільки саме останній обумовлює роль територіальної ідентичності як одного з чинників розвитку території.

Список використаних джерел

1. Замятин Д. Н. Идентичность и территория: гуманитарно-географические подходы и дискурсы // Идентичность как предмет политического анализа: сб. статей по итогам всероссийской науч.-теор. конф. (ИМЭМО РАН, 21-22 октября 2010 г.). – М.: ИМЭМО РАН, 2011. – С. 186-203.

А. Гнатюк, асп.
КНУ имени Тараса Шевченко, Киев

КОМПОНЕНТНАЯ СТРУКТУРА ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ НАСЕЛЕНИЯ

Рассмотрена компонентная структура территориальной идентичности населения. Освещены содержание и элементы ключевых макрокомпонентов территориальной идентичности – когнитивного, аффективного и деятельностного, раскрыты факторы, условия и механизм их формирования. Исследован характер взаимодействия выделенных компонентов. Предложены пути дальнейших исследований компонентов территориальной идентичности в контексте решения актуальных проблем географической науки.

Ключевые слова: территориальная идентичность, компонентная структура, местная географическая специфика, географический образ, ментальная структуризация географического пространства, топофилия, местный патриотизм, укорененность, мобильность, вернакулярный район, общинность, территориальная общественная консолидация.

O.Gnatjuk, graduate
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv.

THE COMPONENT STRUCTURE OF THE TERRITORIAL IDENTITY OF POPULATION.

The component structure of the territorial identity of the population is revealed in the article. The content and key elements of main territorial identity macro-components, i.e. cognitive, affective, and pragmatist are explored. The factors, conditions and mechanism of development of territorial identity components are disclosed. The nature of the interaction of distinguished components is investigated. The ways of further research regarding territorial identity component structure are proposed in the context of solving urgent problems of geography.

Keywords: territorial identity, component structure, local geographical specificity, geographical image, mental structuring of geographical space, topophilia, local patriotism, rootedness, mobility, vernacular region, communality, public territorial consolidation.

УДК 911:551.4:556.51

О. Костюк, асп.
Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки, Луцьк

ГЕОЛОГО-ГЕОМОРФОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ БАСЕЙНУ РІЧКИ СЕРЕТ

Проведено аналіз геоморфологічної та геологічної будови території басейну річки Серет. Виділено та описано основні морфоструктури на території басейну річки Серет. Досліджено характер впливу підняття Подільської плити на формування сучасної гідрографічної сітки басейну річки Серет. Проведено дослідження літологічного складу порід в межах досліджуваного водозбору. Проаналізовано залежність морфометричних характеристик водотоків басейну р. Серет від геологічної будови місцевості.

Ключові слова: геологічна будова, рельєф, долина річки, басейн р. Серет.

Постановка проблеми. Особливості малих та середніх річок значною мірою залежать від геолого-геоморфологічних особливостей водозбору. Поверхня річкового басейну впливає на формування гідрографічної мережі та режим поверхневого стоку як безпосередньо, обумовлюючи довжину, похил і форму схилів, падіння та морфометричні особливості річища тощо, так і через інші компоненти ландшафту, які тісно пов'язані з рельєфом. Тому для проведення комплексного геоекологічного дослідження басейну річки необхідно

2. Замятин Д. Н. Сопространственность и идентичность // Мир психологии. Научно-методический журнал. – М., 2012. – №1 (69). – С. 104–123.

3. Замятина Н. Ю. Смысл положения: место в ментально-географических пространствах [Электронный ресурс] / Н. Ю. Замятина // Международный журнал исследований культуры. – 2011. – № 4 (5). – С. 60–68. – Режим доступа: [http://www.culturalresearch.ru/files/open_issues/04_2011/IJCR_04\(5\)_2011_Uvarov.pdf](http://www.culturalresearch.ru/files/open_issues/04_2011/IJCR_04(5)_2011_Uvarov.pdf) – Название с экрана.

4. Крылов М. П. Региональная идентичность европейской России / М. П. Крылов. – М., 2010.

5. Межевич Н. М. Основные направления региональной политики РФ. Механизмы региональной политики. – СПб, 2005.

6. Митин И. И. Мифогеография как подход к изучению множественных реальностей места // Гуманитарная география: Научный и культурно-просветительский альманах. Вып. 3. / Отв. ред. и сост. Д. Н. Замятин. – М.: Институт Наследия, 2006. – С. 64–82.

7. Морозова Е. В. Локальная идентичность: формы актуализации и типы // ПОЛИТЭК. – 2008. – № 4. – С. 139–151.

8. Назукина М. В. Региональная идентичность в современной России: типологический анализ: автореф. дис. ... канд. полит. наук : 23.00.02. – Пермь, 2009.

9. Китинг М. Новый регионализм в Западной Европе // Логос. – 2003. – № 6. – С. 67–116.

10. Самошкина И. С. Территориальная идентичность как социально-психологический феномен: автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05. – М., 2008.

11. Ткаченко А. А. Территориальная общность в региональном развитии и управлении. – Тверь, 1995.

12. Тумакова К. Е. Социальные факторы формирования региональной идентичности в условиях современной России : автореф. дис. ... канд. социол. наук : 22.00.04 / Тумакова К. Е.; – Пенза, [Пензенский государственный университет], 2011 – 27 с.

13. Cross J. Protecting our place: establishing and maintaining place attachments in the face of population growth and change. Ph.D. diss. – Davis: University of California. – 2001.

14. Hummon D. Community attachment: local sentiment and sense of place / D. Hummon // Place Attachment. – New York: Plenum, 1992. – P. 253–278.

15. Low S. Symbolic ties that bind: place attachment in the plaza // Place Attachment. – New York, 1992. – P. 165–186.

Надійшла до редколегії 10.10.13

здійснити аналіз геологічних та геоморфологічних умов водозбірної території.

Аналіз останніх досліджень. Великий внесок в дослідження басейну річки Серет зробив І. Ковальчук [4], який проаналізував структуру річкової сітки Подільських рік. На основі цих досліджень в 2002 році Б. Киндюк, В. Овчарук [2] здійснили розрахунок топографічних характеристик річки та її приток, дослідили їх динаміку в часі. Геологічні та геоморфологічні особливості території Тернопільської області, до якої входить територія басейну річки Серет досліджував К. Геренчук [1], який розробив схематичну геологічну карту області. Й. Свинко [5] опублікував нарис про природу Тернопілля, в якому описав геологічну та літологічну структуру області.

Загалом аналіз літературних джерел свідчить, що геологічна та геоморфологічна будова басейну річки Серет є недостатньо вивчена та висвітлена в науковій літературі.

Для дослідження геолого-геоморфологічних особливостей басейну р. Серет застосовано аналіз фактичного матеріалу шляхом використання існуючих теоретичних та експериментальних досліджень, системний аналіз карт та схем Тернопільської області й узагальнення отриманих результатів.

Формулювання цілей статті. Мета статті – дослідження залежності гідрографічних характеристик басейну річки Серет від геологічної та геоморфологічної будови території.

Для досягнення поставленої мети було вирішено такі завдання: аналіз картографічного матеріалу території Тернопільської області; характеристика основних морфоструктур та геологічного складу досліджуваної території.

Основна частина. За своїм географічним положенням басейн річки Серет знаходиться на Тернопільському плато, яке являється частиною Волино-Подільської плити Східноєвропейської давньої платформ.

В геологічній будові Волино-Подільської плити беруть участь осадові породи верхнього протерозою, палеозою, мезозою і кайнозою, які залягають на докембрійському кристалічному фундаменті. Басейн ріки Серет захоплює з неогену сарматський та тортонський яруси; з верхньої крейди: коньякський, сантонський і туронський яруси; нижньої крейди: альбський ярус та нижній девон. У північній частині басейну представлені неогенові відклади та породи. Вони залягають на розмитій поверхні більш давніх (палеогенових, крейдових) породах і покриваються четвертинними осадами [5]. Тортонські відклади, які залягають найвище, представлені переважно морськими осадами з великою кількістю решток організмів. Нижній тортон складений загалом піщанистими глинами, мергелями, багрянковими вапняками, кварцовими та кварцово-глауконітовими пісками й пісковиками. Верхній – гіпсами, хемогенними, багрянковими та детритовими вапняками, кварцовими та кварцово-глауконітовими пісковиками. У східній частині басейну відбувалося формування бар'єрного рифу, який виступає в сучасному рельєфі у вигляді горбистого пасма Подільських Товтр. Цей риф остаточно сформувався в сарматі. Сарматський ярус представлений невеликим басейном в північно-західній частині водозбору Серету та значним поясом між вододілом річок Серет та Гнізна. Цей ярус залягає поверх тортонського та представлений зеленуватими кварцово-глауконітовими та білими кварцовими пісками, пісковиками, піщанистими глинами і ясно сірими плитчастими мергельними глинами та мергелями. На крайній півночі басейну спостерігаються відклади верхньої крейди, літологічний склад яких найрізноманітніший. Тут представлені глауконітові піски та пісковики, вапняки та мергелі та крейдоподібні вапняки, присутній у складі декількох горизонтів конкрецій чорного та сірого кременю. Відклади нижньої крейди

відомі лише у Придністров'ї, на крайньому півдні басейну. До їхнього складу входять кварцово-глауконітові піски незначної (до 2 м) потужності та вапняки.

Гідрографічна сітка річок цього регіону являється класичним прикладом паралельного типу її протікання. Спільною рисою річок Волино-Поділля є їх меридіальна направленість і впадання у Дністер під кутом 45° [4].

Басейн річки Серет розташований у межах Подільської морфоструктури на тлі якої чітко виділяється характерні орографічні елементи: Тернопільське Плато та Придністров'я [3]. Тернопільське плато – найбільша рівнинна частина басейну, поверхня якої дуже мало почленована, особливо на межиріччях Серету та її приток, де коливання висот не перевищує 15-20 м. в межах цього плато долини Серету та її приток врізана лише на 40-60 м та мають досить широкі, заболочені заплави, зручні для будівництва ставків та штучних водойм.

Зовсім відмінна південна периферія басейну Серету – область Придністров'я. Долина Серету врізана у плато на 120-170 м, має скелясті, часто заліснені схили, дуже вузькі заплави і тераси, які ширшають тільки на внутрішніх вигинах меандрів.

Відповідно до існуючих досліджень розвитку рельєфу цього регіону, сучасна гідрографічна сітка ріки Серет сформувалась під впливом двох підняття Подільської плити. Перше підняття І. Гофштейн відносить до раннього плейстоцену, його амплітуда складала 60-70 м [2]. Друге підняття відбулося у пізньому плейстоцені. Як вказує Б. Киндюк, В. Овчарук, під впливом двох підняття Подільської плити початкові водотоки змінили свою направленість з південно-східної на меридіальну. Доказом таких подій є те, що верхні притоки Серету зберегли свій південно-східний напрямок. Досить різкий поворот напрямку течії спостерігається в районі с. Оріхівка і річка починає рухатись на південний захід. Внаслідок підняття підстилючої поверхні геоморфологічна структура басейну неоднорідна. Спостерігається достатньо різкий характер переходу від м'яких форм рельєфу на півночі басейну до глибоких долин на півдні басейну є Придністров'ї [5]. Це позначається на збільшенні швидкості течії і формі врізання русла. Так, якщо в верхній частині басейну Серет протікає по плоскій і болотистій місцевості, то нижче м. Тернопіль, в Придністровському районі, він набуває вигляду гірської річки. Долина набуває каньйоноподібну форму і стає V-подібною. На півночі долина характеризується меншим врізом, пологими схилами з м'якими обрисами, розкриваються лише відклади верхньої крейди і неогену. Днище долини часто заторфоване, заплава порівняно широка. Врізані меандри відсутні. На півдні долина Серету глибоко врізана у поверхню Подільського плато, розкриваючи відклади селуру, девону, юри, крейди та неогену [1].

У північній та центральній частині басейн розміщений на структурній лесовій рівнині (плато) з балочними ерозійними формами, плоский нерозчленований рельєф зустрічається в центральній частині між водотоками Серету та Гнізної. Річка Гнізна бере початок в районі рифових горбів та гряд (товтри). Південніше від м. Тербова лесова рівнина змінюється ярково-балочними ерозійними формами рельєфу. Яри та балки поширені нерівномірно. Густота яркової мережі коливається від 0 до $1,4 \text{ км/км}^2$. В басейні Серету зустрічаються первинні берегові яри, розвинені на схилах річкових долин і балок, які раніше не піддавалися лінійному розмиву. З півночі на південь густота ярів та балок збільшується. Для Придністров'я характерна наявність річкових терас Дністра. Виявлено сім терас (не беручи до уваги низької заплави), і всі вони за винятком першої, ерозійно-аккумулятивні. Їх алювій представлений галечно-валунковим, рідше піщаним матеріалом невеликої потужності. Серед рельєфоутворюючих факторів у При-

дністров'ї значну роль відіграють карстові процеси. Тут наявні поверхневі (понори, улоговини) та підземні (по-рожнини) форми карсту [1].

Гідрографічна мережа басейну річки Серет розгалужена і включає в себе головну річку, численні притоки першого та другого порядків, осушувальні канали та штучні стави, природні озера та ставки.

Річка Серет – найбільша з приток Дністра в межах Тернопільської області. Бере початок із джерела поблизу с. Ніще Зборівського району на висоті 368 м і тече в межах Подільської височини. Ріка утворюється із злиття кількох потоків (Серет Правий, Серет Лівий, Вятима, Граберка) біля с. Ратищі. Довжина річки – 242 км, площа басейну 3900 км², що становить майже 1/3 площі області. Витоки Серету та верхня його течія до Тернополя мають широкі, симетричні заболочені долини (ширина долини річки становить 0,5-0,8 км, ширина заплави 0,1-0,2 км). Русло помірно звивисте. За м. Тернопіль долина Серету звужується (на окремих ділянках її ширина 0,1-0,2 км), а нижче с. Буцнів стає дуже звивистою, з крутими схилами, переважно залісненими. Похил річки становить 0,9м/км, що зумовлює повільну течію 0,3-0,5 м/с, на перекатах – до 2 м/с [6].

Важливою особливістю будови гідрографічної мережі р. Серет є наявність на її водозборі слідів численних перехватів [2]. Так, в нижній частині басейну цієї річки на відстані 10 км від її гирла в неї впадає р. Дуба з площею водозбору 229 км². Цей водотік двічі постраждав від перехватів. Вперше верхній відрізок цієї річки перехопила р. Черкаська, другий перехват є більш складним. На думку К. Геренчука раніше р. Дуба впадала в Дністер, проте активна ерозія діяльність одного з ярів р. Серет змінила її напрямку [1]. Цей водотік на відстані всього 1,5 км від р. Дністр був перехоплений еродуючим яром і став притокою р. Серет.

Е. Костюк, асп.

Восточноевропейский национальный университет им. Леси Украинки, Луцк

ГЕОЛОГО-ГЕОМОРФОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ БАСЕЙНА РЕКИ СЕРЕТ

Проведен анализ геоморфологического и геологического строения территории бассейна реки Серет. Выделены и описаны основные морфоструктуры на территории бассейна реки Серет. Исследован характер влияния поднятия Подольской плиты на формирование современной гидрографической сети бассейна реки Серет. Проведено исследование литологического состава пород в пределах исследуемого водосбора. Проанализирована зависимость морфометрических характеристик водотоков бассейна реки Серет от геологического строения местности.

Ключевые слова: геологическое строение, рельеф, долина реки, бассейн р. Серет.

O. Kostiuk, graduate

Lesya Ukrainka Eastern European National University, Lutsk

GEOLOGICAL AND GEOMORPHOLOGICAL PECULIARITIES IN THE SERET RIVER BASIN

In the article considered the geomorphological and geological structure of the Seret river basin. The main morphological structure in the basin of the Siret are describes. The impact raising Podolsk plate to form a modern hydrographic basin of the Siret grid is investigated. The research of lithological species within the studied watershed was conducted. The dependence of the morphometric characteristics of watercourses Siret River Basin for geological structure of the area was analyzed.

Keywords: geological structure, relieve, valley of the river, Seret river basin.

УДК 911.3

Т. Ключко, асп.

КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

СУЧАСНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСІВ СУБУРБАНІЗАЦІЇ

Досліджено сучасний стан розвитку урбанізаційних процесів у світі. Розкрито поняття урбанізації у вузькому та широкому сенсі, виявлено основні чинники поширення процесів урбанізації. Виділено світові етапи, стадії та просторові закономірності урбанізації. Систематизовано головні процеси взаємодії міста та його окраїн. Подано характерні тенденції сучасних урбаністичних процесів.

Ключові слова: урбанізація, субурбанізація, контрурбанізація, ексурбанізація, пост-урбанізація, хінтерленд, метрополіс, міська агломерація.

Постановка проблеми. Система розселення населення XXI століття характеризується зростанням ролі великих міст як центрів акумулювання людських та фінансових ресурсів. Дослідники відмічають складність

Висновки. Проведений геолого-геоморфологічний аналіз території дозволяє зробити висновки:

1. Внаслідок підняття підстилючої поверхні геоморфологічна структура басейну неоднорідна. Спостерігається достатньо різкий характер переходу від м'яких форм рельєфу на півночі басейну до глибоких долин на півдні басейну є Придністров'ї. Це позначається на збільшенні швидкості течії і формі врізання русла. Внаслідок значного врізання річок виходять на поверхню відклади більш ранніх епох. В Придністров'ї спостерігаються інтенсивні карстові процеси.

2. На рівнинній території Тернопільського плато спостерігається однорідність залягання четвертинних відкладів, що пояснюється поступовістю відходу Сарматського моря з цієї території.

3. Рельєф території басейну річки Серет, відповідно до існуючих геоморфологічних досліджень цього регіону, сформувався під впливом двох піднятих Подільської плити, наслідок чого що верхні притоки Серету отримали свій південно-східний напрям.

Список використаних джерел

1. Геренчук К. І. Природа Тернопільської області / К. І. Геренчук. – Л., 1979.
2. Киндюк Б. В., Овчарук В. А. Исследование гидрографических и топологических характеристик реки Серет / Б. В. Киндюк, В. А. Овчарук // Наук. праці українського науково-дослідного гідрометеорологічного інституту. – 2006. – Вип. 255. – Ст. 311–321.
3. Ковальчук І. П. Геоморфологические исследования флювиальных систем Карпатского и Вольно-Подольского регионов. / Под ред. проф. Р. С. Чалова // Эрозионные и русловые процессы. Вип. 13. – М.: МГУ, 2000. – С. 93 – 105.
4. Ковальчук І. П. Регіональний еколого-геоморфологічний аналіз / І. П. Ковальчук. – Л., 1997.
5. Свинко І. М. Нарис про природу Тернопільської області: геологічне минуле, сучасний стан / І. М. Свинко. – Т., 2007.
6. Царик Л. П. Еколого-географічний аналіз і оцінювання території / Л. П. Царик. – Тернопіль, 2006.

Надійшла до редколегії 26.09.13

сучасних процесів урбанізації та їх впливу на всі сторони життя суспільства. Однак, динамічній взаємодії, що відбуваються між великими містами – метрополісами та сферою їх впливу – міськими окраїнами (urban fringe),

хінтерландом (hinterland) в українській географії приділено недостатньо уваги. Ряд англomовних термінів не мають українських відповідників. В той час, процеси субурбанізації поступово змінюють просторову організацію розселення населення.

Аналіз попередніх досліджень. Активне вивчення теоретичних та методичних засад урбанізації та пов'язаних з нею процесів і наслідків припадає на другу половину XX століття – час інтенсивного розвитку і збільшення ролі міст. Питання розвитку процесів урбанізації розкриті в працях таких вчених як Ю. Пітюренко, А. Степаненко, С. Мохначук, Г. Лаппо, О. Гладкий та ін. Особливості процесів субурбанізації виділяють у своїх дослідженнях С. Хошсу, А. Борсдорф, Т. Сіверц, Ю. Пивоваров, К. Мезенцев та ін.

Метою даної статті є спроба систематизувати основні процеси, що відбуваються у полі зору взаємодії міста та його окраїнами, виявити причини та особливості сучасних трансформацій системи міського розселення.

Виклад основного матеріалу. В "Географічному енциклопедичному словнику" зазначається, що урбанізація – це історичний процес підвищення ролі міст у розвитку суспільства, що охоплює зміни в розміщенні продуктивних сил, насамперед в розселенні населення, його соціально-професійній, демографічній структурі, способі життя, культурі тощо [1, с. 317]. У вузькому розумінні урбанізація – це зростання міст, особливо великих, підвищення питомої ваги міського населення в країні, регіоні, світі. Розвиток процесу урбанізації тісно пов'язаний з особливостями формування міського населення та росту міст; припливом мігрантів із сіл, природним приростом самого міського населення, включенням до міської смуги або віднесенням до адміністративного підпорядкування приміських територій (включаючи міста, селища та села); перетворенням сільських населених пунктів на міські. Зростання міст супроводжується формуванням більш або менш широких приміських зон; при цьому умови життя населення в них все більше наближуються до умов життя у великих містах – центрах тяжіння цих зон [1, с. 317].

Урбанізація – це історичний процес підвищення ролі міст, міського способу життя та міської культури у розвитку суспільства, пов'язаний з просторовою концентрацією діяльності у порівняно нечисленних центрах і ареалах переважного соціально-економічного розвитку. Термін урбанізація з'явився вперше у зарубіжній літературі в 1867 р. в Іспанії, в російській мові – у 1957 р. (у перекладі "Доповіді про світове соціальне положення" ООН). Регулярніше цей термін почав використовуватися в радянській науковій літературі з кінця 1960-х рр. [7, с. 16].

Урбанізацію можна назвати всесвітнім і майже природним процесом, характерним для XX-XXI століть [3, с. 138.]. Урбанізація – багатогранний глобальний соціально-економічний процес, пов'язаний з різким посиленням в епоху науково-технічної революції розвитку і концентрації продуктивних сил і форм соціального спілкування, з поширенням міського способу життя на всю мережу населених пунктів [6].

Я. Олійник та А. Степаненко виділяють три етапи розвитку урбанізації у світовому процесі:

- перший, або початковий етап (кінець XVIII – кінець XIX ст.) – характеризується локальними процесами урбанізації і охоплює ряд країн Західної Європи та Північної Америки;
- другий, переважно планетарний етап (перша половина XX ст.) – характеризується тим, що швидко зростання міст і міського населення охоплює більшість регіонів світу; оснований переважно на зростанні промислового виробництва при відносно слабкому розвитку

сфери послуг та інших видів невиробничої діяльності; характерне переважно екстенсивне зростання міст;

- третій, глобальний етап (з другої половини XX ст.) – "сучасна", "постіндустріальна" урбанізація; характеризується чітко вираженим зростанням міського населення світу в найбільших містах, містах-мільйонерах, крупно міських агломераціях, урбанізованих регіонах; переважно інтенсивний характер урбанізації в умовах науково-технічного прогресу; стрімке зростання наукомістких виробництв, домінуючий розвиток невиробничих сфер діяльності; зростають роль і значення більш складних міських функцій – таких як наука, освіта, підготовка кваліфікованих кадрів, виробництво інформації, банківська справа, розвиток сфери послуг, управлінської діяльності [5, с. 184-186.].

Вчені розрізняють також стадії урбанізації: 1) стадія зародження сучасних міст; 2) стадія швидкого зростання міст на основі економічних факторів урбанізації; 3) стадія агломераційної урбанізації; 4) стадія агломераційно-субурбанізаційного розвитку; 5) стадія істотної трансформації міського розселення через деагломерацію урбанізованих територій на основі деконцентрації населення і господарської діяльності [5, с. 187-188.].

На сучасному етапі урбанізація характеризується такими тенденціями: швидко зростає кількість міського населення та рівень урбанізації (переважно за рахунок країн, що розвиваються); особливо швидко ростуть міста-мільйонери; формуються міські агломерації, людність яких перевищує мільйон осіб, а в багатьох країнах згуртування агломерацій мільйонерів творять мегалополіси; поряд із процесами урбанізації у розвинених країнах відбуваються процеси субурбанізації [2, с. 129].

Для просторової еволюції сучасної урбанізації характерні такі суттєві особливості: 1) концентрація, інтенсифікація, диференціація і різноманіття міських видів діяльності (функцій), а останнім часом все частіше і сільського господарства у приміських зонах великих центрів ряду країн; 2) поширення і поза центрами та урбанізованими ареалами міського способу життя з особливою структурою спілкування, культурою, системою ціннісних орієнтацій; 3) розвиток великих міських агломерацій, урбанізованих районів, урбанізованих зон в результаті посилення взаємозв'язків в системах розселення; 4) ускладнення форм і систем урбанізованого розселення: перехід від точкових і лінійних – до вузлових, смугових тощо; 5) збільшення радіусів розселення в межах агломерацій і урбанізованих районів, пов'язаного з місцями прикладання праці, зонами відпочинку та ін., і викликаю чого територіальне зростання міських систем; відповідно відбувається збільшення площ високо урбанізованих територій за рахунок розширення старих і появи нових осередків урбанізації [7, с. 18].

Ю. Пивоваров виділяє головні просторові закономірності урбанізації:

- територіальна концентрація різноманітних видів діяльності в містах і ареалах переважного розвитку;
- вибірковість у просторі різноманітних форм урбанізованого розселення, фокусування населення у найбільш вигідних точках і ареалах соціально-економічного розвитку з визначним, як правило, економіко-географічним положенням;
- укрупнення форм урбанізованого розселення;
- контрастність населення, його поляризація (урбанізація створює розбіжності між центром і периферією в ході розвитку і частково їх знімає);
- стадійно-циклічний характер еволюції урбанізації [7, с. 159-173].

Л. Ван ден Берг, зважаючи на міграційні тенденції та ті процеси, що відбуваються у міському ядрі, окраїнах і

хінтерланді, виділив чотири стадії (фази) урбанізації (розвитку міст):

- урбанізація, що розглядається як процес швидкого зростання чисельності міського населення, збільшення концентрації населення, робочих місць, виробництва, сфери послуг у головному місті (метрополісі), в той час як внаслідок міграційного відтоку хінтерланд втрачає населення. Цей процес традиційно пов'язаний із індустріалізацією, переселенням сільських жителів до міст внаслідок кращих можливостей працевлаштування, умов життя, вищого рівня доходів тощо. Варто відмітити, що сучасна урбанізація не обов'язково пов'язана із промисловим розвитком, притягальний вплив мають сфера послуг, будівництво;

- субурбанізація – процес "якісного вдосконалення" урбанізації, що зумовлює переселення міських жителів до менших поселень поряд з метрополісом з кращими умовами життя (чистіше довкілля, менша щільність населення, приватний будинок та ін.). При цьому мешканці субурбії тісно зв'язані із метрополісом, продовжують працювати та отримувати більшість послуг у ньому. Чисельність населення головного міста продовжує зростати передусім за рахунок хінтерланду;

- дезурбанізація – процес переселення міських жителів за межі субурбії до невеликих міст та сільських поселень. Поступово там створюються нові робочі місця, розвивається власна сфера послуг. Як наслідок, метрополіс, а подекуди й субурбія втрачають населення;

- реурбанізація – повернення населення передмість до метрополіса внаслідок джентрифікації та ревіталізації індустріальних зон (brownfields) в центральній частині міста (Inner City), наближення місця проживання до місця роботи [13].

У вітчизняній географії найбільше уваги приділено вивченню процесів субурбанізації. Так, Ю. Півоваров відмічає, що урбанізація охоплює в територіальному плані не лише міську, але все більшою мірою й сільську місцевість, визначаючи її трансформацію – демографічну, соціальну, економічну, просторову тощо. Міста та агломерації мають різносторонній вплив на навколишню сільську територію, поступово якби "переробляючи" її, скорочуючи розміри сільської місцевості. В результаті відбувається стрімкий розвиток передмість великих міст – субурбанізація ("урбанізація передмість"). Одночасно спостерігається впровадження деяких міських умов і норм життя в сільські поселення, тобто рурбанізація (сільські урбанізація). Урбанізація сільської місцевості призводить і до якісних її змін: ростуть несільськогосподарські заняття сільського населення, збільшується його маятникова міграція, особливо до міст та приміської зони великих центрів, змінюється соціально-професійна і демографічна структура сільських мешканців, їх спосіб життя, рівень благоустрою сільських поселень тощо [7, с. 19].

Сучасний тип урбанізації – це вже не стільки швидке зростання частки міського населення, скільки особливо інтенсивний розвиток процесів субурбанізації та утворення на цій основі нових просторових форм міського розселення – міських агломерацій, мегалополісів [1, с. 318]. Субурбанізація зазвичай характеризується вищими темпами зростання населення передмість та міст-супутників порівняно з містами – центрами агломерацій [1, с. 296].

Субурбанізація – це швидкий розвиток приміської зони великих міст, зростання щільності населення та перенесення сюди деяких видів економічної діяльності з центру агломерації. Водночас рурбанізація – це явище, яке виникає у результаті активних маятникових міграцій сільських жителів у великі міста. Його характерні риси – особливий соціальний склад сільського насе-

лення, зміна способу життя із сільського на міський, покращення благоустрою сільських поселень тощо. Такі процеси відбуваються закономірно, циклічно у такому порядку: урбанізація → субурбанізація → деурбанізація та урбанізація [2, с. 129].

Щодо терміну "деурбанізація", то багато зарубіжних дослідників розглядають його як синонім зустрічної/протилежної/контрурбанізації (counterurbanization). Зокрема, С. Дж. Мітчелл виділила три різновиди зустрічної урбанізації – ексурбанізація, "переміщена" урбанізація (displaced-urbanization) та анти-урбанізація [11]. Ексурбанізація розуміється як переселення міських жителів за межі субурбії в сільські або невеликі міські поселення, які зберігають з головним містом тісні зв'язки, передусім щодо роботи, послуг, розваг. Другий різновид передбачає переселення міських жителів за його межі внаслідок економічних чинників – втрати роботи, нижчої вартості життя і т.п. Це фактично вимушена міграція, яка не пов'язана із вибором конкретного типу поселень. Анти-урбанізація пов'язана із відмовою від міського способу життя.

С. Хошсу акцентує увагу на тому, що ексурбанізацію та displaced-урбанізацію доцільно розглядати не як різновиди зустрічної урбанізації, а як різновиди дезурбанізації. Вона виділяє три форми дезурбанізації – пері-урбанізація (ексурбанізація), displaced-урбанізація та контрурбанізація. Остання, у свою чергу включає три види: simple living (фактично, анти-урбанізація), пентурбанізація (передбачає переселення міських жителів за межі субурбії, але, на відміну від пері-/ексурбанізації, не передбачає збереження тісних зв'язків із головним містом, а наявність власних робочих місць, закладів сфери послуг) та міграцію пенсіонерів (retirement migration) [10].

На нашу думку, процес дезурбанізації може мати різні причини – економічні (наприклад, закриття промислових підприємств, високий рівень безробіття тощо), демографічні (природне скорочення населення), соціально-екологічні (зміна способу життя, чисте та безпечне довкілля тощо). Тому дезурбанізацію не варто розглядати як "надвид" чи різновид процесів, які відбуваються між містом, приміською смугою та хінтерландом. Водночас доцільно розрізняти процеси ексурбанізації та зустрічної/протилежної урбанізації [4, с. 170-171].

Ексурбія (пері-урбія) – це у переважній більшості "спальні" (commuter) поселення за межами субурбії, що не мають достатньої кількості робочих місць, закладів сфери послуг, слабо зв'язані з містом регулярним рухом громадського транспорту. Їх мешканці працюють в головному місті або субурбії на значній відстані від місця проживання, користуються закладами сфери послуг міських окраїн, передмість, або здійснюють замовлення через Інтернет. Ексурбію часто розглядають як прояв невдалого планування або псевдоурбанізації, оскільки такі поселення характеризуються низькою щільністю населення, невідповідністю інфраструктури чисельності населення, їх зовнішні зв'язки повністю залежать від приватного автотранспорту. Ексурбаністичні поселення формують окремий пояс – exurban ring і можуть бути відокремлені від приміської смуги (suburban ring) сільськими поселеннями, сільськогосподарськими угіддями, лісами.

Соціально-економічні процеси, протилежні урбанізації, називають контрурбанізацією. Частина вчених вважає її продовженням урбанізації, інші – новою фазою міського розвитку [5, с. 193].

Зустрічна/протилежна урбанізація (контрурбанізація) – це також процес переселення міських жителів за межі субурбії до невеликих міст та сільських поселень, проте з істотно меншою залежністю від метрополіса. Б.Беррі підкреслював, що контрурбанізація – це процес деконцентрації населення. Важливі її ознаки – зростан-

ня чисельності населення віддалених від головного міста поселень (передусім за рахунок мігрантів з головного міста), зменшення залежності від нього (передусім за рахунок наявності власних робочих місць).

Серед головних причин розвитку ексурбанізації та контрурбанізації – зміна середовища проживання, поліпшення транспортної доступності віддалених поселень, розвиток нових засобів комунікації (зокрема, Інтернет, що дозволяє працювати на відстані від офісу, лише інколи його відвідуючи).

Останнім часом все більше уваги приділяється процесу пост-субурбанізації, пов'язаної із вибіркоким перетворенням субурбії та ексурбії на новий тип поселень, що являє собою певне поєднання міського і сільського способу життя. На відміну від субурбії, пост-субурбаністичні поселення меншою мірою залежні від головного міста, їх населення працює переважно в своєму поселенні, тут же отримує культурно-побутові та інші послуги.

А. Борсдорф зазначає, що пост-субурбія – це нові елементи в системі "місто-сільська місцевість", які характеризуються привабливими житловими кварталами, новою інфраструктурою в сфері торгівлі і послуг, привабливими можливостями зайнятості переважно у третинному секторі (торгівля, послуги, офіси, логістика, дозвілля, розваги) та промисловості (індустріальні та бізнес-парки), новим стилем життя (який не може бути описаний "старими" категоріями міського та сільського), високим ступенем особистої мобільності та просторово-економічної динаміки [9, с. 9].

Т. Сіверц запропонував термін Zwieschenstadt ("in between settlement", "міжмісто") – "структура повністю відмінного міського середовища, яке на перший погляд розсіяне та дезорганізоване з окремими островами геометрично структурованих паттернів, структура без чіткого центру, проте з багатьма більш-менш вираженими функціонально спеціалізованими ареалами, мережами та вузлами" [12, с. 3]. На думку вченого, Zwieschenstadt може розглядатися і як місто, і як сільська місцевість одночасно.

Дослідники зазначають, що відбувається "дозрівання" субурбії, її трансформація в міста за функціями, але не за формою. Монофункціональна субурбія перетворюється на відносно незалежну від метрополіса пост-субурбію з власними диверсифікованими житловим сектором, зайнятістю та рекреацією, відбувається фрагментація інфраструктури та послуг. З пост-субурбанізацією тісно пов'язані процеси виникнення

окраїнних міст (edge cities) та закритих поселень (gated communities). В межах окремих поселень соціальне розшарування населення зменшуються, але зростають відмінності між поселеннями. Контрурбанізація та пост-субурбанізація – процеси вибіркові. Одні поселення приваблюють населення, інвестиції, робочі місця, інші, навіть сусідні – ні.

Висновки. Отже, на нашу думку, варто виділити основні процеси, що відображають зв'язки "місто – сільська місцевість": урбанізація, субурбанізація, реурбанізація, ексурбанізація, контрурбанізація (зустрічна/протилежна урбанізація) та пост-субурбанізація. Останні три процеси призводять до деконцентрації населення, а контрурбанізація та пост-субурбанізація – ще й до деконцентрації зайнятості, виробництва, сфери послуг. Традиційне розуміння взаємодії "місто – сільська місцевість" як дихотомії змінюється його розумінням як континууму.

Список використаних джерел

1. Географический энциклопедический словарь. Понятия и термины. / Гл. ред. А. Ф. Трешников. – М.: Советская энциклопедия, 1988. – 432 с.
2. Гудзеляк І. Географія населення / Ірина Гудзеляк. Наук. ред. О. І. Шаблій. – Львів: ВЦ Львівського національного університету імені Івана Франка, 2008. – 232 с.
3. Гукалова І. В. Якість життя населення України: суспільно-географічна концептуалізація: Монографія / І. В. Гукалова. – К., 2009. – 347 с.
4. Мезенцев К. В. Взаимодействие "город – сельская местность": от урбанизации к пост-субурбанизации / К. В. Мезенцев, Т. И. Ключко // Социально-экономическая география в XXI веке: вызовы и возможные ответы. – М. – Ростов-на-Дону, 2013. – С. 168-174.
5. Олійник Я. Б. Вступ до соціальної географії / Я. Б. Олійник, А. В. Степаненко. – К.: Знання, 2000. – 204 с.
6. Перцик Е. Н. География городов (геоурбанистика) / Е. Н. Перцик. – М.: Высшая школа, 1991. – 319 с.
7. Пивоваров Ю. Л. Основы георурбанистики: Урбанизация и городские системы: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1999. – 232 с.
8. Berry B.J.L. Urbanization and counterurbanization // Urban Affairs Annual Reviews, 11. – London: Sage Publications, Beverly Hills, 1976.
9. Borsdorf A. On the way to post-suburbia? Changing structures in the outskirts of European cities // European cities: insights on outskirts. Ed. by Borsdorf and Zembri. Report COST Action 10 Urban Civil Engineering. – 2004. – Vol. 2.
10. Hoszu S. Counterurbanization. A literature study // Danish Institute of Rural research and Development (IFUL). Working Paper. – 2009. – № 6.
11. Mitchell C.J.A. Making sense of counterurbanization // Journal of Rural Studies – 2004. – № 20.
12. Sieverts T. Cities without cities: an interpretation of the Zwischenstadt. London: Spon Press, 2007. – 206 p.
13. Van den Berg L., Drewett R., Klaassen L.H., Rossi A., Vijverberg C.H.T. Urban Europe: A study of growth and decline. – A. Wheaton & Co. Ltd., Exeter, 1982

Надійшла до редколегії 17.10.13

Т. Ключко, асп.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

СОВРЕМЕННЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОЦЕССОВ СУБУРБАНИЗАЦИИ

Исследовано современное состояние урбанизационных процессов в мире. Раскрыто понятие урбанизации в узком и широком смысле, выявлены основные факторы распространения процессов урбанизации. Выделены мировые этапы, стадии и пространственные закономерности урбанизации. Систематизированы основные процессы взаимодействия города и его окраин. Подано характерные тенденции современных процессов урбанизации.

Ключевые слова: урбанизация, субурбанизация, контрурбанизация, ексурбанизация, пост-урбанизация, хинтерленд, метрополис, городская агломерация.

T.Kliuiko, graduate
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

MODERN FEATURES OF SUBURBANIZATION PROCESSES

The current state of urbanization processes in the world are explored. Disclosed the concept of urbanization within a narrow and broad sense, identified the main factors of urban dissemination. The world steps, stages and spatial patterns of urbanization are highlighted. The main processes of city interaction and its suburbs are systematized. The tendency of modern urban processes are characterized.

Keywords: urbanization, suburbanization, counterurbanization, ex-urbanization, post-urbanization, hinterland, metropolis, metropolitan areas.

УДК 911.52 (477.63)

О. Сизенко, асп.
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара, Дніпропетровськ

ЛАНДШАФТНА СТРУКТУРА ТЕРИТОРІЙ ОРІЛЬСЬКО-САМАРСЬКОЇ НИЗОВИННОЇ ОБЛАСТІ, ПРОЕКТОВАНИХ ДЛЯ ЗАПОВІДАННЯ

Розглянуто проблему виділення та класифікації ландшафтних геосистем нижчого рангу на основі результатів польових маршрутних досліджень. Коротко охарактеризовані природні умови досліджуваної території та їх вплив на ландшафтне різноманіття. Визначено методологічні засади для здійснення польових досліджень і проведення класифікації ландшафтних геосистем. Проаналізовано ландшафтну структуру проєктованих для заповідання балкових та долинних геосистем Орільсько-Самарської низовинної області. Класифіковані та коротко охарактеризовані 5 типів підурочищ та 11 типів фацій на території проєктованих заказників. Отримано результати, що детально ілюструють характер ландшафтно-диференціації території і можуть слугувати базою для подальшого більш детального фаціального картографування.

Ключові слова: ландшафтна структура, класифікація, підурочище, фація.

Постановка проблеми. В зв'язку з інтенсифікацією розвитку заповідної справи в Україні в цілому та Дніпропетровській області зокрема зростає необхідність проведення комплексних польових досліджень з метою пошуку потенційних для заповідання територій. Підготовка наукового обґрунтування – складний та багатоаспектний процес, що потребує залучення науковців різної спеціалізації. Особлива роль в даному процесі належить ландшафтознавству як комплексному інструменту пізнання навколишнього середовища. Незважаючи на бурхливий розвиток ландшафтознавчих досліджень в останні роки досі не вирішеною залишається проблема класифікації ландшафтних геосистем на локальному рівні. Особливо гостро вона постає при проведенні маршрутних досліджень на відносно маловивчених територіях, коли відсутня повна інформація про стан всіх компонентів геосистем та їх сезонну динаміку. Виникає необхідність у розробці нових підходів до виділення та класифікації локальних ландшафтних геосистем з урахуванням специфіки досліджуваної території та характеру таких досліджень.

Актуальність дослідження. Актуальність роботи полягає у комплексному фізико-географічному дослідженні проєктованих для заповідання ландшафтних геосистем Орільсько-Самарської низовинної області та практичній реалізації типологічного підходу до виділення та класифікації найнижчих компонентів ландшафтно-структури досліджуваної території.

Зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Тематичне спрямування даної роботи відповідає основним завданням сучасних локальних ландшафтознавчих досліджень і розглядається в контексті розширення природно-заповідного фонду Дніпропетровської області, що є однією з умов досягнення збалансованого розвитку досліджуваної території та створення екологічної мережі.

Вихідні передумови. Дослідженню та класифікації ландшафтних геосистем нижчого рангу присвячена значна кількість вітчизняних наукових публікацій. Так, В. Казаков спираючись на провідні критерії визначення ландшафтних геосистем локального рівня організації за В. Ніколаєвим (1979 р.) і В. Пашенком (1993 р.) розробив детальну класифікацію ландшафтно-структури балки Кобильної [7, 8], виділивши 7 родів місцевостей – вододільні, схилі, ярочно-балочні, зсувні, карстові, надзаплавно-терасові та заплавні, 28 видів підурочищ та 33 підвиди урочищ. У 1998 р. вийшла в світ фундаментальна праця Г. Денисика "Антропогенні ландшафти Правобережної України" [1]. Вивченням ландшафтно-структури південної частини межириччя Інгул – Березівка з метою заповідання у 2002 році займався А. Домаранський [4]. Г. Мудрак [12] у 2006 р. розглянула річище та заплаву Дністра відповідно до розробленої класифікації геосистем Г. Денисика. Досліджуючи

аквальні та водно-болотні ландшафти Поділля, Г. Хаєцький (2007 р.) охарактеризував річкові ландшафти русла Південного Бугу в районі с. Воробіївка Вінницької області [2]. У 2008 р. Г. Денисик та В. Воловик [3] досліджували природні ландшафти русла Південного Бугу з метою створення Печеро-Стрільчинецького ландшафтно-рекреаційного парку.

Теоретичними дослідженнями в галузі систематики локальних ландшафтних комплексів степової зони на початку останнього десятиліття займалися також російські вчені. У 2000 році К. Дроздов [6] розглянув досвід російської ландшафтно-систематики та розробив загальні рекомендації щодо проведення класифікації локальних геосистем. В. Малюченко [9] обґрунтував важливість застосування еколого-географічного підходу при аналізі ландшафтно-структури території з виокремленням даних дистанційного зондування. В. Міхно та А. Горбунов [11] розробили класифікацію висотно-ландшафтних комплексів Середньоруської височини, акцентуючи увагу на вертикальній диференціації геосистем рівнинних територій.

Проте, незважаючи на значний розвиток великомасштабного ландшафтознавчого картографування, проблема виділення ландшафтних геосистем нижчого рангу при маршрутних дослідженнях маловивченої території досі залишається недостатньо розробленою.

Новизна та загальнонаукове значення. Вперше проаналізовано ландшафтну структуру проєктованих для заповідання балкових та долинних геосистем Орільсько-Самарської низовинної області.

Мета і завдання. Метою даної роботи є аналіз та класифікація ландшафтно-структури проєктованих для заповідання територій Орільсько-Самарської низовинної області. Для досягнення мети необхідно вирішити ряд завдань: 1. Визначити природні умови та особливості положення досліджуваної території в системах ландшафтного районування. 2. Визначити методологічні засади для здійснення польових досліджень і проведення класифікації ландшафтних геосистем. 3. Провести комплексні маршрутні польові дослідження на об'єктах та систематизувати зібрані матеріали. 4. Класифікувати виявлені в процесі дослідження ландшафтні одиниці та коротко їх охарактеризувати.

Виклад основного матеріалу

1. Географічне положення та природні умови досліджуваної території. Орільсько-Самарська низовинна область розташована на півночі степової зони в межах Придніпровської низовини. Північна межа проходить по лінії Царичанка – Красноград, південна – Дніпропетровськ – Павлоград. У геологічній будові області важливу роль відіграють палеогенові й неогенові осадові відклади, які відслонюються по річкових долинах, балках і ярах. Понад половину території області займають ландшафтні місцевості слабохвилястих лесо-

вих міждолинних рівнин зі звичайними середньо- і малогумусними чорноземами, які майже повністю розорано. На схилах височинних ділянок та долин розвинені яружно-балкові ландшафтні місцевості з еродованими чорноземними ґрунтами, подекуди збереглися байрачні ліси.

У 2010 році на замовлення Дніпропетровської облдержадміністрації було здійснено комплекс підготовчих, польових та камеральних наукових досліджень в межах потенційних для заповідання та формування екологічної мережі територій лівобережжя Дніпропетровської області на виконання рішень облради від 19.03.02 № 525-22/XXIII та від 22.03.06 № 768-33/IV. За результатами проведених досліджень був складений проект створення ландшафтного заказника місцевого значення в межах зарезервованого для заповідання об'єкта "Губинський" [16].

Проектований заказник "Губинський" розташований в межах Новомосковського району Дніпропетровської області на території Губинської селищної ради. В нього включені верхів'я річки Губиниха вище с.м.т. Губиниха від витоків до 48°49'09" пд. ш. Площа об'єкта становить 131 га, максимальна протяжність з півночі на південь складає 2,69 км, зі сходу на захід – 5,16 км. Територія об'єкта складається з п'яти вузьких і неглибоких балок, по яких виходять на денну поверхню і повільно стікають підґрунтові води. У північній частині селища Губиниха балки сходяться в одне русло, яке власне з цього місця слід розглядати як початок основного русла річки Губиниха.

2. Методологічні засади роботи. Специфіка ландшафтного підходу в дослідженні природи полягає в пріоритетній увазі до вивчення не окремих компонентів природи, а міжкомпонентних зв'язків. Класичне генетичне ландшафтознавство при картографуванні природних ландшафтів традиційно спиралось на уявлення про однозначний взаємозв'язок всіх компонентів ландшафту. В рамках концепції поліструктурності ландшафту просторова структура ландшафту на певному масштабі рівні являє собою сукупність парціальних ландшафтних комплексів, що найбільш виражені в даному конкретному масштабі [10].

Об'єктом вивчення даного дослідження виступають ландшафтні геосистеми зарезервованих для заповідання об'єктів Орільсько-Самарської низовинної області. При ідентифікації та класифікації природних геосистем досліджуваної території за основу були взяті погляди В. Ніколаєва [14] та В. Пашенка [15], а також досвід класифікації балкових геосистем В. Казакова [8].

Теоретичним підґрунтям дослідження став індивідуальний підхід до поняття ландшафту, висвітлений А. Дорофєєвим [5]. Згідно з цим підходом кожна з виділених структурних одиниць ландшафту є унікальною і неповторною. Проте, в будь-якому індивідуальному ландшафті присутні типологічні риси подібності, на основі яких всі ландшафти і компоненти їх горизонтальної структури можна систематизувати, тобто групувати досліджувані об'єкти за сукупністю кількісних та якісних показників, що різняться між собою, або за їх ієрархічним положенням. Ландшафтний синтез спирався також на результати досліджень окремих геокомпонентів досліджуваної території, здійснені при підготовці наукових обґрунтувань: геологічної будови та рельєфу (В. Манюк), клімату (А. Горб), водних геосистем (В. Дем'янов), ґрунтів, рослинного покриву (В. Манюк). При класифікації ландшафтних геосистем застосований типологічний підхід.

3. Ландшафтна структура досліджуваної території. Територія проєктованого ландшафтного заказника "Губинський" згідно з фізико-географічним районуванням України за характером ландшафтно-типологічної структури входить у Магдалинівсько-Перещепинський район степової підобласті Орільсько-Самарської низин-

ної рівнини степової області Придніпровської лівобережної низовини, що відноситься до Лівобережно-Дніпровської Північно-степової провінції Степової зони України [13]. Територіально Магдалинівсько-Перещепинський район розташований між долиною нижньої течії р. Оріль і р. Самара. Він відрізняється сполученням вододільних слабо-хвилястих місцевостей зі звичайними середньогумусними чорноземами та долинно-балкових місцевостей з розвинутою площинною ерозією ґрунтів.

Все різноманіття ландшафтно-структури досліджуваної території можна віднести до одного типу урочищ – виположені балки, врізані в четвертинні еолово-делювіальні пальові лесовидні суглинки на чорноземах звичайних та чорноземоподібних заплавної ґрунтах. За рельєфом та характером водногеохімічного режиму в межах зарезервованої для заповідання території було виділено 2 типи підурочищ – балкові днища з пересихаючими водотоками на чорноземоподібних заплавної та болотних ґрунтах під лучно-степовим різнотрав'ям, а також незарослі ставки заплавної типу з мулистим дном. Подальша диференціація структури аквальної ландшафтної комплексів ставкових підурочищ в рамках даного дослідження не проводилась, тому далі наводиться схема фаціальної структури балкових днищ, представлена наступними типами фацій.

1. Слабопохилі в напрямку русла балкові днища з чорноземами звичайними з пір'єво-різнотравними та кострицево-різнотравними фітоценозами – виступають домінуючими для цього типу підурочищ і поширені переважно у верхніх частинах поперечної профілю, а подекуди займають всю заплаву. До складу даної групи входять фації з типовими степовими фітоценозами, зокрема пір'єві луки з участю осоту польового, пижма, борщовику, лучно-степового різнотрав'я; кострицеві луки з пастернаком та оманом; суцільні оманові луки. Антропогенно видозміненим підтипом цього типу фацій можна вважати балкові днища зі скошеними кострицево-осоковими фітоценозами (отави), що поширені в межах західної балки-витоку р. Губиниха. Характерною їх особливістю є специфічний режим викосу, що сприяє повторній вегетації рослин на протязі одного сезону, а також обумовлює відмінний від первинного типу фацій видовий склад фітоценозів.

2. Тальвеги балкових днищ з болотними ґрунтами з очеретяними і роговими фітоценозами – зустрічаються фрагментарно в межах всього урочища в найнижчих та найбільш зволжених його ділянках і можуть вважатися субдомінантними. Приурочені до тальвєгів балок, інколи виходять за їх межі. Видове різноманіття фітоценозів відносно однорідне для всіх фацій даного типу, подекуди зустрічаються хвощеві фітоценози та фітоценози з рогозом Лаксмана, а також вкраплення вербових заростей з вербою білою та сірою.

3. Слабопохилі в напрямку русла балкові днища з чорноземами звичайними слабоосолоділими з кленом, грушею та свидиною – зустрічаються в північній та західній балках-витоках р. Губиниха. Представлені вони досить строкатим набором фацій, які об'єднані між собою за переважанням деревного типу рослинності з кленом американським в якості домінанта рослинного покриву. Характерними представниками даної групи є фації кленово-ясеневих заростей з м'ятчиком та жостером; кленово-грушові зарості зі свидиною та в'язово-кленові зарості зі свидиною.

4. Виположені балкові днища з байрачними чорноземами з ясеневими насадженнями на місці байрачних лісів – зустрічаються лише в нижній частині східного витoku річки Губиниха. За структурою деревостанів простежується штучне походження цього типу фацій, проте

за віком окремих дерев можна висунути припущення про існування на його місці природного лісового масиву ймовірно заплавної типу. Складається з фітоценозів ясеневих насаджень з участю в'язу, груші та терену.

Таким чином, в межах потенційного для заповідання об'єкту "Губинський" було виділено 2 типи підурочищ та 4 типи фацій.

Висновки. Інтенсивний розвиток заповідної справи в Україні призвів до зростання ролі прикладних великомасштабних ландшафтознавчих досліджень. Вже стало очевидним, що виділення нових заповідних територій має базуватися на комплексному ландшафтному підході, що дає змогу розглянути досліджувані об'єкти з системних позицій.

Відсутність попереднього досвіду ландшафтних досліджень окремих локальних геосистем чи їх компонентів, а також маршрутний метод польових досліджень ставить ландшафтознавця перед складним завданням виділення та систематики ландшафтних одиниць найнижчого рангу. Вирішенням даної проблеми може бути ландшафтний синтез на основі індикаторних критеріїв геосистем. Орільсько-Самарська низовинна область є досить перспективною для створення нових заповідних територій, досліджувані балкові та долинні ландшафтні геосистеми є достатньою мірою репрезентативними для даної території та потребують охорони.

В результаті проведених польових досліджень і класифікації ландшафтних геосистем в межах потенційного для заповідання об'єкту "Губинський" було виділено 2 типи підурочищ та 4 типи фацій, що незважаючи на подібність окремих геокomпонентів, характеризуються унікальним їх поєднанням. Зважаючи на значний рівень антропогенного впливу необхідною передумовою збереження цих комплексів є їх заповідання та створення в межах досліджуваного об'єкта ландшафтного заказника місцевого значення.

Отримані результати детально ілюструють характер ландшафтно-диференціації території і можуть слугувати базою для подальшого більш детального фаціального картографування. Вони виступають вдалим прикладом застосування методів польового ландшафтознавства в поєднанні з комплексом аналітичних та картографічних робіт, що дає змогу отримати уявлення про різноманіття та характер просторового розподілу окремих

ландшафтних одиниць, їх сучасний стан та ступінь антропогенної порушеності.

Список використаних джерел

1. Денисик Г.І. Антропогенні ландшафти Правобережної України: Монографія. – Вінниця, 1998.
2. Денисик Г.І. Водні антропогенні ландшафти Поділля: Монографія. – Вінниця, 2007.
3. Денисик Г.І., Воловик В.М. Рекреаційні ландшафти Печеро-Стрільчинського ландшафтно-рекреаційного парку // Наук. зап. Вінницького держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. – Вінниця, 2008.
4. Домаранський А.О. Ландшафтне різноманіття південної частини межириччя Інгул – Березівка як перспективна ділянка для заповідання // Актуальні проблеми і перспективи розвитку вищої освіти в Україні. Збірн. наук. праць. – Кіровоград, 2002.
5. Дорофеев А.А. Структура и организация ландшафтов Тверской области // Ландшафтоведение: теория, методы, региональные исследования, практика: Материалы XI Международной ландшафтной конференции. – М., 2006.
6. Дроздов К.А. Систематика локальных комплексов как одно из перспективных направлений современного ландшафтоведения // Вестник Воронежского государственного университета. Серия: География. Геоэкология. – Воронеж, 2000.
7. Казаков В.Л. Ландшафты балки Кобильной: перспективы заповедания // Роль охороняемых природных территорий у збереженні біорізноманіття. Матер. конф. – Канів, 1998.
8. Казаков В.Л. Природна ландшафтна структура району балки Кобильной // Географія та екологія Кривбасу. Матер. наук.-практ. конф. – Кривий Ріг, 1999.
9. Малюченко В.Д. Проблемы и опыт синтеза эколого-географического знания в дешифрировании ландшафтных комплексов // Вестник Воронежского государственного университета. Серия: География. Геоэкология. – Воронеж, 2000.
10. Мерекалова К.А. Подходы к выявлению пространственной структуры ландшафта на основе анализа межкомпонентных отношений (на примере среднетаежного ландшафта юга Архангельской области) // Ландшафтоведение: теория, методы, региональные исследования, практика: Материалы XI Международной ландшафтной конференции. – М., 2006.
11. Михно В.Б., Горбунов А.С. Высотно-ландшафтные комплексы мелового юга Среднерусской возвышенности // Вестник Воронежского государственного университета. Серия: География. Геоэкология. – Воронеж, 2001.
12. Мудрак Г. Своєрідність заповідних об'єктів річища та заплави Дністра // Наук. вісн. Чернівецького ун-ту: 36. наук. пр. – Чернівці, 2006.
13. Національний атлас України: атлас / Гол. ред. Б.Є. Патон. – К., 2007.
14. Николаев В.А. Проблемы регионального ландшафтоведения – М., 1979.
15. Пашенко В.М. Теоретические проблемы ландшафтоведения: Монография – К., 1993.
16. Проект створення ландшафтного заказника місцевого значення "Витоки річки Губини" в Новомосковському районі Дніпропетровської області / наук. керівник Вад.В. Манюк. – Дніпропетровськ, 2010.

Надійшла до редколегії 10.06.13

О. Сизенко, асп.

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара, Днепропетровск

ЛАНДШАФТНАЯ СТРУКТУРА ТЕРРИТОРИЙ ОРЛЬСКО-САМАРСКОЙ НИЗМЕННОЙ ОБЛАСТИ, ПРОЕКТИРОВАННЫХ ДЛЯ ЗАПОВЕДАНИЯ

Рассмотрена проблема выделения и классификации ландшафтных геосистем низшего ранга на основе результатов полевых маршрутных исследований. Коротко охарактеризованы природные условия исследуемой территории и их влияние на ландшафтное разнообразие. Определены методологические основы для осуществления полевых исследований и проведения классификации ландшафтных геосистем. Проанализирована ландшафтная структура проектируемых для заповедания балочных и долинных геосистем Орельско-Самарской низменной области. Классифицированы и кратко охарактеризованы 5 типов подурочищ и 11 типов фацій на территории проектируемых заказников. Получены результаты, которые подробно иллюстрируют характер ландшафтной дифференциации территории и могут служить базой для дальнейшего более детального фациального картографирования.

Ключевые слова: ландшафтная структура, классификация, подурочище, фация.

O. Syzenko, graduate

Dnipropetrovsk National University, Dnipropetrovsk

LANDSCAPE STRUCTURE OF PROJECTED FOR CONSERVATION AREAS OF ORIL-SAMARA LOW-LYING AREA

The problem of determining and classification of lower rank landscape ecosystems based on field route research is analyzed. The environmental conditions in the study area and their impact on landscape diversity are briefly characterized. The methodological foundations for the field of research and classification of landscape geosystems are defined. The landscape structure of projected for conservation areas of Oril-Samara low-lying area is analyzed. 5 types of natural sub-boundaries and 11 types of facies in the projected reserves within study area are classified and briefly described. Results that illustrate in detail the nature of the landscape differentiation of the area and may serve as a basis for further, more detailed facies mapping, are obtained.

Keywords: landscape structure, classification, natural sub-boundary, facies.

УДК 911.3

Ю. Стеблецька, асп.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

ПРОСТОРОВІ ВІДМІННОСТІ У ЯКОСТІ МІСЬКОГО СЕРЕДОВИЩА М. КИЄВА

Виділено чинники та систематизовано показники, які визначають якість міського середовища. Здійснено просторовий аналіз якості міського середовища м. Києва за житловими масивами. Проведено кореляційний аналіз та кластеризацію масивів за якістю середовища для проживання. Представлено результати соціологічного опитування жителів столиці щодо просторових вподобань проживання. Проведено порівняльний аналіз результатів дослідження якості міського середовища, вартості житла та опитування киян.

Ключові слова: міське середовище, якість, житловий масив, транспортна доступність, екологічний стан, привабливість середовища, інженерне облаштування, соціально-економічна освоєність, сусідство, просторові відмінності, вартість житла, соціологічне опитування, порівняльний аналіз.

Вступ. Постановка проблеми. Для задоволення попиту на житло відбувається реалізація проектів як комплексного освоєння нової території міста, так і точкової забудови, не рідко за рахунок зміни функціонального призначення міських просторів. Такі перетворення його внутрішньої структури, які спостерігаються в теперішній час, не завжди позитивно впливають на якість міського середовища, хоча саме ця умова повинна бути визначальною у виборі місця проживання для людей та у ціноутворенні вартості житла для забудовників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз внутрішньоміських відмінностей ніколи не був в числі ключових напрямів вітчизняної соціально-економічної географії. Дослідницькі роботи з формалізованої оцінки якості міського середовища, були виконані представниками радянської школи факторної екології (Ю. Медведков, Н. Барбаш) в 1970-1980-х роках. Розробкою теоретичних і методологічних засад територіального планування в нашій країні займалися відомі географи та економісти О. Драпівський, О. Гладкий, С. Ішук, М. Мижега, В. Пересєкін, М. Пістун, Ю. Пітюренко, Ю. Палеха, архітектори – Ю. Білоконь та інші.

Формування цілей, постановка завдання. Метою дослідження даної роботи є виявлення закономірностей просторових змін якісних характеристик міського середовища м. Києва, виділення чинників, що впливають на якість міського середовища та вартість житлової нерухомості, проведення соціологічного опитування з даної проблематики.

Виклад основного матеріалу. Столичне місто є цілісною динамічною просторовою соціально-економічною системою, ключовим елементом територіального поділу праці, місцем життєдіяльності великої частини населення країни. Столичне місто має найбільшу притягальну силу для концентрації населення і розвитку господарства. Завдяки його центральному положенню, тут створюються кращі умови для життя людей, розвитку інноваційних передових галузей господарства. Столиці відіграють визначальну роль у поступальному соціально-економічному розвитку держави, зокрема в удосконаленні техніки і технології, підвищенні ефективності матеріально-технічної бази людської діяльності, посилення участі держави в розвитку зовнішньоекономічних зв'язків, створенні умов для духовного і творчого розвитку людей. Столиці за ринкових умов, як правило стають "полюсами" зростання. Тобто, зосереджують на своїй території динамічні галузі, які переважно стимулюють зростання економіки держави.

Міське середовище є складною багаторівневою системою, об'єднуючою зони організації різних соціальних процесів і життєдіяльності населення. В наш час ми є свідками вибіркового освоєння територій саме в тих районах, які є привабливими для суб'єктів середовища. Ними є споживач-мешканець, для якого важливі якості комфорту проживання; замовник, зацікавлений у високій ціні продажу нерухомості у престижних районах; інвестор, що прагне одержання більшого прибутку від

об'єктів забудови. В сучасний період подальшого реформування земельних відносин, актуальними стають методичні засади оцінки територій міста з позиції якості середовища і виявленні його основних ознак.

Територія столичного міста як просторовий базис соціально-економічного та містобудівного розвитку характеризується складним поєднанням природних і антропогенних ландшафтів, розвинутою планувальною структурою, динамічністю процесів її перетворення, що призводить до неоднорідності прояву факторів якості міського середовища. Це зумовлює необхідність її просторової структуризації на облікові одиниці – територіально вираженого і функціонально визначеного утворення, – в межах якого і на множині яких проводиться аналіз споживних властивостей міських земель. Для аналізу якості міського середовища м. Києва для проживання людей було виділено 85 житлових масивів з переважачою сільською функцією.

Кожний із житлових масивів був проаналізований за 17 показниками, які було об'єднано в 6 груп, що забезпечило здійснення пофакторної та інтегральної оцінки якості міського середовища. Головними чинниками, які впливають на розвиток столичного міста є: природно-ландшафтна та історико-культурна цінність, соціально-економічна освоєність, транспортна доступність, інженерна інфраструктура та екологічний стан, відповідно до цих чинників було виділено наступні параметри дослідження:

1. Доступність до загальноміського центру.
2. Екологічний стан території.
3. Привабливість середовища.
4. Рівень інженерного забезпечення та облаштування території.
5. Рівень соціально-економічної освоєності території.
6. Сусідство.

Доступність до загальноміського центру, а конкретно до вулиці Хрещатик, було проаналізовано за двома показниками – час поїздки на автомобілі та громадським транспортом, за відсутності заторів. Найкращий час, що й не дивно, показав район Хрещатик, найгірший – віддалені села Рибне (103 хв громадським транспортом) та Мриги (48 хв автомобілем). Більшість житлових масивів Києва знаходяться в транспортній доступності до центру в межах до 30 хв автомобілем та до 50 хв громадським транспортом. Тобто завдяки розвитку вулично-дорожньої мережі, а також розвитку масового пасажирського транспорту: метрополітену, трамваю, тролейбусу і автобусу, більшість житлових масивів Києва мають досить гарну транспортну доступність як для такого великого міста.

Одним з головних факторів, що визначають цінність окремих ділянок території міста є їх *екологічний стан*. Його оцінка здійснюється на основі визначення концентрації та сили дії того чи іншого забруднювача в навколишньому середовищі і відображає екологічну якість житлових масивів. Екологічні умови масивів включали оцінку: стану атмосферного повітря та впливу шуму. Оцінка екологічного стану відображає поляризований

характер прояву цього фактору. Найсприятливішими в екологічному відношенні є прилеглі до міських лісів та водно-зеленого діаметру Дніпра райони житлової забудови. Низьку оцінку отримали масиви на які негативно

позначився вплив шуму від розташованих в місті аеропорту "Київ", транспортних магістралей, залізниці та промислових підприємств.

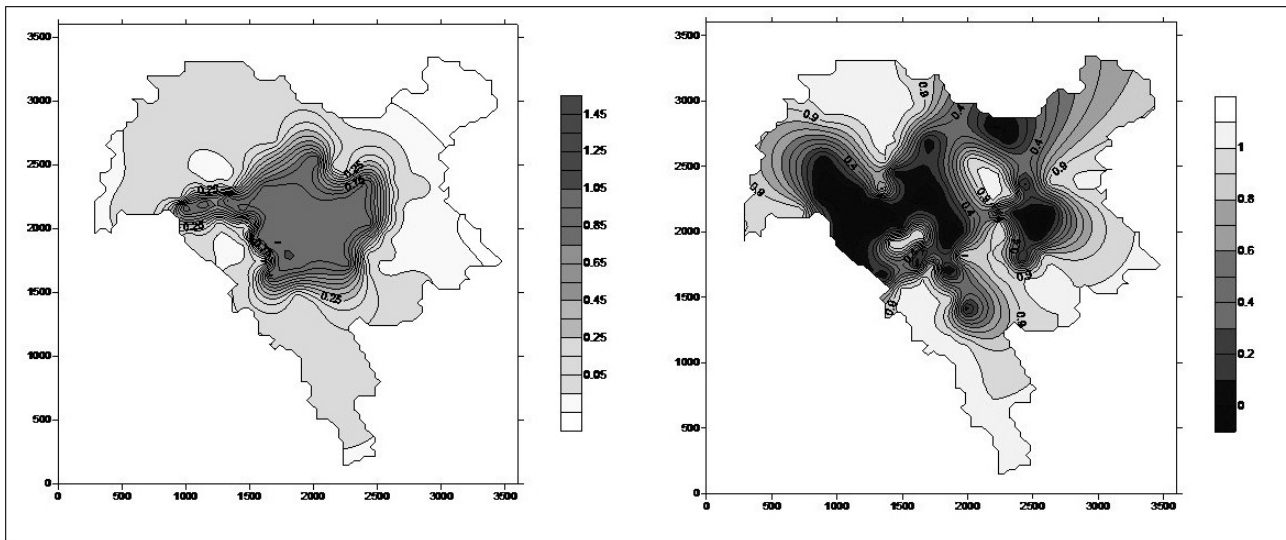

Рис. 1. Просторові зміни якості міського середовища м. Києва за транспортною доступністю та екологічним станом (зліва на право)

Привабливість території визначалась з урахуванням історико-культурної та природно-ландшафтної цінності території житлового масиву. Даний фактор встановлювався за наявності в масиві історико-культурних або природно-охоронних заповідників, заповідних територій, а також буферних ділянок з обмеженою забудовою. Оцінка історико-культурних та природно-ландшафтних властивостей свідчить про їх локалізований характер поширення на території міста. В основному вони не виходять за межі міського центру, що історично склався: Район Хрещатика, Печерськ, Паньківщина,

Кудрявець, Поділ, Нова Забудова, Чорна Гора-Звіринець, Нижня Солом'янка, Шулявка, Лук'янівка. Тут зосереджені унікальні пам'ятки історії та архітектури, найвиразливіші містобудівні ансамблі. За межами міського центру високу оцінку отримали окремі території, які відрізняються високими історичними та природно-ландшафтними властивостями – Пуща-Водиця, Микільський хутір, Конча-Заспа, Биковня, Замковище, Вітряні Гори, сел. Шевченко, Пирогів, Феофанія, Сирець, Першотравневий, Дегтярі. Всі інші житлові масиви відносяться до фонові забудови міста. Рис. 2

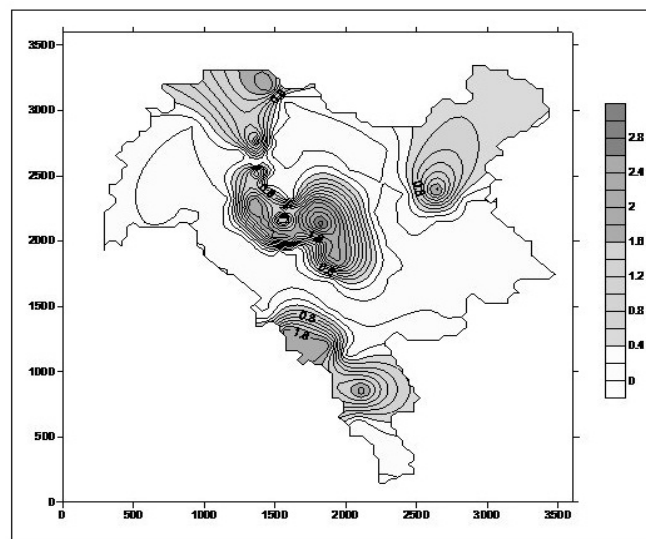

Рис. 2. Просторові зміни якості міського середовища м. Києва за привабливістю території

Рівень інженерного облаштування території житлових масивів оцінювався за п'ятьма факторами: водопостачання, каналізування, електропостачання, теплопостачання та газопостачання. Оцінка рівня інженерного облаштування чітко відокремлює масиви квартирної забудови від садибної. Крім того, вона виявляє

достатньо стійку залежність рівня інженерного облаштування від часу забудови території житлових масивів, що пов'язано не тільки з характерним для останніх десятиріч більш комплексним та сучасним інженерним обладнанням, але й з попередньо проведеною масовою інженерною підготовкою території, як це мало міс-

це при забудові Русанівки, Березняків, Оболоні, Теремків-II, Вигурівщини-Троєщини, Позняків та Осокорків. В деяких нових житлових масивах, навмисно відсутнє газопостачання, у зв'язку з технікою безпеки.

Рівень соціально-економічної освоєності території охарактеризовано за двома факторами (забезпеченість робочими місцями та соціальною інфраструктурою) та п'ятьма показниками, які відображають різноманіття місць прикладання праці та послуг. Показники забезпеченості робочими місцями (в офісних центрах та на промислових підприємствах) та соціальною інфраструктурою (кількість шкіл, закладів охорони здоров'я і площа торговельно-розважальних комплексів) розраховувалися з урахуванням чисельності населення житлового масиву. Оцінка соціально-економічної освоєності території, характеризує нерівномірність його розподілу по території міста при чітко вираженому домінуванні центральної частини міста, яка відрізняється високими рівнями концентрації місць прикладання праці та соціальної інфраструктури. Такий високий рівень прояву цих факторів завжди має обмежене розповсюдження і поза центральної частини міста зустрічається лише в громадських центрах загальноміського значення.

Якість міських земель в межах оціночного району визначається розміщенням його по відношенню до інших районів міста – *сусідством*. Головними міськими функціями, як відомо, є: житлова, культурно-побутова, рекреаційна та функція забезпечення населення місцями прикладання праці. На основі цього було проведено дослідження привабливості сусідства, тобто які території за функціональним призначенням оточують житловий масив. Найкращим сусідством визначено примикання до міських лісів, паркових зон, водоймищ, що характерне для масивів, які розташовані в зеленому

поясі (Пуща-Водиця, Конча-Заспа, Пирогів та ін.), а найгірше – до сельбищних та виробничих зон (Каравасів Дачі, Жуляни, Південна Борщагівка, Микільська Борщагівка, Приорка, Стара Дарниця).

Відповідно до розрахованого *інтегрального індексу* якості міського середовища Києва для проживання людей було виділено п'ять груп житлових масивів. В першу групу увійшли житлові масиви, що розміщені в історичному ядрі міста (Район Хрещатика, Паньківщина, Кудрявець, Поділ), ці масиви є найбільш сприятливі для проживання, оскільки мають найкращу доступність, найвищу концентрацію місць прикладання праці та послуг, і до того ж представляють основну історико-культурну цінність. Другу групу склали житлові масиви, що найближче примикають до історичного ядра (Печерськ, Нова Забудова, Нижня Солом'янка, Лук'янівка, Микільська Слобідка, Дегтярі, а також масиви Сирець, Пирогів, Биковня), і якщо в першому випадку масиви мають високу цінність за рахунок перетягування з історичного ядра загальноміських функцій, то в другому випадку – це масиви з високою природно-ландшафтною цінністю. Третя та четверта групи найбільш чисельні, це масиви з задовільною якістю міського середовища, проте майже позбавлені близько розташованих місць прикладання праці, недостатньо забезпечені соціальною інфраструктурою, а в деяких масивах до цього ще й приєднується віддаленість від центра міста. І остання, п'ята група, це житлові масиви з несприятливим для проживання міським середовищем (Совки, Каравасів Дачі, Академмістечко, Чапаївка, Жуляни, Катеринівка, Рибне, Микільський хутір, Чайка, Мриги). До проблем, що характерні для попередніх двох груп, додаються екологічні проблеми та недосконалість забезпечення інженерною інфраструктурою. Рис. 3

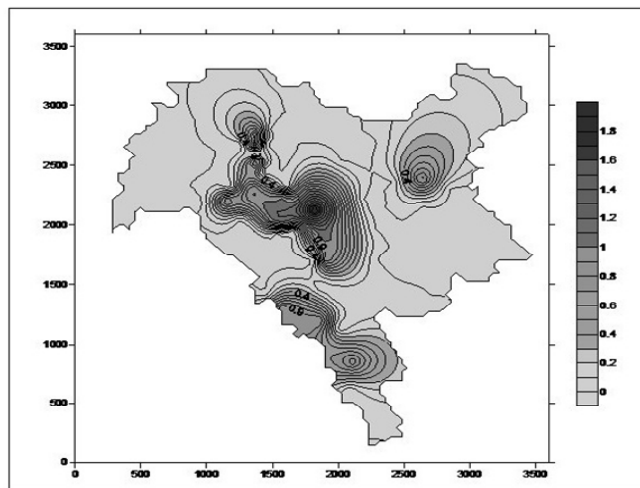

Рис. 3. Просторові зміни якості міського середовища м. Києва за інтегральним індексом

Кластерний аналіз житлових масивів Києва за якістю міського середовища підтвердив результати розрахованого інтегрального індексу.

Отже, на основі проведених досліджень, можна зробити висновок, що найбільш сприятливими територіями, для проживання людей, є масиви, що розташовані в історичному ядрі міста та поблизу великих зелених зон, проте не надто віддалені від центра, а відповідно найменш комфортними – віддалені села, що не мають забезпечення інженерною та соціальною інфраструктурою та робочими місцями.

Оскільки, якість міського середовища повинна виступати основою ціноутворення вартості житла того чи іншого масиву, було проведено порівняння вартості квадратного метра житла та результатів дослідження.

Кореляційний аналіз результатів пофакторної оцінки та вартості квадратних метрів житла житлових масивів свідчить, що між обраними для оцінки параметрами існує прямий зв'язок, але його тіснота дозволяє стверджувати, що дія факторів не дублює, але доповнює один одного. Так, для столиці більш вагомими виявилися чинники, що відображають репрезентативність та комунікативність середовища (привабливість середовища та транспортна доступність), далі йдуть соціально-економічна освоєність, забезпеченість інженерною інфраструктурою та сусідство, найменша тіснота зв'язку була виявлена з екологічним станом.

Вартість квадратних метрів житла в місті Києві зменшується від центра до периферії, і в середньому відрізняється в 5 разів. Найдорожчі квадратні метри на

Хрещатику (Липках), а також на Печерську, Кудрявці та Звіринцю. Найнижчі ціни характерні для Катеринівки, Чапаївки, Бортничів, Вигуровщини-Троєщини, Воскресенки, сел. ДВРЗ, Південної та Микільської Борщагівки. Для решти території міста характерні середні по місту ціни з деяким здороженням біля станцій метрополітену.

Для порівняння отриманих результатів з думкою киян, було проведено *опитування*, в якому прийняло участь 50 осіб. Респондентам було задано питання: "В якому з масивів Києва Ви б хотіли проживати? А в якому ні?". Думки киян, щодо масивів, яким вони віддають перевагу були набагато розрізнені, ніж щодо масивів, які їм не до вподоби. Так, 18% опитаних респондентів віддають перевагу Подолу, 16% – Русанівці, 14% – Оболоні, 11% – Хрещатику, 8% – Пущі-Водиці, по 5% – Голосієву, Осокоркам та Печерську і по 3% – Теремкам – 2, Кудрявцю, сел. Осокоркам, Харківському, Березнякам та Лук'янівці. Також слід, зазначити, що 4 людини, взагалі забажали жити в приміській зоні. Щодо свого не бажання жити в конкретному масиві, тут думки киян були більш одногосні: 52% опитаних не бажують жити на Троєщині, 22% на Борщагівці, крім того 7% проти Харківського, 4% – сел. ДВРЗ та по 3% обрали Хрещатик, Шулявку, Татарку, Осокорки та Стару Дарницю.

В свою чергу, оцінка якості міського середовища Києва в цілому відображає закономірний зональний характер зниження цінності міських земель від центру до периферії. При цьому виразно простежується подовжений характер дії фактору доступності вздовж напрямків ліній метрополітену та швидкісного трамваю. З наявності

швидкісного транспорту пов'язане також локальне зростання показників оцінки поза центральної частини міста, якщо розміщення станцій метрополітену співпадає з громадськими центрами та районами концентрації місць прикладання праці чи масового відпочинку.

Отже, в цілому, результати дослідження відповідають реальному стану речей на ринку житлової нерухомості Києва та особистій думці киян, відповідно до яких якість міського середовища знижується від центру до периферії.

Висновки. У рамках даного дослідження було проведено аналіз особливостей територіальної диференціації якості міського середовища м. Києва, тобто в рамках тієї територіальної одиниці, де зміни середовища виражені в даний час найбільш сильно. Особливості розподілу значень індексу якості міського середовища Києва характеризуються досить високим ступенем мозаїчності. При цьому інтегральні значення індексів досить рівномірно розподілені за масивами Києва, на відміну від, окремих індикаторів, які диференційовані набагато сильніше. Найбільш високі значення відзначаються в центральних масивах міста (і відповідають основній закономірності цінового ландшафту київського ринку нерухомості). Також відзначається ще один максимум в масивах, що розміщені біля великих зелених зон столиці, що ідентифікує "недооціненість" таких масивів. Абсолютний максимум значень індексу відзначений для Району Хрещатик, мінімальні значення – у ряді віддалених ізольованих сел в лісопарковому поясі (Рибне, Лукове, Редьки).

Надійшла до редколегії 07.10.13

Ю. Стеблецкая, асп.
КНУ имени Тараса Шевченко, Киев

ПРОСТРАНСТВЕННЫЕ РАЗЛИЧИЯ В КАЧЕСТВЕ ГОРОДСКОЙ СРЕДЫ Г. КИЕВА

Выделены факторы и систематизированы показатели, которые определяют качества городской среды. Осуществлен пространственный анализ качества городской среды г. Киева по жилым массивам. Проведен корреляционный анализ и кластеризация массивов по качеству среды для проживания. Представлены результаты социологического опроса жителей столицы по пространственным предпочтениям для проживания. Проведен сравнительный анализ результатов исследования качества городской среды, стоимости жилья и опроса киевлян.

Ключевые слова: городская среда, качество, жилой массив, транспортная доступность, экологическое состояние, привлекательность среды, инженерное обустройство, социально-экономическая освоенность, соседство, пространственные отличия, стоимость жилья, социологический опрос, сравнительный анализ.

I. Stebletska, graduate
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv.

SPATIAL VARIATION IN THE QUALITY OF THE URBAN ENVIRONMENT OF KYIV

Factors and indicators that determine the quality of the urban environment are highlighted and systematized. Spatial analysis of the urban environment quality of Kyiv for residential areas is made. A correlation analysis and clustering of arrays in quality of environment for living are made. The result of the survey of the capital residents on spatial preferences of residence is presented. A comparative analysis of the results of urban environment quality research, housing costs and surveys of Kyiv citizens is made.

Keywords: urban environment, quality, residential area, accessibility, environmental condition, attraction of environment, engineering arrangement, socio-economic development, neighborhood, spatial cancellation, the cost of housing, survey, comparative analysis.

УДК 911.3

Д. Шелемеха, асп.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

ТЕРИТОРІАЛЬНО-ГАЛУЗЕВІ ТРАНСФОРМАЦІЇ СФЕРИ ОБСЛУГОВУВАННЯ НАСЕЛЕННЯ МІСТА КИЄВА (НА ПРИКЛАДІ СТАРОГО МІСТА)

Проаналізовано територіально-галузеві трансформації сфери обслуговування населення на прикладі історичного ядра міста Києва. Висвітлено різницю між поняттями "соціальна сфера" та "сфера обслуговування". Розглянуто розміщення закладів сфери обслуговування в залежності від періодичності та регулярності користування ними населення міста Києва в межах Старого міста. Показано галузі сфери обслуговування, які є переважними в межах території Старого міста, виділені основні послугоформуючі вулиці, місця концентрації основних видів послуг, території перспективного розвитку закладів сфери обслуговування.

Ключові слова: сфера обслуговування, територіальна структура, галузева структура, історичне ядро, Старе місто.

Постановка проблеми. Розвиток сфери обслуговування є необхідною умовою успішного розвитку всієї економіки держави. Враховуючи важливість сфери обслуговування та її вплив на сучасне суспільство, період з 1990 по 2000 рр. ООН назвала десятиліттям розвитку

сфери послуг. За даними МВФ, усі види послуг складають на початку ХХІ ст. приблизно 1500 млрд. дол. (близько 70 % вартості всього результату світового виробництва), а міжнародна торгівля послугами є сектором світового господарства, який зростає найдинамічніше.

© Шелемеха Д., 2013

Дослідження сфери обслуговування в місті Києві є надзвичайно важливою задачею, яка в подальшому надасть змогу удосконалити територіальну структуру та раціонально розміщувати заклади сфери обслуговування для повноцінного забезпечення населення столиці різними видами послуг. В зв'язку з цим можна зробити висновок, що дана тема є актуальною та потребує детального розгляду в контексті сучасного рівня розвитку сфери обслуговування міста Києва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням розвитку та територіальної організації сфери обслуговування загалом займалися О.А. Алексєєв, Б.М. Данилишин, Р.О. Заблоцька, О.С. Ковальов, О.О. Любіцева, Л.М. Нємець, А.А. Ткаченко, О.Г. Топчієв, В.М. Юрківський та ін. Міські функції території Печерська міста Києва описані в ряді робіт А. Мельничука, Ю. Каук, М. Пальчук.

Завдання. Для аналізу територіально-галузових трансформацій сфери обслуговування населення міста Києва потрібно вирішити ряд завдань. Зокрема, визначити галузі сфери обслуговування, які є переважними в межах території Старого міста. А також дослідити сучасне розміщення закладів сфери обслуговування та перспективи їх розвитку й розміщення в межах Старого міста.

Виклад основного матеріалу. Соціально-економічний розвиток України можливий за умов розширення внутрішнього ринку і підвищення конкурентоспроможності національної економіки, її окремих виробництв та галузей, серед яких все більшу роль відіграють галузі обслуговування. У науковій літературі зустрічаються такі поняття як "соціальна сфера", "невиробнича сфера", "сфера послуг", "сфера обслуговування", та "соціальна інфраструктура", які часто вважають синонімами. Так, обслуговування – процес надання послуг, а послуга – корисна дія, спрямована на задоволення потреб населення. Поняття "соціальна сфера" (або ж сфера нематеріального виробництва) більш ширше і включає у себе сферу послуг, у яку в свою чергу входить соціальна інфраструктура та система обслуговування. Дві останні взаємозалежні між собою і тісно переплітаються, адже без інфраструктури неможливий сам процес обслуговування [2].

Роль сфери обслуговування в процесі суспільного виробництва і відтворення визначається двома моментами: по-перше, без сфери обслуговування неможливий сам процес виробництва і відтворення і, по-друге, розвинута мережа послуг сприяє збільшенню вільного часу людини.

Сферу обслуговування в літературі визначають як сукупність галузей народного господарства, продукція яких виступає у виді послуг. Проте, в реальному житті провести чіткі межі між матеріальним і нематеріальним виробництвом не завжди можливо. Тому в сфері обслуговування опиняються окремі види діяльності, результатом яких є матеріальний продукт і одночасно частину послуг неможна виокремити з процесу матеріального виробництва [1].

Для аналізу стану сфери обслуговування міста Києва ми обрали період незалежності починаючи з 1991 року. За цей час поруч з потужними суспільними перетвореннями країни, відбулись значні зрушення в сфері послуг. Насамперед варто відзначити процес комерціалізації даної сфери. За Радянських часів, при пануванні повної державної власності, характер надання основних послуг продумувався згори. Тобто, органи влади самі визначали, які заклади обслуговування населення є найбільш необхідними і де вони мають бути розташовані. Зі здобуттям Україною незалежності та переходом на ринкові умови господарювання, на розміщення закладів обслуговування основний вплив мав

попит, оскільки в умовах конкуренції тільки ті види діяльності, які приносять прибуток, можуть бути корисними.

В свою чергу, в рамках самої сфери обслуговування розподіл також є нерівномірним, оскільки для різних територій доцільним є той чи інший набір послуг, який також залежить від попиту.

У вітчизняному містобудуванні послуги систематизували за періодичністю та регулярністю попиту на них. Перший ступінь охоплює послуги, якими населення користується практично щоденно. Це послуги повсякденного попиту (повсякденні послуги), радіус реалізації яких повинен бути мінімальним – не більше 500 метрів віддалі (8-10 хвилин пішохідної доступності). Такими послугами, наприклад, є продовольчі товари щоденного попиту, дошкільні заклади, аптеки, загальноосвітні навчальні заклади.

До другого ступеня віднесені послуги, якими населення користується періодично, але регулярно – один раз на тиждень або на місяць. Радіус реалізації таких послуг зростає до 1200 метрів (15-20 хвилин пішої доступності) і вже допускає користування міським транспортом. Заклади обслуговування періодичного попиту включають торгові центри, бібліотеки, поштові відділки, поліклініки і т.д.

Третій ступінь утворюють послуги, якими населення користується епізодично – кілька разів на рік. Радіус таких послуг максимальний і становить кілька кілометрів. Користування такими послугами потребує пасажирського транспорту. Підприємствами і закладами, що надають такі послуги, є, наприклад, театри, великі торгові центри і спеціалізовані магазини [3].

Тому в історичному ядрі на перший план виходять заклади епізодичного попиту з дорогих груп товарів, а неефективні заклади сфери обслуговування відходять на другий план або зникають зовсім.

Окремо варто відзначити проникнення сфери обслуговування в інші сфери, насамперед виробничу, яка в рамках історичного ядра є недоцільною і поступово витісняється за межі міста, а замість неї приходять більш вигідні види діяльності.

Крім того, в самій сфері обслуговування також простежуються зміни. Оскільки на одній і тій же території в рамках однієї споруди одні групи послуг змінюються на інші.

Простежимо тепер, як ці процеси проявляють себе в рамках історичного ядра міста Києва. Історичне ядро міста має виконувати політико-адміністративні, міжнародні, управлінські, історико-архітектурні, готельно-туристичні, релігійні та культурні функції [4]. Об'єктом дослідження нашої роботи є історичне ядро м. Києва під яким ми розуміємо 3 історично сформовані частини міста: Поділ, Старе місто та Печерськ. Основу нашого дослідження становила територія Старого міста.

В процесі польових досліджень було описано 1110 об'єктів соціальної інфраструктури Старого міста. Існує досить багато класифікацій галузевої структури сфери обслуговування, проте на нашу думку, найбільш повною з них є методика, запропонована В. Юрківським. За нею система обслуговування поділяється на дві групи послуг. До першої групи послуг він відносив індивідуальні (особисті) послуги: 1) житлово-комунальне обслуговування; 2) торгівля та громадське харчування; 3) послуги соціального забезпечення; 4) послуги пасажирського транспорту; 5) побутове обслуговування; 6) обслуговування культурних потреб (культура, фізична культура і спорт, відпочинок і туризм, зв'язок, інформаційне обслуговування); 7) дитячі заклади та загальноосвітні школи; 8) медичне обслуговування; 9) забезпечення правопорядку та безпеки населення (міліція, нотаріальна служба, суд і прокуратура, пожежна охорона та ін.). До другої групи було включено суспільні (гро-

мадські) послуги: 10) підготовка кадрів; 11) наука; 12) мистецтво; 13) кредитно-банківське обслуговування; 14) управління; 15) охорона громадського порядку; 16) оборона; 17) партійні та громадські організації [1].

В результаті класифікації ми виявили, що в межах Старого міста більшу частину послуг складають послуги з громадського харчування (16,0%), торгівлі (15,1%), обслуговування культурних потреб (13%), побутового обслуговування (11,9%) та забезпечення правопорядку та безпеки (11,5%). Разом ці групи послуг складають 67,6% всіх послуг, які надаються населенню в цій частині міста.

В цілому, ситуація в сфері обслуговування є досить прогнозованою. Старе місто як один з осередків культурного життя столиці притягують до себе значну частину гостей міста та самих киян, тим самим спричинивши попит на заклади громадського харчування різного класу (від престижних ресторанів до фаст-фудів). В свою чергу, через значну кількість адміністративних споруд та офісів престижних компаній, тут вигідно розмішувати заклади торгівлі та побутового обслуговування для представників вищого класу – ювелірні магазини, магазини елітного одягу, спа-салони тощо. Значна кількість населення, яка відвідує Старе місто, спричиняє попит на заклади культурного обслуговування, де поруч з Національною оперою, різноманітними музеями можна зустріти значну кількість туристичних фірм. Натомість в цій частині міста не зустрінеш традиційних закладів обслуговування, таких як супермаркети, перукарні тощо, так як розташування їх тут є недоцільним, як з фінансової, так і з функціональної точки, оскільки ядро міста має бути максимально репрезентативним для широкого кола відвідувачів.

Становлення України як незалежної держави дало поштовх до масштабних кількісних та якісних змін в структурі сфери обслуговування міста Києва. Кількість закладів обслуговування з кожним роком зростала, змінювалась якість надання послуг. Якщо в Радянські часи населення користувалось великими продмагазинами, в яких був вузький асортимент та кількісна обмеженість товарів, то з початком приватизації, а пізніше і комерціалізації, з'являється можливість обирати. Тобто, асортимент товарів та послуг розширився, кількість магазинів збільшилась, цей період також характеризується появою магазинів для різних класів. Крім того, кількісно змінюється цілий ряд нових послуг, наприклад побутових (хімчистки, салони краси, автосервіси), культурних (туристичні, послуги з консалтингу, аудиту) та юридичних послуг. Це все означає, що відбулися суттєві зміни в галузевій структурі сфери обслуговування міста.

Після аналізу головних функціональних особливостей сфери обслуговування в межах історичного ядра міста Києва важливим є аналіз територіального розміщення основних галузей сфери обслуговування.

Для даного аналізу основною структурною одиницею ми обрали вулицю, через значну витягнутість території, Старого міста. Після збору емпіричних даних по всіх вулицях даної території ми класифікували їх за кількістю закладів сфери обслуговування на 3 групи: 1) до 50 од.; 2) від 50 до 100 од.; 3) більше 100 одиниць. Паралельно у відсотковому відношенні визначили переважаючий тип послуг на кожній з вулиць 2-го та 3-го класу.

В результаті проведеної підготовчої роботи було виділено основні вулиці-постачальники послуг. Так, на головних послугоформуємих вулицях Старого міста

переважають заклади громадського харчування (на вул. Богдана Хмельницького, Ярославів Вал, Олеся Гончара, бульвар Тараса Шевченка), або вони займають друге місце після торгівлі (вул. Пушкінська). Така особливість пов'язана зі значною туристичною привабливістю даної частини міста, яка підштовхує до необхідності задоволення потреб в харчуванні.

Торгівля також не сильно поступається місцем громадському харчуванню й представлена переважно закладами епізодичного попиту, переважно для середнього та вищого класу, через високі орендні ставки в цьому районі та значну кількість представників бізнесової, культурної та політичної еліти, іноземних гостей тощо.

Особливий пояс складають послуги з побутового обслуговування – бюро перекладів на вул. Олеся Гончара, салони краси на Великій Житомирській, ательє та хімчисток на Михайлівській тощо.

В розміщенні закладів сфери обслуговування в цілому немає нічого унікального. Їх основна концентрація біля торгових ("Глобус") та бізнес ("Леонардо") центрів, на перетині з центральною артерією міста – вул. Хрещатик, та біля метро "Золоті Ворота". Натомість перспективною та унікальною є територія між двома площами – Михайлівською та Софіївською, яка є досить престижною і в найближчому майбутньому може бути зайнята або сучасним бізнес/торгівельним центром, або висококласними ресторанами тощо. Тобто, в межах Старого міста переважають заклади громадського харчування, торгівлі та побутового обслуговування, які концентруються біля сучасних бізнес/торгівельних центрів, станцій метро, та поруч з головними вулицями столиці.

Висновки. У рамках даного дослідження було проведено аналіз територіально-галузевих трансформацій сфери обслуговування міста Києва на прикладі Старого міста. Встановлено, що в межах Старого міста переважаючими є послуги громадського харчування, торгівлі та обслуговування культурних потреб. Це викликано тим, що Старе місто є одним із осередків культурного життя столиці та притягує до себе значну частину гостей міста та самих киян, тим самим формуючи попит на заклади громадського харчування різного класу. Основними вулицями-постачальниками послуг громадського харчування є вул. Богдана Хмельницького, Ярославів Вал, Олеся Гончара, бульвар Тараса Шевченка, торгівлі – вул. Пушкінська. В перспективі розвиток сфери обслуговування матиме два основні напрямки – зростатиме кількість та значення сучасних торгівельних та бізнес центрів, які концентруватимуть в собі значну кількість різноманітних "масових" послуг. Поруч з ними залишатимуться унікальні, специфічні, автентичні заклади, які будуть якнайкраще передавати історичний дух столиці України.

Список використаних джерел

1. Географія сфери обслуговування: Учеб. пособие / Юрковский В.М. – К.: УМК ВО, 1989. – 82 с.
2. Немець Л.М., Корнус А.О., Корнус О.Г. Система обслуговування населення: місце у соціогеосистемі, структура, функції, особливості / Немець Л.М., Корнус А.О., Корнус О.Г. – Харків: Вісник Харківського національного університету, Серія Геологія – Географія – Екологія, № 824, 2008. – 167-175 с.
3. Топчієв О.Г. Основи суспільної географії: підручник для студ. географ. Спеціальностей вищих навч. закладів / Топчієв О.Г. – Одеса: Астропринт, 2009. – 544 с.
4. Геній міста / Шнапара Т., Гладкий А. – OFFICE. – 2002// Режим доступу: <http://www.telecom-media.com.ua/articles/success/show.html?id=19>

Надійшла до редколегії 01.11.13

Д. Шелемеха, асп.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

ТЕРРИТОРИАЛЬНО-ОТРАСЛЕВЫЕ ТРАНСФОРМАЦИИ СФЕРЫ ОБСЛУЖИВАНИЯ НАСЕЛЕНИЯ ГОРОДА КИЕВА (НА ПРИМЕРЕ СТАРОГО ГОРОДА)

Проанализировано территориально-отраслевые трансформации сферы обслуживания населения на примере исторического ядра города Киева. Высветлено разницу между понятиями "социальная сфера" и "сфера обслуживания". Рассмотрено размещение заведений сферы обслуживания в зависимости от периодичности и регулярности пользования ими население города Киева в пределах Старого города. Показано отрасли сферы обслуживания, которые являются преимущественными в пределах территории Старого города, выделены основные usługотворюющие улицы, места концентрации основных видов услуг, территории перспективного развития заведений сферы обслуживания.

Ключевые слова: сфера обслуживания, территориальная структура, отраслевая структура, историческое ядро, Старый город.

D. Shelemekha, graduate
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

TERRITORIAL-BRANCH TRANSFORMATION OF THE SERVICE SECTOR OF THE POPULATION OF KYIV (ON THE EXAMPLE OF THE OLD SITI)

The branch and territorial structure of the service sector as an example of the historical core of the city of Kyiv are analyzed. The difference between "social services" and "the services sector" are explored. Accommodation establishments in the service sector depending on the frequency and regularity of the population use them in Kyiv within the Old Town are disclosed. Branches of the service sector, which is predominant within the territory of the Old Town, the basic services streets, places of concentration of kinds of services, the territory of the future development of the service sector institutions are displayed.

Keywords: service sector, territorial structure, branch structure, historical core, Old Town.

VII. ЮВІЛЕЇ

МИКОЛІ ДАНИЛОВИЧУ ПІСТУНУ – 80!

Народився Микола Данилович 19 травня 1933 р. в с. Гійче Рава-Руського повіту Львівського воєводства у Польщі (тепер – Жовківський район Львівської області).

У 1955 р. закінчив з відзнакою географічний факультет Львівського університету ім. І.Я. Франка за спеціальністю "економічна географія",

У 1955 – вчитель географії середньої школи № 1 ім. М. Островського, у 1956–1959 рр. – вчитель географії, вихователь і старший вихователь Острозької школи-інтернату Рівненської області.

З 1959 р. – у Київському університеті: аспірант, асистент, з 1964 – старший викладач, з 1966 р. – доцент кафедри економічної географії.

У 1962 р. в Київському університеті захистив кандидатську дисертацію "Географія виробництва технічних культур Волинської і Рівненської областей" зі спеціальності 11.00.02 – економічна географія СРСР (науковий керівник – д.г.н., проф. О.Т. Діброва).

1967–1968 рр. перебував на стажуванні у Загребському університеті (Югославія) для вивчення народногосподарського комплексу Югославії.

З 1972 р. – старший науковий співробітник (докторант) НДЧ географічного факультету.

У 1975 р. захистив докторську дисертацію "Аграрно-територіальні комплекси: теорія і досвід економіко-географічного дослідження" зі спеціальності 11.00.02 – економічна географія СРСР.

У 1975–2003, 2008–2011 рр. – професор, у 1975–1998 рр. – завідувач кафедри економічної та соціальної географії.

2003–2008 рр. – провідний науковий співробітник в Інституті географії НАН України.

Читав курси: "Географія сільського господарства", "Географія зарубіжних країн", "Основи наукових досліджень", "Географію АПК", "Основи теорії суспільної географії", "Розвиток суспільно-географічної думки", "Сучасні проблеми регіонального розвитку" і "Сучасні проблеми суспільної географії", "Організація праці науковця".

Наукові інтереси: теоретико-методологічні основи суспільної географії, проблеми географії сільського господарства і агропромислового комплексу України, суспільно-географічні аспекти регіональної політики України, методика організації навчального процесу у вищій школі, історія та методика суспільно-географічних досліджень в Україні, територіальна організація митної діяльності.

Автор близько 300 наукових праць, зокрема: "Основи теорії суспільної географії" (1994, 1996 рр.); "Географія агропромислових комплексів" (1997 р., співавтор); "Географія Української РСР" (1982 р., співавтор, відп. редактор); "Экономическая география СССР. Районная часть" (1984 р., співавтор, відп. редактор); "Основы научных исследований. География" (1988 р., співавтор, відп. редактор); "Экономико-географический комплекс великого міста (на прикладі м. Києва)" (1989 р.); "Трудові зв'язки у великому місті" (1984 р., співавтор); "Чернігівська область (економіко-географічна характеристика)" (1975 р., співавтор, відп. редактор); "Економічна географія зарубіжних країн. Соціалістичні країни" (1981 р., співавтор, відп. редактор); "Географія сільського господарства СРСР" (1983 р., співавтор); "Агропромисловий комплекс сьогодні" (1985 р., співавтор); "Аграрно-територіальні і аграрно-промислові комплекси Житомирської області" (1972 р., співавтор, відп. редактор); "Агропромисловий комбінат "Рось": територіальна і комплексно-пропорційна організація" (1994 р., співавтор); "Географія у моєму житті" (2003 р.), "Трансформація господарства України: регіональний аспект" (2003 р.), "Регіональна політика в Україні: суспільно-географічний аспект" (2004 р., співавтор), "Суспільно-географічні основи раціонального природокористування" (2006 р., співавтор), "Розвиток суспільної географії в Україні у XX – на початку XXI сторіччя" (2009 р.), "Сучасні проблеми регіонального розвитку" (2009, 2010 рр., співавтор), "Гуманітарні та ресурсні проблеми національної безпеки України" (2011 р., співавтор), "Питання розвитку географії та суспільної географії" (2012 р.).

Понад 20 років керував економіко-географічною експедицією, забезпечив наукове керівництво ряду держбюджетних і господарсько-договірних тем.

Був ряд років головою ревізійної комісії, членом президії Українського географічного товариства, головою докторської спеціалізованої ради, членом науково-методичної ради Міністерства освіти України, заступником голови Відділення наук про Землю, керівником комісії з географії АН ВШ України, членом редколегії "Українського географічного журналу", членом експертної ради ВАК України з географічних наук, членом Ради старійшин Київського університету.

Відмінник народної освіти України. Академік АН вищої школи. Лауреат нагороди Ярослава Мудрого.

АНАТОЛІЮ МИКОЛАЙОВИЧУ МОЛОЧКУ – 65!

Народився Анатолій Миколайович 4 липня 1948 р. р. в смт. Маньківка Черкаської області.

У 1971р. з відзнакою закінчив кафедру геодезії та картографії Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка. У роки навчання спеціалізувався у інженерно-пошуковій геодезії (працював в експедиціях Укрдипроводгоспу на Херсонщині), а потім астрономо-геодезії (працював у експедиціях УкРАГП на Кіровоградщині та Донбасі).

1971–1989 рр. – інженер, молодший науковий, науковий, старший науковий співробітник відділу картографії Сектора географії Інституту геофізика ім. С.І. Суботіна АН УРСР (зараз – Інституту географії НАН України).

1972–1975 рр. навчався в аспірантурі.

1974–1990 рр. працював за сумісництвом викладачем топографії з основами геодезії та картографії на кафедрі економічної географії природничо-географічного факультету Київського державного педінституту імені М. Драгоманова, з 1993 р. – у Військовому інституті університету, з 1998 р. – в Києво-Могилянській академії.

У 1988 р. захистив кандидатську дисертацію "Теорія і методика картографічного дослідження забруднення атмосферного повітря" (науковий керівник – д.геогр.н., проф. А. П. Золовський).

У Київському національному університеті імені Тараса Шевченка – з 1989р., доцент (з 1995 р.), з 2003 р. – професор кафедри геодезії та картографії. У 1995–2012 рр. – завідувач кафедри геодезії та картографії.

У 1992–1995 рр. та з 1999р. – заступник декана географічного факультету з навчальної роботи.

Читає нормативні та спецкурси: "Геодезія", "Проектування та складання карт", "Основи наукових досліджень", "Картографічне моделювання".

Автор і співавтор близько 100 наукових праць, зокрема трьох колективних монографій, 6 навчальних посібників та підручників, методичних розробок, атласів, карт тощо з тематичної картографії, зокрема – навчальні посібники та підручники (як співавтор): "Картографічне моделювання" (1999 р.), "Радіоелектронна геодезія" (2001 р.), "Геодезія. Статистична обробка та вирівнювальні обчислювання результатів вимірювань" (2003 р.), "Вища геодезія. Вирівнювання типових побудов триангуляції" (2004 р.), "Географічні основи охорони навколишнього середовища" (2006 р.), "Картографія" (2008 р.), "Топографія з основами геодезії" (2008 р.); понад 10 звітів по науково-дослідним роботам,

Ініціатор створення збірника наукових праць "Картографія та вища школа". Член методичної комісії Міністерства освіти України з напрямку освіти геодезії, картографії та землепорядкування.

У 2009 році відзначений Подякою Президента України.

У 1993р. представник України під час офіційного включення її до складу Міжнародної картографічної асоціації (МКА) (м. Кьольн, Німеччина).

ПЕТРУ ОЛЕКСІЙОВИЧУ МАСЛЯКУ – 65!

Народився Петро Олексійович 27 травня 1948 р. в м. Миргороді Полтавської області.

У 1971 р. закінчив кафедру економічної географії Київського університету імені Тараса Шевченка. 1971–1977 рр. – вчителем географії Миргородської середньої школи №1 імені Панаса Мирного. 1977–1984 рр. – аспірант, молодший науковий співробітник Відділу теоретичних проблем економічної географії Сектора географії Інституту геофізика ім. С.І. Суботіна АН УРСР.

У 1981 р. захистив кандидатську дисертацію "Машинобудівні територіальні системи в агропромисловому комплексі Української РСР" (науковий керівник – акад. АН УРСР, д.г.н. М.М. Паламарчук). З 1984 р. – доцент кафедри економічної географії, з 1994 р. – професор кафедри географії України у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка. У 1992 р. захистив докторську дисертацію "Машинобудування в господарських комплексах: теорія і практика територіальної взаємодії". У 1999–2003 рр. – завідувач відділу геополітики та геостратегії Науково-дослідного інституту українознавства Міністерства освіти і науки України (за сумісництвом).

Читає курси: "Країнознавство", "Рекреаційна географія України", "Економічна і соціальна географія України", "Методика викладання географічних дисциплін у вищій школі", "Теорія і методика туристично-рекреаційного районування", "Управління проектами та програмами в сфері географії України".

Наукові інтереси: територіальна організація суспільства, геополітика, українознавство, країнознавство, топоніміка, методика викладання географії, основ економіки та екології.

Має понад 500 наукових і науково-публіцистичних праць, зокрема "Загальна географія. Підручник для 6-го класу загальноосвітньої середньої школи" (2000 р.), "Географія материків і океанів. Підручник для 7-го класу" (2001 р.), "Географія України" (Нью-Йорк, 2004 р.), "Економічна і соціальна географія України" (2005, 2006 рр.), "Країнознавст-

во" (2007, 2008 рр.); співавтор – "Географія України" (1992 р.); "Географія України підручник для 8-9 класів середньої школи" (1996–2004 рр.); "Географія: завдання та тести" (1993 р.); "Хрестоматія з географії України" (1994 р.); "Географія" (1995 р.); "Словник-довідник учня з економічної і соціальної географії світу" (1996 р.); "Географія у запитаннях і відповідях" (1997 р.); "Географія: навчальний посібник для старшокласників та абітурієнтів" (1998 р.); "Як експортувати в Україну" (1998 р., португальською); "Географія Африки" (2000 р.); "Методика викладання географії" (2000 р.); "Географія України" (2000 р.); "Економічна та соціальна географія України" (2001 р.); "Економічна і соціальна географія світу. Підручник для 10-го класу" (2004 р.), "Українська екологічна енциклопедія" (2005 р.), "Енциклопедія комунального господарства" (2006 р.) та державного стандарту загальної середньої освіти з географії. Автор роману "Три сні українця" (2003 р.), восьми романів і кіносценаріїв, в тому числі "День незалежності" (2010 р.).

Академік АН вищої освіти України.

Заслужений працівник освіти України (2009 р.), Відмінник народної освіти (2000 р.). Нагороджений Почесною грамотою Верховної Ради України (2001 р.). Відзнакою Петра Могили МОН України (2006 р.), лауреат Премії імені Тараса Шевченка Київського національного університету імені Тараса Шевченка (1999 р.), Премії імені Ярослава Мудрого АН ВШ України (2004 р.). Нагороджений орденом Архістратиґа Михаїла V–III ступенів.

ВІКТОРУ МИКОЛАЙОВИЧУ САВИЦЬКОМУ – 65!

Народився Віктор Миколайович 25 квітня 1948 р. у смт Калинівка Вінницької області.

У 1972 р. закінчив хімічний факультет Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка за спеціальністю "неорганічна хімія". Навчався в Кралоуому університеті (м. Прага, Чехословаччина).

У 1970-1975 рр. навчався в аспірантурі при кафедрі неорганічної хімії Київського державного університету ім. Т.Г.Шевченка.

З 1975 р. старший інженер та старший науковий співробітник (1977–1999 рр.) проблемної науково-дослідної лабораторії гідроекології і гідроекології географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, з 2000 р. – доцент кафедри гідрології і гідрохімії.

У 1976 р. захистив кандидатську дисертацію "Порівняльна характеристика аміно- і аміноселеноціанатних сполук перехідних металів" за спеціальністю 02.00.01– неорганічна хімія (науковий керівник – д.х.н., проф. В.В.Скопенко).

Читає курси: "Методика гідрохімічних досліджень", "Меліоративна гідрохімія", "Радіоактивність природних вод", "Утилізація техногенних відходів та охорона вод", "Гідроекологічні проблеми", "Правові аспекти водокористування".

Наукові інтереси: хіміко-аналітичні дослідження природних, техногеннозмінених і техногенних об'єктів навколишнього середовища, гідрохімічні дослідження поверхневих природних вод суходолу, розробка моніторингових заходів стосовно зазначених вод, проблеми і практична реалізація заходів, пов'язаних з утилізацією осадових загальноміських стічних вод. Проводив дослідження на Шацьких озерах, річках Правобережного Полісся, притоках Дніпра та Дунаю.

Автор та співавтор більше 140 наукових праць, зокрема "Використання осадових стічних вод у сільському господарстві" (1997 р., співавтор) та "Географічні основи охорони навколишнього середовища" (2006 р., співавтор).

ВАЛЕРІЮ ПЕТРОВИЧУ МИХАЙЛЕНКУ – 65!

Народився Валерій Петрович 6 листопада 1948 р. у м. Дніпродзержинську Дніпропетровської області.

У 1971 р. – закінчив хімічний факультет Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка за спеціальністю "Хімія та аналіз рідкісних елементів".

1971–1972 рр. – інженер Інституту загальної та неорганічної хімії ім. А. В. Думанського АН УРСР.

З 1972 р. – старший лаборант, інженер, старший інженер, асистент (з 1982 р.), доцент (з 1991 р.) кафедри хімії аналізу рідкісних елементів хімічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Також працював звільненим заступником Голови профспілкового комітету університету.

У 1981 р. захистив кандидатську дисертацію "Газохроматографічні методи визначення важких металів у вигляді бета-дікетонатів" за спеціальністю 02.00.02 – аналітична хімія (наукові керівники – к.хім.н., доц. І. П.Середа та к.хім.н. А. М. Король).

З 1985 р. – старший викладач, доцент кафедри фізичної географії та геоекології на географічному факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Читає курси: "Екоменеджмент і забруднювальні речовини у природному середовищі", "Стійкі органічні забрудники", "Міжнародні екологічні конвенції та договори", "Основи екології та БЖД".

Автор 60 публікацій, у т.ч. 3-х навчальних посібників, зокрема "Хімічна технологія, практикум" (1978 р.), "Методи аналізу природних вод" (1983 р.), навчально-методичного комплексу "Зелений пакет" (2009 р., співавтор). 4-х авторських свідоцтв.

Наукові інтереси: сталий розвиток суспільства, хімічне забруднення довкілля, філософське осмислення взаємодії природи і людської свідомості.

Працював у донорських проектах АМР, ГЕФ-ЮНЕП, Швейцарського національного наукового фонду та ОБСЄ. Член редколегії наукового журналу "Environmental Research, Engineering and Management", (Литва), експерт ОБСЄ.

Нагороди: медаль Президії Верховної Ради СРСР, "В пам'ять 1000-ліття Києва" (1983 р.), пам'ятна медаль з нагоди 15-річчя Асоціації міст України (2006 р.).

ОЛЬГА ОЛЕКСАНДРІВНА ЛЮБИЦЕВІЙ – 60!

Народилася Ольга Олександрівна 13 травня 1953 р. у Мінську (Білорусь).

У 1977 р. закінчила кафедру економічної географії Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка за спеціальністю "географ, економіко-географ, викладач". З того ж року – інженер науково-дослідного сектора, 1979–1983 рр. – аспірант кафедри економічної географії географічного факультету Київського університету. З 1983 р. – молодший науковий співробітник.

У 1985 р. захистила кандидатську дисертацію "Територіальна організація галузевого комплексу сфери обслуговування (на прикладі автотехобслуговування в Українській РСР)" за спеціальністю 11.00.02 – економічна та соціальна географія (науковий керівник – к.е.н., доц. С.І. Ішук).

З 1990 р. – завідувач навчально-методичної лабораторії геоінформації і туризму, асистент (1991 р.), з 1996 р. – доцент кафедри країнознавства і туризму.

У 2003 р. захистила докторську дисертацію "Геопросторова організація туристичного процесу" за спеціальністю 11.00.02 – економічна і соціальна географія.

З 2005 р. – професор, з 2006 р. – завідувач кафедри країнознавства і туризму,

Читає курси: "Ринок туристичних послуг", "Географія населення, культури і релігії", "Організація послуг гостинності в туризмі", "Вступ до фаху: туризмознавство", "Туризмолігія".

Наукові інтереси: проблеми соціальної географії, географії культури та релігії, сфери послуг, географії та організації туризму, готельної справи, дослідження вітчизняного та світового туристичного ринку.

Автор понад 200 наукових і методичних праць, зокрема: "Географія релігій" (1998 р.), "Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти)" (2002, 2006, 2009 рр.), "Методика розробки турів" (2003, 2008 рр.), "Туристичні ресурси України" (2007 р.), "Туризмознавство: вступ до фаху" (2008 р.), "Паломництво та релігійний туризм" (2011 р.), співавтор підручника для 10 класу загальноосвітньої школи "Економічна та соціальна географія світу" (1997, 1998, 2000, 2002, 2004, 2006 рр.).

Член Науково-методичної комісії з туризму МОН України, член робочої групи з розробки Галузевого стандарту вищої освіти з напрямку "туризм". Член Експертної ради з культури, мистецтва і туризму Центру оцінювання якості освіти і ліцензування та експерт МОН України з напрямку "туризм". Голова Науково-методичної комісії Асоціації навчальних закладів України готельного і туристичного профілю. Академік Академії туризму України. Академік Академії наук вищої освіти України.

Нагороди: відмінник освіти України, почесний працівник туризму України, грамоти Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, Міністерства культури України, подяки ректора Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

НАТАЛІЇ ПЕТРІВНІ ГЕРАСИМЕНКО – 60!

Народилася Наталія Петрівна 8 лютого 1953 р. в Києві.

Випускниця кафедри фізичної географії Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка (1975 р.).

По закінченню університету працювала в Інституті географії АН України, починаючи від інженера до провідного наукового співробітника. Вихованка палеогеографічної школи д.г.-м.н. М.Ф. Веклича, під керівництвом якого у 1985 р. захистила кандидатську дисертацію "Реконструкція палеоландшафтів Київського Придніпров'я (плейстоцен і пліоцен)".

У 2004 р. в Інституті географії НАН України захистила докторську дисертацію "Розвиток зональних ландшафтів території України у четвертинному періоді" за спеціальністю 11.00.04 – геоморфологія та палеогеографія.

У Київському університеті – з 1987 р., з 2005 р. – професор кафедри землезнавства та геоморфології.

Викладає курси "Палеогеографія з основами палеоекології", "Палеогеографія антропогену", "Палеоландшафтознавство", "Методи палеогеографічних досліджень", "Методи аналітичних досліджень четвертинних відкладів", "Геоархеологія", "Палеоекологія" та веде науково-дослідницький практикум із палеогеографії антропогену.

Досліджує палеогеографію та стратиграфію четвертинного періоду, вивчає еволюцію плейстоценових і голоценових ландшафтів, палеоекологію давньої людини на території України у співробітництві з геологами та археологами. Основні методи дослідження – палеопедологічний та спорово-пилковий, направлені на реконструкцію давніх ґрунтів та рослинності як індикаторів давніх ландшафтів та клімату.

Автор і співавтор близько 300 наукових публікацій, 20 монографій, атласів та брошур: "Методика реконструкції природи Середнього Придніпров'я в пізньому кайнозое" (1982 р.); "Основы методики изучения древней природы" (1983 р.); "Палеогеография Киевского Приднепровья" (1984 р.); "Палеогеографические этапы и детальная стратиграфическая схема плейстоцена территории Украины" (1984 р.); "Палеоландшафты правобережья Киевского При-

днепровья (поздний кайнозой)" (1988 р.); "Палеогеографические этапы плиоцена и плейстоцена Западного Донбасса" (1991 р.); "Стратиграфическая схема четвертичных отложений Украины" (1993 р.); "Стратиграфическая схема плиоценовых отложений Украины" (1993 р.); "Этапность развития природы Донбасса в голоцене и позднеледниковье" (1994 р.); "Проблеми охорони геологічної спадщини України" (1999 р.); "The Middle Paleolithic of the Western Crimea" (1999 р.); "The Middle and Upper Paleolithic of the Eastern Crimea" (2004 р.); "Kabazi II: the Last Interglacial occupation, environment and subsistence" (2005 р.); "Paleoenvironment of the Crimea during the Last Interglacial" (2005 р., співавт.); "Kabazi V: interstratification of the Micoquain and Levallois-Mousterian camp sites" (2007 р.); "Острів Зміїний. Природа і люди" (2008 р., співавт.); "Основи палеогеографії четвертинного періоду" (2010 р.); "Просторово-часова кореляція палеогеографічних умов четвертинного періоду на території України" (2010 р.), карт до Комплексного атласу Київської області, Національного атласу України та Історичного атласу України.

Проводить експедиційні роботи на території України – від Закарпаття до Донбасу, від Чернігівського Полісся до Південного берегу Криму. Відвідала майже всю Європу, країни Середньої Азії, Австралію, США, Єгипет, Індію та Туреччину як учасник численних наукових конференцій та міжнародних проектів.

Член стратиграфічної комісії Міжнародної спілки четвертинників INQUA, член міжнародної комісії із четвертинної стратиграфії Європи, член редакційної колегії міжнародного журналу *Quaternary International*, віце-президент Українського національного комітету Міжнародної спілки четвертинників.

ВАЛЕНТИНУ КИРИЛОВИЧУ ХІЛЬЧЕВСЬКОМУ – 60!

Народився Валентин Кирилович 23 грудня 1953 р. в селищі Хотів Києво-Святошинського району Київської області.

У 1976 р. закінчив кафедру гідрології суші географічного факультету Київського державного університету імені Т.Г.Шевченка за спеціальністю гідрологія суші, спеціалізація гідрохімія.

1976–1978 рр. – інженер, старший інженер, у 1979–1988 рр. – молодший, у 1988–1989 рр. – старший науковий співробітник проблемної науково-дослідної гідрохімічної лабораторії географічного факультету цього університету. Одночасно у 1978–1982 рр. навчався в заочній аспірантурі на кафедрі.

У 1984 р. у Гідрохімічному інституті (м. Ростов-на-Дону, Росія) захистив кандидатську дисертацію "Зміна хімічного складу річкових вод басейну Верхнього Дніпра під впливом антропогенного фактора" за спеціальністю 11.00.10 – гідрохімія (науковий керівник – д.геогр.н., проф. В. І. Пелешенко).

1988–1989 рр. проходив наукове стажування та читав лекції в Бухарестському університеті (Румунія).

З 1989 р. – доцент, з 1997 р. – професор кафедри гідрології та гідрохімії.

У 1996 р. у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка захистив докторську дисертацію "Оцінка впливу агрохімічних засобів на стік хімічних речовин та якість поверхневих вод (на прикладі басейну Дніпра)" за спеціальністю 11.00.07 – гідрологія суші, водні ресурси, гідрохімія.

З 2000 р. завідувач кафедри гідрології та гідрохімії. Ініціатор перейменування кафедри на гідрології та гідроекології (2002 р.).

Читає спецкурси: "Основи гідрохімії", "Водопостачання та водовідведення", "Гідрохімія Світового океану", "Екологічні аспекти очистки вод", "Бальнеологічна гідрохімія".

Наукові інтереси: дослідження, присвячені теоретичним основам формування хімічного складу поверхневих вод під дією техногенних чинників, з проблем регіональної гідрохімії, запобігання забруднення водних об'єктів стічними водами, впливу агрохімічних засобів на якість природних вод. Розробив відомчий нормативний документ стосовно ведення моніторингу якості вод на транскордонних річках в системі Держводгоспу України з урахуванням вимог Водної рамкової директиви ЄС.

На основі багаторічних гідрохімічних і гідрологічних досліджень на експериментальних водозборах Богуславської, Придеснянської і Велико-Анадольської водобалансових станцій започаткував новий науковий напрям у гідрохімії – агрогідрохімія.

Автор понад 250 наукових праць, серед яких 30 книг, в т.ч. 20 монографій, зокрема: "Роль агрохімічних засобів у формуванні якості вод басейну Дніпра" (1996 р.), "Вплив сульфатного карсту на хімічний склад природних вод у басейні Дністра" (2002 р.), "Гідроекологічний стан басейну Західного Бугу" (2006 р.), "Гідролого-гідрохімічна характеристика мінімального стоку річок басейну Дніпра" (2007 р.), "Водні ресурси та якість річкових вод басейну Південного Бугу" (2009 р.), "Гідроекологічний стан басейну Горині в районі Хмельницької АЕС" (2011 р.), "Гідрохімічний режим та якість води Інгульця в умовах техногенезу" (2012 р.); 6 підручників – "Водопостачання і водовідведення: гідроекологічні аспекти" (1999 р.), як співавтор – "Гідрохімія України" (1995 р.); "Загальна гідрохімія" (1997 р.); "Загальна гідрологія" (2008 р.); "Основи океанології" (2008 р.), "Основи гідрохімії" (2012 р.) і 11 навчальних посібників.

Зараз розробляє основи гідрохімії регіональних басейнових систем.

Експедиції: Шацькі озера, ріки Прип'ять, Дніпро, малі водні об'єкти м.Києва, Південний Буг (відпрацювання швидкісного методу дистанційного відбору проб з вертольоту разом з ученими Гідрохімічного інституту, Росія), спільно з румунськими вченими – Сулинське і Георгієвське гірла Дунаю, ріки Південних Карпат і Трансільванського плато, північно-східна частина Чорного моря.

Голова спеціалізованої ради по захисту докторських і кандидатських дисертацій за спеціальностями 11.00.07 і 11.00.09, (з 2003 р.). Заступник голови науково-методичної комісії з гідрометеорології науково-методичної ради Міністерства освіти і науки України, голова комісії з гідрології та гідроекології Українського географічного товариства.

Засновник та відповідальний редактор редколегії періодичного наукового збірника "Гідрологія, гідрохімія і гідроекологія" (з 2000 р.). Член редколегій: журналів "Екологія довкілля та безпека життєдіяльності", "Водне господарство

України", "Український гідрометеорологічний журнал"; наукових збірників "Вісник Київського університету, серія: Географія", "Наукові праці Українського гідрометеорологічного інституту", "Метеорологія, кліматологія і гідрологія".

Ініціатор проведення Всеукраїнських наукових конференцій "Гідрологія, гідрохімія і гідроекологія" (2001, 2003, 2006 рр. – м. Київ, 2009 – м. Луганськ, 2011 – м. Чернівці).

Заслужений діяч науки і техніки України (2009 р.). Академік Академії наук вищої школи України (2006 р.). Нагороджений почесною грамотою Міністерства освіти і науки України (2003 р.), почесною грамотою Київського міського голови (2002 р.), відзнаками "Почесний працівник гідрометслужби України" (2003 р.) та "Відмінник освіти України" (2004 р.), почесною грамотою Держводгоспу України (2006 р.).

ОЛЕКСАНДРУ ОЛЕКСІЙОВИЧУ БЕЙДИКУ – 60!

Народився Олександр Олексійович 17 січня 1953 р. у Києві.

У 1975 р. закінчив кафедру фізичної географії Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка.

1975–1976 рр. – викладав географію у середній школі № 79 м. Києва.

1976–1979 рр. – аспірант, у 1979–1990 рр. – асистент, доцент кафедри фізичної географії та охорони природи географічного факультету Київського університету.

У 1980 р. проходив стажування в Московському державному університеті ім. М. В. Ломоносова та Інституті географії АН СРСР у проф. В. С. Преображенського.

У 1986 р. захистив кандидатську дисертацію "Структура і динаміка рекреаційного освоєння долини Дніпра в межах УРСР" за спеціальністю 11.00.02 – економічна та соціальна географія (науковий керівник – д.геогр.н., проф. П. Г. Шищенко).

1990–2006 рр. – доцент кафедри країнознавства і туризму.

У 1991 р. закінчив Технологічну школу бізнесу (м. Владивосток, Росія).

1995–1996 рр. – заступник декана факультету із соціально-побутових питань.

Протягом 1972–2001 рр. працював вихователем і вожатим у піонерських і дитячих оздоровчих таборах України та Росії.

У 2005 р. захистив докторську дисертацію "Методологія та методика аналізу рекреаційно-туристських ресурсів України" за спеціальністю 11.00.02 – економічна та соціальна географія.

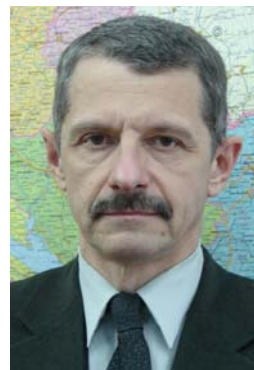
З 2006 р. – професор кафедри країнознавства і туризму.

На географічному факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка викладає дисципліни "Рекреаційна географія", "Географія туризму", "Рекреаційно-туристські ресурси", "Туристсько-рекреаційні комплекси"; у Київському національному університеті культури і мистецтв – "Стратегія розвитку національного туризму"; у Національному педагогічному університеті ім. М. Драгоманова – "Безпека в туризмі", "Екологічний менеджмент", "Регіональна політика розвитку туризму в Україні"; у Волинському національному університеті ім. Лесі Українки – "Географія туризму України", "Туристсько-рекреаційні ресурси світу"; у Київському славістичному університеті – "Ресурси міжнародного туризму", "Рекреаційні комплекси світу", "Туристські ресурси слов'янських країн".

Науково-практичні інтереси: рекреаційно-туристські ресурси, термінологія, активні методи навчання та психолого-педагогічні проблеми загальноосвітньої та вищої школи, геополітика, безпека життєдіяльності, популяризація географічних знань.

Загалом опубліковано близько 300 праць, зокрема: монографія "Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування" (2001 р.); словники "Українсько-російський словник термінів і понять з географії туризму і рекреаційної географії" (1997 р.), "Словник-довідник з географії туризму, рекреації та рекреаційної географії" (1998 р.), "Тлумачний словник термінів з рекреаційної географії (географії туризму)" (1993 р.), "Географія: Короткий тлумачний словник" (2001 р.), "Російсько-український тлумачний словник термінів з медичної географії" (1997 р., співавтор); посібники "Географія України" (1996 р.), "Географія: Посібник для вступників до вищих навчальних закладів" (1995, 1996 рр., співавтор), "Рекреаційні ресурси України" (2011 р.), "Унікальна Україна: географія та ресурси туризму" (2013 р., співавтор); співавтор підручника для 10 класу "Економічна і соціальна географія світу" (1997, 1998, 2004, 2006 рр.; 1998 р. – видано російською, 2001 р. – угорською мовами); навчально-методичні комплекси "Географія туризму", "Рекреаційна географія", "Туристсько-рекреаційні ресурси" (2007 р.), "Туристсько-рекреаційні комплекси" (2008 р.).

Першу подорож здійснив у 1959 р. на о. Джарилгач. Організатор та учасник експедицій на Байкал (перша подорож у березні 1979 р.), Камчатку, Курильські острови, Японське (1991 р.) та Каспійське (1973) моря, озера Іссик-Куль (1973), Телецьке (1985), Ханка (1991), о. Сахалін (1991), Алтай (1985), Памір (1989), Кольський півострів (1984), озеро Балатон (1975), до дельти Дунаю та ін. У 1975 р. як переможець всесоюзної вікторини "Чи знаєш ти Угорщину?" та учасник I фестивалю угорсько-радянської дружби подорожував Угорщиною. Пізніше відвідав Польщу, Чехію, Словаччину, Німеччину, Туреччину, Румунію, Болгарію, Сербію, Чорногорію, Швецію, Данію, Норвегію, Францію, Монако, Іспанію, Австрію, Італію, Хорватію, Туніс, Люксембург, Бельгію, Нідерланди, Єгипет, Йорданію, Ізраїль, Туречку, республіку Північного Кіпру, Грецію, Сан-Марино, Ватикан, Словенію, Індію, Велику Британію, Таїланд, В'єтнам, Камбоджу, Лаос, ОАЕ, Сінгапур, Малайзію, Індонезію.

ВОЛОДИМИРУ ІВАНОВИЧУ ГЕТЬМАНУ – 60!

Народився Володимир Іванович 1 жовтня 1953 р. в с. Останці Тербовлянського району Тернопільської області.

У 1975 р. закінчив географічний факультет Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка за спеціальністю "фізико-географ, викладач географії".

1975–1980 рр. – вчитель географії в середній школі №1 м. Борисполя на Київщині.

1980 – 1997 р. – асистент, старший викладач кафедри фізичної географії Київського педагогічного інституту ім. О.М. Горького.

1997–2011 рр. – головний спеціаліст Державної служби заповідної справи Міністерства охорони навколишнього природного середовища України.

У 2010 р. захистив кандидатську дисертацію "Ландшафтно-рекреаційні ресурси екотуризму Українських Карпат" за спеціальністю 11.00.01 – конструктивна географія і раціональне використання природних ресурсів (науковий керівник – д.геогр.н., проф. П. Г. Шищенко).

З 2011 р. – доцент кафедри землезнавства та геоморфології географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Читає курси: "Екологія", "Заповідна справа", "Землезнавство".

Наукові інтереси: заповідна справа, екологія ландшафту, етнологія і ландшафтознавство, історичні реконструкції ландшафтів, геохімія ландшафту, краєзнавство, рекреація, екологічний туризм, фізико-географічне районування.

Автор понад 200 наукових та науково-популярних праць, зокрема автор монографій "Заповідники України" (2009 р.), "Українські Карпати. Ландшафтно-рекреаційні ресурси" (2010 р.), "Національні парки України" (2012 р.) та співавтор навчального посібника: "Заповідна справа в Україні" (2003 р.).

Нагороджений Похвальною грамотою Міністерства охорони навколишнього природного середовища України (2008 р.).

ВАЛЕРІЮ МИКОЛАЙОВИЧУ ПЕРЕСЕКІНУ – 60!

Народився Валерій Миколайович 29 грудня 1953 р. в м. Києві.

В 1980 р. закінчив Київський державний університет ім. Т.Г. Шевченка за фахом економіко-географ, викладач географії.

У 1980–1984 рр. – аспірант Київського університету.

У 1984 р. захистив кандидатську дисертацію "Особливості формування планувальних районів великого міста (на прикладі міста Києва)" за спеціальністю 11.00.02 – економічна та соціальна географія (науковий керівник – д.геогр.н., проф. М. Д. Пістун).

У 1983–1988 рр. – асистент, з 1988 р. – доцент кафедри економічної та соціальної географії.

З 1992 р. заступник директора, з 2004 – директор Інституту післядипломної освіти Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Читає курси: "Методи і методика суспільно-географічних досліджень", "Управління використанням природних ресурсів", "Географія міст України".

Наукові інтереси: урбанізація, оцінка природних ресурсів, методика суспільно-географічних досліджень.

Автор 60 наукових праць, зокрема як співавтор "Экономико-географический комплекс крупного города (на примере г. Киева)" (1989 р.); "Трудовые связи крупного города" (1989 р.); "Экономическая география СССР. Районная часть" (1984 р.), "Суспільно-географічні основи регіонального природокористування" (2006 р.), "Суспільно-географічна підготовка фахівців у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка" (2007 р.).

Заслужений працівник освіти України. Нагороджений орденом "За заслуги" III ступеня (2009 р.).

ОЛЕКСАНДРУ ГРИГОРОВИЧУ ОБОДОВСЬКОМУ – 55!

Народився Олександр Григорович 18 січня 1958 р. в Києві.

У 1980 р. закінчив Київський державний університет ім. Т.Г. Шевченка за спеціальністю "географ-гідролог".

1980–1989 рр. – інженер, інженер-програміст, старший інженер Інформаційно-обчислювального центру КДУ.

У 1988 р. в Московському державному університеті ім. М.В. Ломоносова захистив кандидатську дисертацію "Руслоформи витрати води річок рівнинної частини України" за спеціальністю 11.00.07 – гідрологія суші, водні ресурси, гідрохімія (наукові керівники – д.геогр.н., проф. Р.С. Чалов і к.т.н., доц. Є. С. Цайтц).

1989–1992 рр. – асистент кафедри гідрології і гідрохімії географічного факультету Київського державного університету імені Тараса Шевченка.

З 1992 року – доцент кафедри гідрології та гідрохімії географічного факультету Київського університету імені Тараса Шевченка.

З 1996 р. – заступник декана географічного факультету з наукової роботи.

У 2002 р. в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка захистив докторську дисертацію "Регіональний гідролого-екологічний аналіз руслових процесів" зі спеціальності 11.00.07 – гідрологія суші, водні ресурси, гідрохімія.

Читає курси: "Руслові процеси та динаміка берегів водосховищ", "Гідравліка", "Статистичні методи в гідрології і гідрохімії", "Основи руслознавства", "Загальна гідрологія", "Міжнародне гідроекологічне співробітництво".

Наукові інтереси: руслові процеси, гідроекологія русел річок, управління водними ресурсами, застосування математичних методів в гідрології, гідроморфологічна оцінка якості річок.

Першим провів системні дослідження процесів руслоформування річок України і висвітлив екологічні аспекти їхнього прояву. У своїх наукових роботах акцентує увагу на розробленні нових методичних підходів у дослідженні руслових процесів на гірських і рівнинних річках. Активно впроваджує власні погляди, які узгоджуються з європейськими підходами стосовно гідроморфологічного оцінювання якості річкових водних об'єктів та створення басейнових планів управління. Є визнаним фахівцем з оцінювання, запобігання і ліквідації паводків та їх наслідків на річках Українських Карпат. Залучається в якості провідного експерта для виконання міжнародних проектів, пов'язаних з плануванням басейнового управління.

Автор понад 210 наукових праць, зокрема: монографії "Гідролого-екологічна оцінка руслових процесів (на прикладі річок України)" (2001 р.), навчального посібника "Руслові процеси" (1998 р.), колективних монографій "Малі річки України" (1991 р.), "Київ як екологічна система: природа-людина-виробництво-екологія" (2001 р.), "Мониторинг, использование и управление водными ресурсами бассейна р. Прип'ять" (2003 р.), "Гідроморфологічна оцінка якості річок басейну Верхньої Тиси" (2006 р.), "Географічні основи охорони навколишнього середовища" (2006 р.), "Руслові процеси річки Лімниця" (2010), "Управление трансграничным бассейном Днепра: суббасейн реки Припяти" (2012 р.), "Латориця: гідрологія, гідроморфологія, руслові процеси" (2012 р.); підручників "Загальна гідрологія" (2000, 2008 рр.), посібників "Природні умови Канівського Придніпров'я та їх вивчення" (1992 р.), "Гідрометеорологічні умови басейну Чорної Тиси та їх вивчення" (2005 р.).

Брав участь в експедиціях, які проводились на річках Сибіру – Обі, Лені, Андані (1978-1979 рр.). Організував і брав участь в експедиційних роботах на Північно-Кримському каналі (1986-1987 рр.), Десні (1988-1989, 2012 рр.), Дунаї (1991 р.), дніпровських водосховищах (1990-1994, 2004 рр.), річках Закарпаття (1996–2000, 2004–2009 рр.), Прип'яті (2007, 2011 рр.).

Під його керівництвом та за безпосередньої участі виконано 6 держбюджетних та 25 госпдоговірних тем та 7 міжнародних проектів.

Член Міжвузівської науково-координаційної ради з проблем ерозійних, руслових та гирлових процесів при Московському державному університеті ім. М.В. Ломоносова, член Президії та Вченої ради Українського географічного товариства, член Координаційної ради комплексної програми Київського університету "Регіональні проблеми раціонального природокористування", двох спеціалізованих вчених рад по захисту докторських дисертацій, кількох наукових збірників.

У 2006 р. обраний академіком Академії наук Вищої освіти України.

Нагороджений Почесною грамотою Міністерства освіти і науки України (2005 р.), знаком "Відмінник освіти України" (2007 р.), Почесною грамотою Міністерства охорони навколишнього природного середовища України (2008 р.), Почесною грамотою Державного комітету України з водного господарства (2008 р.), Подякою Прем'єр-міністра України (2009 р.), Подякою НАН України (2009р.).

СЕРГІЮ ІВАНОВИЧУ СНИЖКУ – 55!

Народився Сергій Іванович 18 березня 1958 р. у с. Старе Бориспільського району Київської області.

У 1980 р. закінчив Київський державний університет імені Тараса Шевченка (кафедра гідрології і гідрохімії). Навиків професійної діяльності набував ще в студентські роки, працюючи в експедиціях УкрНДГМІ (дослідження селей та лавин в Карпатах), інституту "Союзгазпроект" (проектні роботи для газопроводу "Уренгой-Самара-Петровськ", Росія).

У 1978–1979 рр. – технік-гідролог інституту "Союзгазпроект". Проводив експедиційні дослідження на трасі газопроводу "Уренгой-Куйбишев-Петровськ".

З 1979 р. – у Київському університеті імені Тараса Шевченка: 1979–1980 рр. – лаборант, 1980–1987 рр. – інженер, 1987–1990 рр. – молодший науковий співробітник, 1990–1995 рр. – старший науковий співробітник Проблемної науково-дослідної гідрохімічної лабораторії.

У 1989 р. у Гідрохімічному інституті Держкомгідромету СРСР (м. Ростов-на-Дону, Росія) захистив кандидатську дисертацію "Особливості формування річкового стоку біогенних речовин (на прикладі басейну Дніпра в межах України)" за спеціальністю 11.00.07 – гідрологія суші, водні ресурси, гідрохімія (науковий керівник – д.геогр.н, проф. В. І. Пелешенко).

1994–1995 рр. – гост-доцент на кафедрі прикладної геології Інституту геології та палеонтології Вестфальського університету імені Вільгельма (м. Мюнстер, Німеччина).

1995–2001 рр. – доцент кафедри гідрології і гідрохімії Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

У 1999 р. перебуває на науковому стажуванні у Федеральному інституті гідрології (м. Кобленц, Німеччина) та у Гесенському міністерстві охорони довкілля (м. Вісбаден, Німеччина). Проводить наукові дослідження у Вестфальському університеті імені Вільгельма (м. Мюнстер, Німеччина).

У 2002 р. у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка захистив докторську дисертацію "Теорія і методи аналізу регіональних гідрохімічних систем".

З 2002 р. – завідувач кафедри метеорології та кліматології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, професор.

У 2006 р. проводив наукові дослідження на кафедрі гідрології та кліматології Потсдамський інститут клімату університету землі Бранденбург (м. Потсдам, Німеччина).

У 2008 р. проводив наукові дослідження в Центрі атмосферних наук Кембриджського університету (Велика Британія).

Читає курси: "Аналітична, фізична і колоїдна хімія: хімія атмосфери", "Прикладна математична статистика", "Методи обробки та аналізу гідрометеорологічної інформації", "Chemistry of Atmosphere and Climate Change".

Автор та співавтор 180 наукових і навчально-методичних робіт, у тому числі 20 книг, зокрема наукові монографії "Гідрохімія та радіогеохімія річок і боліт Житомирської області" (2002 р., співавтор), "Harmonised Inventory of Point and Diffuse Emissions of Nitrogen and Phosphorus for a Transboundary River Basin" (2003 р., співавтор), "Математичне моделювання атмосферних процесів" (2006 р., співавтор), "Теорія і методи аналізу регіональних гідрохімічних систем" (2006 р.), "Урбометеорологічні аспекти забруднення атмосферного повітря великого міста" (2011 р., співавтор), підручники "Оцінка та прогнозування якості природних вод" (2001 р.), "Інженерна гідрохімія" (2001 р.), "Метеорологія" (2009 р., співавтор), "Динамічна метеорологія" (2009 р., співавтор),

Брав участь у багатьох національних і міжнародних наукових проектах у галузі гідрометеорології, зокрема у вирішенні екологічних проблем Джарилгацької затоки, Гоцанського водозабору, 30-км зони відчуження Чорнобильської АЕС, транскордонних річок України. Співвиконавець міжнародних наукових проектів за програмами НАТО (1994–1995 рр.), Світового банку (1996 р.), TACIS (1998–2000 рр.), Німецького федерального агентства з охорони навколишнього середовища (2000–2002 рр.).

У 2006 р. пройшов навчання на міжнародних курсах ВМО (Туреччина) з методики викладання метеорологічних дисциплін та сучасних методик дослідження кліматичних змін і прогнозування погоди, стажування в Потсдамському інституті клімату (Німеччина) – з методології оцінки впливу кліматичних змін на водні ресурси; у навчальному центрі ВМО (Нанкін, Китай) – з питань підготовки фахівців для попередження стихійних явищ та катастроф гідрометеорологічного характеру.

Член національного комітету України з Міжнародної гідрологічної програми ЮНЕСКО та Оперативної гідрологічної програми ВМО, Міжнародної комісії з якості води (ICWQ), Міжнародної Асоціації гідрологічних наук (IAHC), Міжнародної асоціації з урбометеорології (IAUC), науково-методичної комісії з гідрометеорології Міністерства освіти і науки України.

Учасник ліквідації аварії на Чорнобильській АЕС (1986 р.), Почесний працівник Гідрометслужби України (2004 р.). Нагороджений премією Тараса Шевченка Київського національного університету імені Тараса Шевченка (2009 р.) та Почесною грамотою ректора Київського національного університету імені Тараса Шевченка (2010 р.).

Щиро вітаємо ювілярів зі святом!

Зичимо здоров'я, щастя, життєвих і творчих успіхів, нових наукових звершень.

Колектив географічного факультету

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

VIII. ПАМ'ЯТАЄМО

ТКАЧЕНКО АНАТОЛІЙ ГРИГОРОВИЧ

11 грудня 2013 року на 71-му році півшов із життя доцент кафедри геодезії та картографії Анатолій Григорович Ткаченко.

Народився Анатолій Григорович 23 березня 1943 р. в м. Павлоград Дніпропетровської області.

1960–1965 рр. – електрик військової частини.

Закінчив географічний факультет Київського університету імені Тараса Шевченка за спеціальністю "картографія" (1970 р.) і аспірантуру (1973 р.).

З 1974 р. – асистент кафедри геодезії та картографії.

У 1993 р. захистив кандидатську дисертацію "Дослідження особливостей кутових вимірювань в умовах флуктуаційних оптичних аномалій в приземному шарі повітря" (науковий керівник – к.т.н., доц. В. В. Білоус).

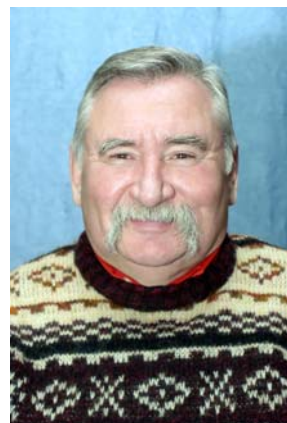
З 1994 р. – доцент кафедри геодезії та картографії.

Читає курси: "Вища геодезія", "Супутникова геодезія", "Топографія".

Багато років пропрацював за сумісництвом в НДЧ університету по вдосконаленню геодезичного забезпечення підводних переходів магістральних нафто- та газопроводів.

Наукові інтереси: рефракція та атмосферний вплив на кутові виміри; технологія побудови Державної геодезичної мережі України; удосконалення технологій геодезичного забезпечення інженерних та науково-дослідних робіт.

Автор понад 100 наукових праць, зокрема як співавтор "Топография с основами геодезии" (1986 р.), "Топография с основами геодезии" (1994 р.); "Навчальна топографо-геодезична практика" у 2-х частинах (1997, 1998 рр.); "Радіоелектронна геодезія" (2001 р.), "Геодезія. Статистична обробка та вирівнювальні обчислювання результатів вимірювань" (2003 р.), "Вища геодезія. Вирівнювання типових побудов триангуляції" (2004 р.).

ЩУР ЮРІЙ ВОЛОДИМИРОВИЧ

2 жовтня 1938 р. виповнюється 75 років від дня народження фізико-географа, краєзнавця, доцента, кандидата географічних наук Щура Юрія Володимировича. Народився Юрій Володимирович у Києві.

У 1965 році закінчив Київський університет за спеціальністю географ-картограф.

1965–1970 рр. – інженер, молодший науковий співробітник відділу картографії Сектора географії АН України.

1970–1973 рр. – аспірант кафедри фізичної географії географічного факультету Київського університету імені Тараса Шевченка.

З 1973 р. – асистент, у 1993–1995 рр. – доцент кафедри геодезії та картографії, 1995–2012 рр. – доцент кафедри географії України.

У 1993 р. захистив кандидатську дисертацію "Методика ландшафтно-картографічного аналізу геосистем та фізико-географічних процесів з метою раціонального природокористування" (на прикладі природних зон України) за спеціальністю 11.00.01 – фізична географія, геофізика та геохімія ландшафту (науковий керівник – член-кор. АН України, д.геогр.н., проф. О.М. Маринич).

Читав курси: "Безпека життєдіяльності", "Методи географічних досліджень", "Основи туризму", "Картографування геосистем".

Наукові інтереси: ландшафтне картографування, картографування фізико-географічних процесів, основи активного туризму та безпеки життєдіяльності в оточуючому середовищі.

Автор більш як 70 наукових праць, зокрема співавтор картографічних творів ("Несприятливі природні процеси на території України" масштаб 1:750 000 (1986 р.), монографій, підручників та навчальних посібників зокрема: "Конструктивно-географічні основи раціонального природокористування УРСР. Київське Придніпров'я" (1988 р.), "Ландшафтні основи радіомоніторингу 30-км зони ЧАЕС" (1992 р.), "Природні умови Канівського Придніпров'я" (1992 р.), "Безпека життєдіяльності" (1999 р.). Має авторське свідоцтво з розробки пластичних творів в галузі географії – об'ємна модель "Канівський природний заповідник" (2001 р.).

Учасник ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС.

Помер 10 вересня 2013 року у Києві.

РОМАСЬ МИКОЛА ІВАНОВИЧ

9 серпня 1943 р. виповнюється 70 років від дня народження гідрохіміка, гідроеколога, доктора географічних наук Ромаса Миколи Івановича. Народився Микола Іванович у с. Вишеньки Бориспільського району Київської області. У 1963 р. закінчив Київський геологорозвідувальний технікум за спеціальністю "технік розвідувального буріння".

У 1963–1966 рр. – технік тресту "Луганськгеологія".

У 1970 р. закінчив Київський університет імені Тараса Шевченка за спеціальністю "інженер-гідрогеолог".

У 1970–1972 рр. – інженер тресту "Київгеологія" Міністерства геології УРСР.

З 1972 р. – старший інженер, старший науковий співробітник (з 1974 р.), завідувач (з 2001 р.) науково-дослідної лабораторії гідроекології та гідрохімії кафедри гідрології та гідроекології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

У 1981 р. у Гідрохімічному інституті (м. Ростов-на-Дону, Росія) захистив кандидатську дисертацію "Закономірності формування хімічного складу атмосферних опадів на території УРСР" за спеціальністю 11.00.10 – гідрохімія (науковий керівник – д.геогр.н., проф. В.І. Пелешенко).

У 2003 р. у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка захистив докторську дисертацію "Гідрохімія водних об'єктів атомної та теплової енергетики" за спеціальністю 11.00.07 – гідрологія суші, водні ресурси, гідрохімія.

Наукові інтереси – регіональна гідрохімія, формування хімічного складу атмосферних опадів під впливом природних та антропогенних чинників, гідрохімічне картографування із застосуванням ймовірно-статистичних методів, гідрохімія водних об'єктів атомної і теплової енергетики та їх вплив на водні ресурси, оцінка кількісних і якісних характеристик мінімального стоку річок басейну Дніпра, оцінка впливу АЕС на водні ресурси України.

Автор понад 150 наукових праць, зокрема "Гідрохімія водних об'єктів атомної і теплової енергетики" (2001 р.), як співавтор – "Применение вероятностно-статистических методов для анализа гидрохимических данных" (1977 р.), "Гидрохимическое картирование с применением вероятностно-статистических методов" (1979 р.), "Руководство по организации контроля состояния природной среды в районе расположения АЭС" (1988 р.), "Картографирование химического состава речных вод на основе дисперсного анализа" (1988 р.), "Гидрохимический атлас СССР" (1990 р.), "Географічні основи охорони навколишнього середовища" (2006 р.), "Гідрологічно-гідрохімічна характеристика мінімального стоку річок басейну Дніпра" (2007 р.).

Читав спецкурси: "Статистичні методи в гідрохімії", "Гідрохімія водоймищ-охолоджувачів АЕС та золівдвалів ТЕС", "Особливості застосування ймовірно-статистичних методів при аналізі гідрохімічних даних".

Досліджував підземні води Донбасу, природні води осушувальних та зрошувальних систем Полісся і півдня України, Шацькі озера, водні об'єкти в районах Трипільської і Запорізької ТЕС, Смоленської, Чорнобильської, Хмельницької, Рівненської, Запорізької, Південно-Української АЕС, 30-км зона відчуження Чорнобильської АЕС, каскад Дніпровських водосховищ.

Лауреат Премії імені Тараса Шевченка Київського національного університету імені Тараса Шевченка (2002 р.). Нагороджений Почесними грамотами Київського національного університету імені Тараса Шевченка (1976, 1981, 2003 рр.), Почесною грамотою (1984 р.) та дипломом Мінвузу УРСР за кращу наукову роботу (1983 р.) і Почесною грамотою Гідрометслужби України (2003 р.).

Учасник ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи I категорії.

Помер 19 грудня 2009 року в Києві.

ГУЦАЛ ВІКТОР ОЛЕКСАНДРОВИЧ

7 квітня 1953 р. виповнюється 60 років від дня народження економіко-географа, краєзнавця, доцента, кандидата географічних наук Віктора Олександровича Гуцала. Народився Віктор Олександрович в смт. Ярмолинці Хмельницької області.

1970–1971 рр. – вчитель історії Антонівецької восьмирічної школи (Ярмолинецький район Хмельницької області).

1971–1973 рр. – служба в Збройних Силах СРСР.

У 1980 р. закінчив Київський університет імені Тараса Шевченка за спеціальністю економіко-географ, викладач географії.

1980–1981 рр. – голова комітету ДТСААФ Київського університету імені Тараса Шевченка.

1981–1984 рр. – аспірант Київського університету імені Тараса Шевченка.

З 1984 р. – інженер, асистент (з 1988 р.), з 1993 р. – доцент (кафедри економічної та соціальної географії).

У 1990 р. захистив кандидатську дисертацію "Функціонально-територіальна структура Київського приміського аграрно-територіального комплексу" за спеціальністю

11.00.02 – економічна та соціальна географія (науковий керівник – д.геогр.н, проф. М. Д. Пістун).

Читав курси: "Основи наукових досліджень", "Суспільно-географічна картографія", "Історична суспільна географія", "Техніко-економічні основи виробництва".

Наукові інтереси: територіальна організація і функціонування приміських агропромислово-торгових комплексів, історична суспільна географія України.

Автор понад 40 наукових праць, співавтор монографій "Економіко-географічний комплекс крупного міста" (1989 р.), "Київ як екологічна система: природа – людина – виробництво – екологія" (2001 р.), і підручника "Географія агропромислових комплексів" (1997 р.).

Помер 13 березня 2004 р. у Києві.

Колектив географічного факультету

ІНФОРМАЦІЯ ПРО XI З'ЇЗД УКРАЇНСЬКОГО ГЕОГРАФІЧНОГО ТОВАРИСТВА

25-26 квітня на базі географічного факультету проходив XI з'їзд Українського географічного товариства, в якому взяли участь делегати і гості не лише з різних регіонів України, а й з зарубіжних країн. Він проходив під гаслом "Україна: географія цілей та можливостей". На з'їзді обговоренні проблеми розвитку географічної науки та освіти: природно-географічні дослідження, соціально-економічні трансформації в Україні і світове господарство, природні та техногенні ризики, географічне краєзнавство і туризм, географічна освіта: стандарти, концепція, досвід. Він проходив у рік 140-річчя від дня створення товариства. З'їзд прийняв ухвалу, в якій передбачено:

- вжити заходів для підвищення рівня організаторської роботи Товариства, концентрації його можливостей, зусиль членів Товариства на подальшому системному розвитку географічних досліджень для забезпечення науково обґрунтованого розв'язання сучасних проблем, підвищення престижу та суспільної значущості географії, для залучення до лав Товариства нових членів, розвитку існуючих та створення нових відділень Товариства;
- сприяти участі географів у роботі рад та комісій при державних органах, зокрема з питань регіональної та екологічної політики, адміністративно-територіального устрою, використання земель, ведення їх оцінки та кадастру, розвитку системи моніторингу довкілля, екомережі, географічної освіти, поглиблення наукових досліджень з цих питань для забезпечення належного врахування географічних знань при прийнятті управлінських рішень;
- організувати ефективну роботу Ради з питань координації географічних досліджень, насамперед з метою забезпечення здійснення в установленому порядку координації тематики дисертаційних досліджень;
- внести до відповідних державних органів пропозиції щодо необхідності відновлення статусу як нейтральних органів виконавчої влади, так і гідрометеорологічної та топографо-геодезичної і картографічної служб в державі;
- забезпечити здійснення додаткових заходів для зміцнення фінансових та матеріально-технічних можливостей Товариства, залучення спонсорських коштів, необхідних для виконання Товариством статутних завдань, своєчасної сплати членських внесків до Міжнародного географічного союзу;
- узагальнити пропозиції, висловлені на з'їзді, розробити, затвердити план заходів для їх реалізації та забезпечити його виконання.

Президентом Українського географічного товариства обрано декана географічного факультету, члена-кореспондента НАПН України, доктора економічних наук, професора Ярослава Богдановича Олійника. Почесним Президентом Товариства обрано професора кафедри географії України, члена-кореспондента НАПН України, доктора географічних наук Петра Григоровича Шищенка. Головним вченим секретарем Товариства знову обраний професор, доктор географічних наук, завідувач кафедри землезнавства та геоморфології Сергій Юрійович Бортник.

Наукове видання

ВІСНИК

КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ГЕОГРАФІЯ

Випуск 1(61)

Друкується за авторською редакцією

Оригінал-макет виготовлено Видавничо-поліграфічним центром "Київський університет"

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Рукописи та дискети не повертаються.

Формат 60x84^{1/8}. Ум. друк. арк. 10,2. Наклад 300. Зам. № 213-6814.
Гарнітура Arial. Папір офсетний. Друк офсетний. Вид. № Гр1.
Підписано до друку 09.12.13

Видавець і виготовлювач
Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"
01601, Київ, б-р Т. Шевченка, 14, кімн. 43
☎ (38044) 239 3222; (38044) 239 3172; тел./факс (38044) 239 3128
e-mail: vpc@univ.kiev.ua
<http://vpc.univ.kiev.ua>
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1103 від 31.10.02